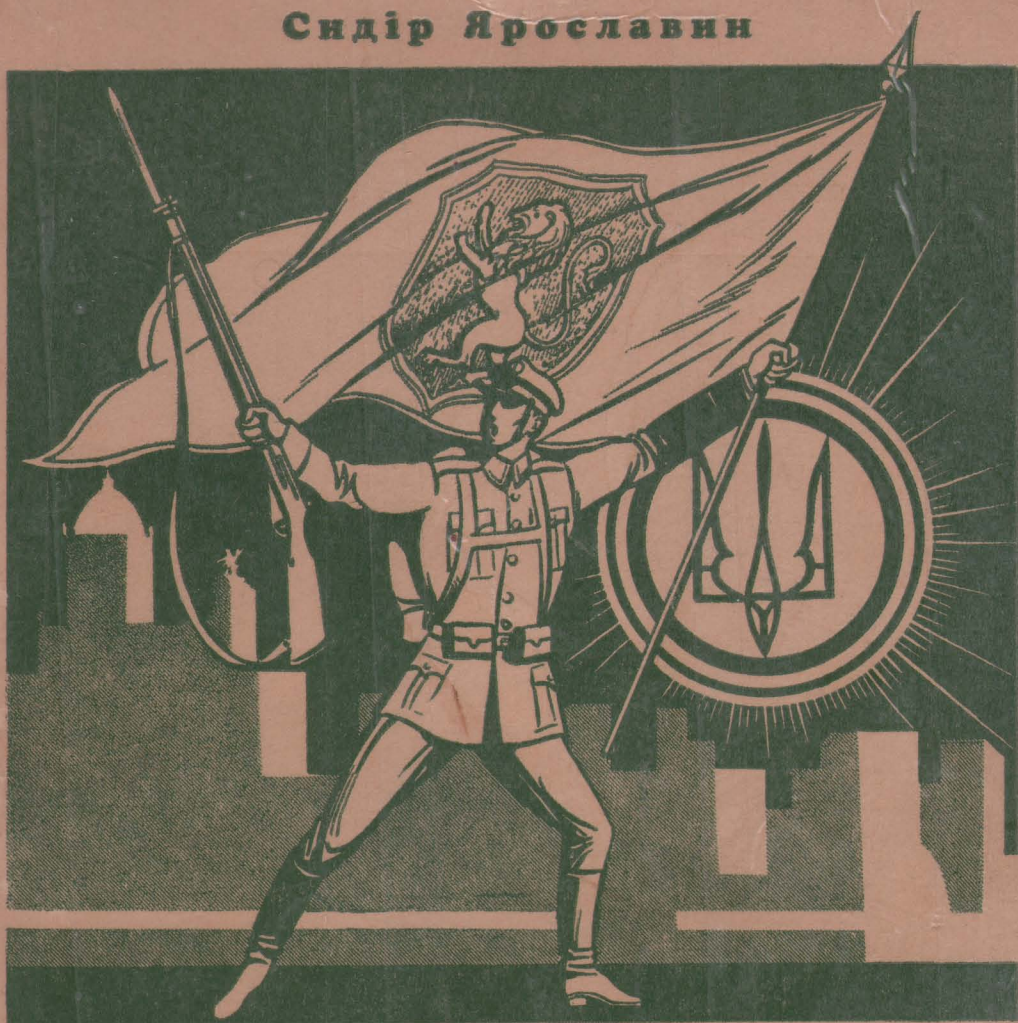

Сидір Ярославин

ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА
НА
ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ
У 1918-23 РР.

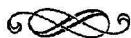
ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА
НА ЗАХІДНО - УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У 1918 — 1923 РОКАХ

Д-р Евген Петрушевич

СИДІР ЯРОСЛАВИН

ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА
на Західньо-Українських Землях
у 1918—1923 роках

diasporiana.org.ua

ФИЛАДЕЛФІЯ, 1956

Накладом гуртка прихильників

Обгортка мистця Петра Андрусева

Передмова

В історії кожного поневоленого народу велику роль відграє традиція. Память про колишнє самостійне державне життя, про геройські діла своїх предків, не дають такому народові засимілюватися з іншими народами, не дають запрягти себе до воза чужої державности. Всі його змагання спрямовані на відзискання — хоч би ціною найбільших жертв — втраченої незалежности. Ми бачили на власні очі, як історична традиція не дала винародовитися Полякам, Чехам та іншим народам під чужими займанщинами і допомогла їм відбудувати наново свою державність.

Невідрадні умовини склалися на це, що державні традиції у нас до першої світової війни майже зовсім призабулися. Через те українська інтелігенція переходила здебільша (крім Галичини в останніх десятиліттях XIX-го і перших XX-го століть) у чужі табори і допомагала творити чужі нам культури та зміцнювати чужу державність на наших землях. А коли в час революції нарід, „окрадений в огні пробудився“, то вийшов на кін історії без ясно окресленої для загалу мети, що могла б згуртувати усі його прошарки до боротьби під одним проводом за її зреалізування. І саме тому, хоч він врешті ступив на шлях будівництва своєї власної державности і в боротьбі за неї пролявав ріки крови своїх найкращих синів, не далось йому цієї державности закріпити. Та все таки завдяки цій боротьбі наша історична традиція не перервалася і княжа та козацька доби нашої історії знайшли своє продовження в нових змаганнях за волю й незалежність.

Ця новітня доба нашої історії не може залишитися незнаною нашому народові, а бодай тій його частині, що опинилася на еміграції. На жаль, лихоліття, що наступило по програній визвольній війні, не дало змоги нашим історикам опрацювати вичерпно й критично ті часи. Але й знання тих матеріалів, що появилися в Галичині чи інших краях вільного світу, не є в нас велике. Наша молодь не багато знає про ті часи. У старшого покоління теж неоднo вже призабулося. Ще менше знає про цілість визвольної боротьби найновіша наддніпрянська еміграція. Для них же ж усе те, що появлялося за Збручем, було ввесь час недоступне.

Зокрема велика ігноранція панує щодо галицьких справ. Поза актом 1. листопада і 22. січня не багато знає про те, що діялося в ті часи в Галичині. А якщо знає, то здебільша в неповному або перекру-

ченому виді. Свідчать про це газетні статті чи окремі публікації на ті теми, що появлялися на еміграції від 1945 р. Просто жах збирав мене нераз, коли я читав ті неточності, перекручування, а то й неправдиві та наскрізь фальшиві твердження.

Це все спонукало мене видати цю книжку. Є це передрук статей, друкованих мною у філадельфійськiм „Шляху“ в 1950-55 рр. Частина статті „Організація української влади в Галичині“ була друкована в „Християнському Голосі“ в Мюнхені, Німеччина, за 1949 р. Щоб надто не повторюватися і надати праці більшої одноцільності, я переробив усі статті та у великій мірі їх доповнив. На початку книжки даю статтю, що, здавалося б, не має нічого спільного із заголовком, а саме про проф. Романчука, яка була друкована в Календарі-Альманаху „Криниця“ у Львові 1938 р. Поміщую її зумисно, щоб зазначити, що 1. листопад не прийшов, як „*deus ex machina*“, а був приготований десятками літ невсипучої культурно-освітньої, організаційної й політичної, безкорисної праці людей-ідеалістів, без якої жоден нарід не може нічого тривалого збудувати.

Подаю в цій праці те, що я бачив власними очима та чув з уст таких діячів тих часів, як проф. Романчук, през. Петрушевич, д-р Кость Левицький, д-р Лонгин Цегельський, ген. Тарнавський, отаман Шухевич, Дмитро Паліїв і ін., яких я знав особисто. Крім цього прочитав я і критично перевірів майже все, що появилoся друком на цю тему. Метою праці є подати по змозі вірний образ визвольних змагань найбільш національно свідомої і зорганізованої вітки нашого народу. Величезний вклад енергії, праці, посвяти і жертв тодішнього покоління не може піти в забуття, а повинен стати одною з кращих сторінок нашої історичної традиції. А коли історія має бути вчителькою життя, то вдумливий читач повинен теж знайти в цій книжці деякі, так мало ще в нас зрозумілі, істини. А саме, що держави не здобувається найкращими навіть бажаннями, програмами, промовами, нарадами і партійним політиканством. Що державу легше здобути, як її втримати. Що державне будівництво — це тяжка, невсипуча й відповідальна праця, до якої нефахові люди ніяк не годяться. Та що у хвилинах боротьби за існування нації весь нарід мусить йти одною лавою, а розбиття народу, особисті амбіції і партійна гризня мусять довести до катастрофи.

Автор

Юліян Романчук — громадський діяч і політик

До найвизначніших провідників галицької вітки українського народу належить безперечно проф. Юліян Романчук. Дев'яност років його життя — це ціла епоха в житті нашого народу в Галичині. У тому часі дійшов він від стану безпросвітньої, темної, панцизньої маси до рівня культурного народу, що міг приступити до будови своєї державности. В праці над розвитком народу стояв проф. Романчук завжди у перших рядах. Довгі літа тримав він у своїх руках керму української політики в Австрії, але сліди своєї діяльності, енергії та ініціативи залишив він на всіх царинах українського життя.

Молодість

Народився Юліян Романчук 24. лютого 1842 р. в Крилосі біля Галича, де його батько був народним учителем. Батько перенісся опісля до Дуліб коло Стрия і в Дулібах та Стрию покінчив Романчук народню школу. До гімназії ходив у Станиславові й у Львові, де 1860 року здав з відзначенням іспит зрілости.

По закінченні гімназії записується Романчук на львівський університет і студіює класичну філологію. Велика пам'ять, замишування до науки, працюовитість і солідність молодого студента звертають на нього увагу професорів, які радять йому продовжувати студії і габілітуватися на професора університету. Романчук мав усі дані на те, щоб зробити університетську кар'єру, але роля кабінетного вченого йому не усміхалася. Він, що вже в гімназії заложив тайний студентський гурток і видавав нелегальний часопис, а як студент університету був анонімним співробітником часопису „Слово“, рвався до ширшої національної праці. Уже 1863 р. стає Романчук учителем німецької гімназії, а в 1868 р. переходить до української академічної гімназії і на тому становищі остає аж до 1900 р., коли то на власне бажання переходить на емеритуру.

Шістдесят років минулого століття це переломові часи в історії українського народу в Галичині. По пробудженню народу 1848 р. до нового життя приходять перші невдачі в його змаганнях до повної національної емансипації. Тодішня провідна верства без потрібної моральної сили, не заправлена до послідовної боротьби за національні

права, не шукає своєї підпори в народніх масах і скоро зневірюється в успіх своєї справи. Вона вибирає найлегше, себто одна її частина польщиться, а друга проголошує культурну єдність з російським народом і всі свої надії звертає на Росію. Народжується т. зв. московфільство. Устає всяка праця над народом. В літературі запановує „язичіє“ (мішанина української, церковно-славянської і російської мови) і мертвечина, заснічуються такі інституції, як Ставропігійський Інститут, Народній Дім, Галицько-руська Матиця, що мали бути огнищами просвітнього, літературного і наукового руху. Здавалося, що ідея народньої окремішности і національної самостійности українського народу погребані в Галичині раз-на-завжди.

Та саме в тому часі твори Шевченка роблять в Галичині цілу революцію. Вони пригадують ідеали Шашкевича і змінюють світогляд молодого покоління, яке переходить беззастережно на народню мову та вирішує посвятитися праці, щоб піднести нарід із занепаду. Народовецький рух постійно росте та починає ставити перші кроки на дорозі практичного здійснення своїх ідеалів.

Педагог

Між людьми, що переходять від теоретичного українофільства до постійної органічної праці і кладуть тривкі підвалини під систематичну реальну роботу, чоловік місце займає Ю. Романчук. Ставши учителем академічної гімназії, що саме в тому часі перетворилася в першу українську середню школу в Галичині, віддається з цілим жаром педагогічній праці. З-під його руки вийшли цілі кадри національно свідомої, ідейної молоді. Романчук стає **одним з найбільш діяльних і заслужених членів шкільної комісії** для видавання і справлювання шкільних підручників в українській мові, що їх дотепер зовсім не було. В 1879 р. видає він дві частини „Читанки для низших клас середних шкіл“ і „Руську читанку для четвертої класи народних шкіл“. Історичною заслугою Романчука є, що він зірвав з „язичієм“ і ввів до підручників народню мову, а опісля заходом його та Олександра Барвінського введено до них і фонетичний правопис.

Освітній діяч

Та Романчук не обмежувався самою педагогічною працею. Все, що сталося тоді, чи пізніше в українському національному житті, сталося за близькою, нераз левиною участю Романчука. Особливу увагу звертав він на освіту народніх мас. Романчук був **одним з головних основників „Просвіти“ 1868 р.** та з цього приводу зладив відозву до галицького громадянства. Довгі літа був членом Головного Виділу цього товариства, редагував його видання, писав для нього популярні книжечки, а в **рр. 1896—1906 був його головою.** В 1902 р. видав він

накладом „Просвіти“ перше в Галичині популярне видання творів Шевченка з поясненнями, що скоро розійшлося. Заохочений цим успіхом почав видавати Романчук під фірмою „Просвіти“ науково-популярне видання класиків української літератури „Руську Письменність“, перезвану по війні на „Українське Письменство“. У понад 20-ти томах появилoся **вперше на всіх українських землях** повне видання творів українських письменників від Котляревського аж до Нечуя-Левицького із життєписами та широкими поясненнями мало вживаних, або незрозумілих для загалу слів. Мрією Романчука було, щоб „Руська Письменність“ якнайбільше поширилася в масах і для того назначив на неї незвичайно низьку ціну (одна австрійська корона за том). Було це тільки тому можливе, що Романчук не лиш не брав жодної винагороди за редагування і незвичайно солідну коректу видання, але навіть покривав своїм коштом закупно потрібних йому книжок і довголітню численну кореспонденцію з Наддніпрянською Україною. „Руська Письменність“ була дуже популярна і твори деяких письменників треба було видавати другим, а навіть третім накладом. Врешті заходами Романчука створено по першій світовій війні у 60-ліття смерті Шевченка при „Просвіті“ фонд „Учітеся, брати мої“, що видавав науково-популярні твори із різних ділянок знання.

Науковець

Займався теж Романчук науковими дослідями над текстом творів Шевченка і свої праці з цієї ділянки містив у „Записках Наукового Товариства імени Шевченка“, що до його **основників у 1873 р. він належав**. За ці праці іменувало його товариство своїм дійсним членом.

Журналіст

Великі заслуги поклав Романчук на полі української журналістики. Коли українська думка почала прийматися в масах, постановили народовці виступити на політичну арену і в тій цілі поставити свою пресу й організацію. Дня 1. жовтня 1879 р. випускає Романчук, що перед тим редагував кілька літ всеукраїнський місячник „Правду“, перше число двотижневика, а опісля **тижневика „Батьківщина“, першого часопису для народніх мас**. Поява цього часопису була епохальною подією для розвитку свідомости галицького селянства. Видаваний в чистій народній мові, знаменито редагований, з масою кореспонденцій від самих селян, що в них описували вони свої болі і потреби, здобув собі з місця галицьке село. Франко оповідає у своїй праці „Молода Україна“, з якою нетерпеливістю вижидали селяни появи нового числа газети та як гурмами виходили за село напроти поштаря, щоб якнайскоріше дістати його у свої руки. Заохочені успіхом „Батьківщини“, починають народовці видавати 1880 р. політичний тижне-

вик, а незабаром щоденник „Діло“. Романчук був не лиш одним з його **основників**, але і постійним співробітником аж до кінця свого життя. Причинився теж Романчук до заложення 1903 р. у Відні місячника в німецькій мові „Ruthenische Revue“, перезваного опісля на „Ukrainische Rundschau“ і дописував до нього.

Політик

Приготовивши собі ґрунт в масах своєю працею в національно-культурній ділянці, приступає Романчук до політичної діяльності. В 1883 р. стає послом до галицького сойму і започатковує нову українську політику смілої і невгнутої, послідовної боротьби за права українського народу. В 1885 р. **належить до основників першого українського політичного товариства „Народна Рада“** і довгий час стоїть у його проводі. Оснування цього товариства означало емансипацію народівців з-під впливу москвофілів та розрив з москвофілством. За почином Романчука заснуються такі політичні товариства і по повітах, а перші політичні віча, уладжувані Романчуком на провінції, розворушують нарід. В 1889 р. став Романчук знову послом до сойму, а в 1891 р. послом до віденського парламентау.

„Нова ера“

В 1890 р. переводить Романчук угоду з Поляками, т. зв. „нову еру“, заініційовану австрійським урядом з уваги на небезпеку війни з Росією. Та коли переконався, що противна сторона не думає признати належних Українцям прав, відрікається її і переходить знову до опозиції. За це провалює його намісник граф Казимир Бадені при виборах до сойму 1895 р. і при кривавих виборах до парламентау 1897 р. і то аж в 5-ти виборчих округах.

Голова національно-демократичної партії

За останні десятиліття український табір завдяки послідовній праці над освідомленням народу та боротьбі за національні права поважно поширив свої впливи, перебираючи провід народу в свої руки. До нових завдань треба було нових метод, нової, відповідаючої ступеневі розвитку народу, програми, модерної організації і тактики. При співучасті Михайла Грушевського та Івана Франка твориться 1899 р. **нова всенародня, національно-демократична партія**, що до неї приступають члени народовецького табору і люди з-поза нього, передусім визначні члени радикальної партії. За максимальну програму прийняла партія незалежну, соборну українську державу, а мінімальну створення з українських земель Австро-Угорщини осібною коронного краю в Австрії з українською адміністрацією й українським соймом. Щойно національно-демократична партія переводить політич-

Юліян Романчук

ну організацію в краю, притягаючи до неї найширші маси народу. **На чолі нової партії стає Юліян Романчук**, як голова її екзекутиви, „Народнього Комітету“. В 1900 р. стає Романчук знову послом до парламенту і залишається ним, (перевибраний ще у 1907 і 1911 рр.), аж до розвалу Австрії.

Зв'язки з Наддніпрянщиною

Як редактор „Руської Письменности“ втримував проф. Романчук зв'язки і провадив широку кореспонденцію з українськими діячами і письменниками Наддніпрянщини. У 1903 р. взяв він участь, як делегат Галичини, у відслоненні пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві. Уряд не дозволив промовляти на академії в честь поета в українській мові, але не міг того заборонити громадянину чужої держави. Поява на естраді дуже репрезентативного старого парламентариста і провідника Галичини та його прекрасна промова в українській мові викликала у вщерть виповненій салі незвичайне вра-

ження. Багато учасників свята заявляли опісля, що їм щойно по цій промові отворилися очі і вони стали свідомими Українцями.

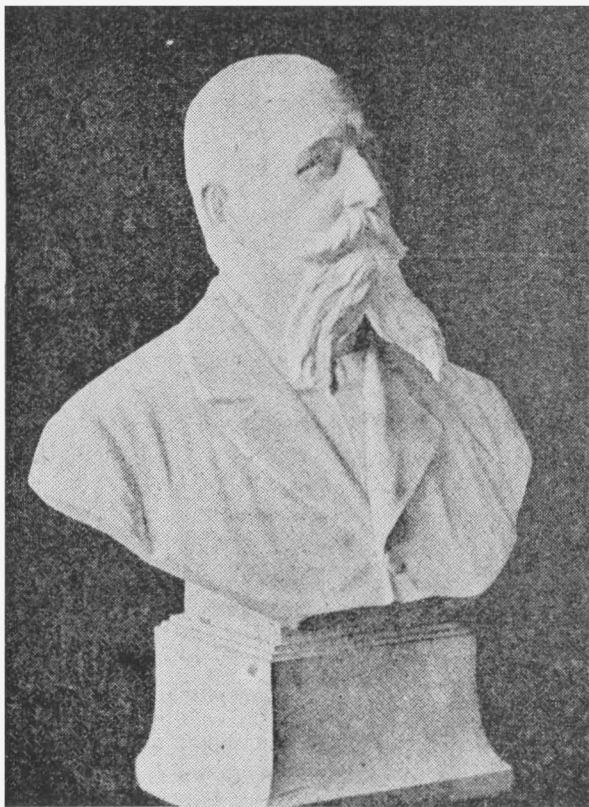
Увесь час послухання чи до сойму, чи до парламенту, **стоїть Романчук на чолі українських незалежних послів** та веде послідовну і гідну народу політику боротьби за національні права. Правда, невеликі були зразу осяги цієї політики, бо і сили, на які спирався Романчук, не були великі. Та в міру того, як український табір кріпшав і консолідувався, коли політична організація стала охоплювати щораз ширші маси, що вміли підтримати свій політичний провід, кріпшало і значення нашого представництва і воно ставало чинником, що з ним рішаючи кола мусіли щораз більше рахуватися.

Голова Української Парляментарної Репрезентації

Особливого розмаху набрала українська політика від 1907 р., коли то на основі загального і рівного виборчого права увійшло до австрійського парламенту коло тридцять українських послів з Галичини і Буковини. Наш нарід вислав туди насправді своїх найкращих людей, що започаткували нову добу українського парламентаризму. І тут відіграв проф. Романчук велику ролю не лиш як **голова Української Парляментарної Репрезентації**, але теж як людина, що зуміла погодити розбіжності, які випливали з політичних переконань і особистих темпераментів поодиноких послів та спрямовувати їх в одно русло. Коли пригадаємо собі таких послів, як Микола Василько, Вячеслав Будзиновський, Кирило Трильовський, Лев Бачинський, Лонгин Цегельський, Михайло Петрицький, Тимко Старух, то ясным нам стане, що не легко було їх втримати в карбах клубової дисципліни й одноцілих виступів. Завдяки своїй повазі, вирозумілості і тактові виконав Романчук це завдання якнайкраще.

Віцепрезидент австрійського парламенту

Своїми поважними виступами і характерністю здобув собі Романчук загальну пошану в австрійському парламенті, що **вибирає його 1910 р. своїм віцепрезидентом**. Тоді складає Романчук провід української політики в руки молодшого від себе д-ра Костя Левицького, та залишається готовим на кожний заклик стати знову у провіді і послужити народній справі. Як вияв влячності за довголітній провід уфундували українські послы в салі засідань українського клубу в парламенті погруддя Романчука долота різьбаря Парашука. Якою пошаною втішався Романчук серед усіх наших послів, без різниці партійної приналежности, свідчить факт, що при відслоненні погруддя промовляв теж соціал-демократичний посол Семен Вітик, що не належав до українського клубу і в політиці йшов іншими дорогами, як Юліян Романчук.

Погруддя Юліяна Романчука в віденському парламенті

Діяльність в час світової війни

В часі першої світової війни стає Романчук на чолі „Допомогового Комітету“ у Відні, щоб рятувати втікачів з Галичини, яку зайняли російські війська, перед голодом і просто фізичною загибеллю. Стає теж головою „Української Культурної Ради“, що піклувалася українським шкільництвом на еміграції та своїми виданнями заспокоювала культурні потреби емігрантів.

В 1916. р. настає криза в провіді української політики з приводу цісарського маніфесту, що заповідав відокремлення Галичини, а тим самим супрематію Поляків над Українцями. „Загальній Українській Раді“, що вела дотепер українську політику, закидали, що вона дала вколисатися гарним словам австрійських компетентних чинників і не зуміла недопустити до проголошення маніфесту. Наслідком цього дотеперішні провідники д-р Кость Левицький і Микола Василько усту-

пають, а провід політики переходить знову до Парляментарної Репрезентації. Щоб не допустити до цілковитого розбиття політичного про-воду, Романчук став знову головою Парляментарної Репрезентації і щойно по році, коли пристрасті успокоїлись, передав провід д-рові Євгеніві Петрушевичеві.

Заприсяження українського уряду

Провидіння дозволило Романчукові оглядати плоди своєї довго-літньої праці і сповнення задушевних мрій. Він стає членом Україн-ської Конституанти, яка 19. жовтня 1918. р. проголошує на україн-ських землях Австро-Угорщини українську державу. Дня 10. листо-пада того ж року заприсягає Романчук в палаті колишнього намісниц-тва, як найстарший член Української Національної Ради, членів Дер-жавного Секретаріату, першого уряду української держави.

Коли українські війська залишили 21. XI. Львів, польська команда увязнила 76-літнього старика і вивезла його до табору інтернованих на Домбю біля Кракова, залишивши в хаті спаралізовану його дру-жину без жодної опіки, навіть без служанки. Щойно на енергійну ін-тервенцію інших увязнених українських провідників у польського ген. Розвадовського, з яким стрінулися по дорозі на Домбе в Перемишлі, звільнили Романчука і дозволили йому вернутися до Львова.

Останні літа життя

Ще раз виступає Романчук публічно, коли по березневім акті Ради Амбасадорів, яким побідні держави віддали Галичину Польщі, відбирає дня 24. березня 1923 р. від многотисячних мас на площі св. Юра присягу, що вони цього акту ніколи не признають і залишаться вірними ідеї української державности. Поза тим цікавився Романчук громадськими справами до самої смерті. В його мешканню сходилася т. зв. „Рада Старих“, себто старші громадські діячі, що обговорювали актуальні політичні питання і давали поради молодшим політичним провідникам, що вели активну політику. Зредагував до видання в „Українськім Письменстві“ твори Олександра Кониського, що на жаль не появились вже друком. Ще на місяць перед смертю помістив Романчук у „Ділі“ статтю в справі зміни календаря. Помер 22. квітня 1932 р., проживши дев'яносто літ.

Так виглядало життя й діяльність проф. Юліана Романчука, цього — за словами Василя Стефаника — **найчеснішого і найбільш працьовитого провідника українського народу**. На службу йому від-дав ціле своє життя, цілого себе без решти. Не працював ні для поче-стей, ні для грошей. Коли раз довідався, що має бути наділений ці-сарським орденом, заявив негайно відповідним чинникам, що ордену не прийме і уряд не предложив його до відзначення. Не придбав теж

маєтку, а віку свого доживав в недостатках, удержуючися з більш ніж скромної емеритури австрійського гімназійного учителя.

„В інших народів на похоронах таких людей стріляють з гармат“ — казав один із промовців на похоронах Романчука. Наш нарід не вшанував свого провідника навіть так, як міг би його вшанувати. Не поставлено на його могилі навіть найскромнішого пам'ятника. Нема навіть обширнішого життєпису Романчука, що не дав би народові забути про нього та вчив молоде покоління, як треба ділом засвідчувати любов до свого народу.

Призабутий державний муж – Президент і Диктатор ЗОУНР д-р Євген Петрушевич

Дня 29. серпня 1940 р. помер Президент і Диктатор Західньої Области Української Народньої Республіки д-р Євген Петрушевич. Помер на 77-ому році життя, як політичний емігрант-скиталець у чужому Берліні, в крайно невідрадних матеріяльних умовинах, залишений і забутий своїм народом.

Д-р Петрушевич це найтрагічніша постать новочасної нашої історії. Він же ж був провідником найсвідомішої вітки українського народу, що видала УСС, київських СС і Галицьку Армію, він був виразником її прямиць, носієм західньо-української політичної думки. Хрустально-чистого характеру, безкорисний, з великим почуттям зідповідальности, був безперечно одним із найкращих репрезентантів наших визвольних змагань. Та мабуть зі жодним із наших державних мужів не обійшлася доля так, як з ним.

По невдачі визвольних змагань, коли д-р Петрушевич не міг вернутись до краю, українська суспільність забула поволі про нього зовсім. Навіть смерть не змогла відновити пам'яті про нього, бо ж помер він в найтяжчий для українського народу час, час німецько-більшевицької приязні та свіжої окупації більшовиками наших західніх земель. То ж вістка про його смерть пройшла непомітно, а на похорон його зійшлося ледве кілька десятків людей. Не згадують про нього навіть в день 1-го листопада, який він своєю діяльністю підготував.

І не дивниця, бо ж серед молодшого покоління небагато знає прізвище Петрушевича, хоч знають прізвища куди менше заслужених людей. Нехай же цих кілька моїх слів будуть пригадкою про цього нашого визначного мужа, а заразом причинком до його біографії, також здебільша незнаної.

Предки

Д-р Петрушевич був нащадком старинного боярського роду, що прийшов до Галичини, мабуть, з Литви. В кожному разі на Литві жила теж вітка Петрушевичів, що опісля спольщилася. Галицька вітка Петрушевичів, щоб не дати себе фізично знищити, або спольонізувати, як це сталося з більшістю наших боярських родів, посвятилася духовному званню. **Вже в 16. ст. бачимо Петрушевича як пароха Цегулі,**

яворівського повіту. Це найстарший знаний досі предок галицьких Петрушевичів. Рід Петрушевичів це один з найвизначніших священничих родів Галичини. Він сильно розмножився та не було майже священничого роду в Галичині, з яким він не був би посвячений. Впродовж століть видав він цілий ряд діячів на церковному, шкільному, науковому і політичному полі. Згадаю хоч би тільки о. Степана Петрушевича з першої половини 19-го ст., письменника, етнографа й автора німецько-українського словника, крилошанина львівської капітули о. Антона Петрушевича, визначного діяча 1848—1870 рр. і одного з найвизначніших галицьких істориків і археологів, письменника о. Михайла Петрушевича та померлого у 1950 р. в Каліфорнії Івана Петрушевича, письменника, кооператора й політичного діяча, члена Українського Конгресового Комітету в Америці.

Родичі Євгена Петрушевича

Батько

Д-р Євген Петрушевич народився 3. червня 1863 р. в містечку Бужську, колишній княжій столиці, де батько його, о. Омелян, був парохом і деканом. Своім талантом, шириною зацікавлень, всебічною діяльністю, вибивався о. Омелян поміж тодішнім духовенством. Працював не лише на духовному, але також на суспільному і політичному полі та був між іншим **віцемаршалом Повітової Ради в Камінці Струмиловій**. Залишив по собі денник та спогади про участь галицьких Поляків в польському повстанні 1863 р. Цікавився літературою, історією, археологією. Мав велику бібліотеку, в котрій прибирав безліч цінних і рідких книг. В тій бібліотеці навчився цінити і любити книги вихованок о. Омеляна, син бужського міщанина, пізніший ректор Духовної Семінарії у Львові і луцький єпископ, о. д-р Йосип Боцян. Хоч в його часах значна частина духовенства була москвофільського напрямку, він був свідомим Українцем-народовцем, а в його бібліотеці були всі українські видання з обох боків Збруча, з Енеїдою Котляревського, Русалкою Дністровою Шашкевича та Кобзарем Шевченка

на чолі. Часто перебував у нього його шурина, тодішній провідник українського руху в Галичині, Юліян Романчук. В його домі панувала все глибока релігійність та сильне національне почуття.

Брати

В такій родинній атмосфері виховувалися діти о. Омеляна, три сини і три доньки та заправлялися до будучої праці для свого народу. Найстарший з них, о. Степан, парох містечка Холоєва в радехівському повіті, був не лише зразковим священиком, але й освітнім, економічним та політичним організатором повіту. Його праця відзначалася все великою енергією та незвичайним розмахом. Він заложив і провадив в Радехові, центрі ще тоді у більшості москвофільського повіту, Повітову Касу Ощадности і поставив один з найкращих Народніх Домів у Галичині, вирвавши просто з рук всемогутнього тоді в Галичині потентата, краевого маршала графа Станислава Бадені, прекрасну площу, на якій останній хотів будувати свій власний дім. В часах нашої державности був членом Національної Ради і помер від тифу 1920 р. на Великій Україні, як польовий духовник Галицької Армії.

Наймолодший син Роман, суддя, був таким же організатором в повіті Камінка Струмилова. За української влади був повітовим комісарем. На весну 1940 р. вивезли його враз з ріднею большевики на заслання, де він і загинув.

Молодість

Середущий син, Євген, був поміж дітьми найталановитіший. Народню школу покінчив у Бужську, а опісля вчився в українській академічній гімназії у Львові. По закінченню гімназійних наук записався на правничий відділ львівського університету. В час університетських студій брав живу участь в життю студентської молоді та належав до її провідників. Покінчивши студії зі ступнем доктора прав, відбував адвокатську практику у Львові, в канцелярії одного з найвизначніших наших правників і громадських діячів, директора асекураційного товариства „Дністер“, а опісля ще й Краєвого Банку, д-ра Степана Федака.

Адвокат-діяч

По закінченню адвокатської практики відкрив д-р Петрушевич адвокатську канцелярію в Сокалі. Був це тоді москвофільський повіт, як усі північно-східні повіти Галичини. Молодий адвокат забирається з запалом до праці над національною організацією повіту. Стає головою філії „Просвіти“, закладає Повітову Касу Ощадности та стає в її провіді, будує Народній Дім, їздить по селах, закладає читальні, виголошує доповіді, скликає віча. Не було закутка в повіті, де він не

Євген Петрушевич в молодім віці

був би, де б його люди не знали. Знаменитий організатор, прекрасний промовець, палкий оборонець селянства перед надужиттями польсько-австрійських урядників, скоро здобуває собі симпатії українського населення. Одночасно бере участь і в краєвій політиці. Через посередництво між „молодими“ і „старими“ причинюється він теж до створення національно-демократичної партії, що відіграла таку велику роль в розвитку галицької вітки нашого народу.

Посол-парляментарист

Завдяки своїй праці в сокальському повіті стає д-р Петрушевич при перших виборах на основі загального виборчого права 1907 р. послом до австрійського парламенту з москвофільської в більшості округи (Сокаль-Радехів-Броди). В парламенті вибивається відразу між українськими послами на одно з перших місць. Високий, гарний з лица, дуже репрезентативний, один з найкращих наших промовців, в поведінці надзвичайно культурний, у своїх поглядах простолінійний

та у постановах послідовний, чесний і особисто безкорисний, здобував собі відразу не лише своїх, але й чужих, навіть своїх політичних противників.

Наші послы при цих виборах увійшли вперше від 1848 р. в більшому числі (27, при виборах 1911 р. 29) до австрійського парламенту. Вони почали ставити перші кроки в складній парламентарній політиці, шукати доріг поступовання, виробляти тактику парламентарної боротьби. В Парляментарній Репрезентації були два напрямки: один був за поміркованішою тактикою, другий за веденням безоглядної парламентарної боротьби, щоб зломити польську перевагу в Галичині. Д-р Петрушевич був репрезентантом другого напрямку, за яким була більшість послів.

Вже тоді міг він стати на чолі Парляментарної Репрезентації та дві речі не дозволяли йому на це: він мешкав на провінції а не у Львові, звідки тільки міг кермувати нашою політикою і не був матеріально забезпечений, що було конечним для політичного провідника. Бо хоч д-р Петрушевич був знаменитим правником, то був настільки безкорисним, що не вмів зробити маєтку, що кожний інший на його місці був би зробив. То ж головою Парляментарної Репрезентації став у 1907 р. проф. Юліян Романчук, а коли 1910 р. вибрали його віцепрезидентом парламенту і він з головства уступив, прийшов на його місце д-р Кость Левицький. **Д-р Петрушевич був їх обох заступником та проте мав він на політику Репрезентації великий вплив.**

Незабаром по виборі на посла переносить д-р Петрушевич свою адвокатську канцелярію до Скольного, де стає теж посадником міста. Та Сокальщина не забула на свого пробудителя і в 1911 р. вибирає його вдруге послом до парламенту.

В боротьбі за виборчу реформу

По заведенню загального виборчого права до парламенту почав наш нарід боротьбу за таке саме право до галицького сойму. На підставі обовязуючого до того часу куріяльного і посереднього виборчого права (люди вибирали правиборців, а ті щойно послів), могли польські старости з допомогою різних надужить не допустити немилих собі кандидатів, або впровадити таких, яких їм було треба. І дійсно, рідко коли число наших соймових послів доходило до 20. У 1908 р. увійшло до сойму 12 українських послів і 8 москвофілів, що їх впровадив туди намісник гр. Потоцький, щоб ними шахувати справді народніх заступників, за що і згинув від кулі студента Мирослава Січинського.

Невеличка група українських послів намагалася всіми способами довести до зміни виборчої ординації, але польська більшість не думала поступитись. Вичерпавши всі можливі засоби, зрікся посольського мандату 1910 р. дотеперішній голова соймового клубу д-р Євген Олесницький, а на його місце вийшов послом при доповняльних виборах із

Український галицький сеймовий клуб у 1910-13 рр.

Від ліва до права перший ряд: Тимогей Старух, д-р Євген Петрушевич (заст. голови), д-р Кость Левицький (голова), д-р Іван Макух (заст. голови), Захар Скварко, Іван Кивелюк; другий ряд: Антін Старух, д-р Іван Курівець, Михайло Содомора, Лазар Винничук, Барабаш ? (перейшов від москвофілів); третій ряд: Іван Сандуляк, Павло Думка.

стрийського повіту д-р Петрушевич. Головою клубу став тепер д-р Кость Левицький, а д-р Петрушевич став його заступником.

З приходом до сойму непримирного опозиціоніста змінилася тактика українського представництва. Посли перейшли до якнайгострішої обструкції. **Коли й це не помагало, з'являлися вони на засіданнях з трубами, сиренами й гонгами і пекельною музикою ударемнювали всякі наради.**

Українська Парляментарна Репрезентація загострила також свою тактику. Три роки тривав нерівний змаг маленької української горстки з великою польською більшістю (усіх послів було 163). Водночас в краю відбувалися масові віча-демонстрації за виборчою реформою. Вкінці цісар не затвердив 1913 р. ухваленого „на міги“ польською більшістю бюджету і наказав розв'язати сойм та розписати нові вибори.

Геройська боротьба в соймі та масові віча так освідомили селянські маси, що без уваги на надужиття увійшло тепер до сойму 31 українських послів і тільки один москвофіл з брідського повіту, на якого перекинули Українці свої голоси, щоб не допустити до вибору най-

більшого ворога виборчої реформи, польського дідича Ценського, що його Українці провалили аж в трьох виборчих округах. (Крім цього входили ще до сойму без вибору, як вірилісти, три українські єпископи.) **Перед загрозою ще тяжчої обструкції польська більшість подалася.** Почалися переговори, що покінчилися ухваленням 14. II. 1914 року нової виборчої ординації. Українці дістали 62 місця в соймі, згоду польської сторони на заснування українського університету та деякі зміни краєвого статуту, що започатковували поділ Галичини на відрубні національні частини. Це був великий успіх української політики, а зокрема д-ра Петрушевича. Одначе через війну цих досягнень не можна було використати.

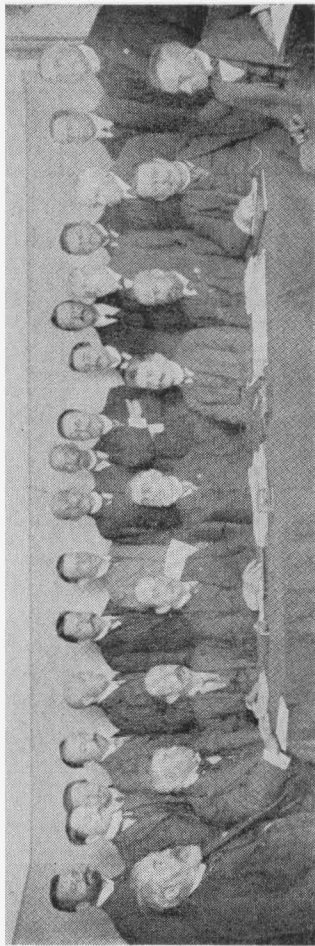
Голова Парляментарної Репрезентації

З початком війни перебирає в свої руки заступництво українських інтересів „Головна“, а потім „Загальна Українська Рада“, міжпартійна організація галицьких і буковинських Українців та емігрантів з Наддніпрянщини („Союз Визволення України“). Д-р Петрушевич стає також її членом. Не моє завдання говорити тут про її діяльність. Та всі її заходи не увінчалися успіхом.

Дня 23. X. 1916 р. появился маніфест німецького й австрійського цісарів про створення польської держави. Австрійський цісар проголосив зокрема постанову про відокремлення та широку автономію Галичини в складі австро-угорської монархії. Практично означало це видачу Українців в руки Поляків. Президія Загальної Ради з д-ром Костем Левицьким і Миколою Васильком на чолі, якій закидали надто велику довірливість і поступливість супроти уряду, уступила й Загальна Рада перестала фактично існувати. Провід української політики переходить знову до Парляментарної Репрезентації, що на її чолі, по короткому головстві Юліяна Романчука, стає щойно тепер д-р Петрушевич.

Українець став міністром

Від тепер змінюється тактика нашого представництва. Посли виступають в парламенті рішучо і непохитно. Вони не завагалися представити перед світом те пекло, яке пережив український нарід від початку війни та домагалися зміни режиму. Заходи ці мали частинний успіх. До краєвого й центрального урядів покликано на визначніші пости деяку кількість Українців. Між іншим генеральним державним прокуратором Австрії став Йосип Ганінчак. Уряд іменував віцепрезидентом і секретарем галицького намісництва (намісником від 1915 р. був генерал-Німець) Українців Володимира Децикевича і д-ра Юрія Панейка, що повинні були стежити за безсторонньою поведінкою польської адміністрації. Створено спеціальний уряд для відбудови

Загальна Українська Рада

Від ліва до права перший ряд: о. Теофіл Драчинський бук. нд, д-р Володимир Бачинський нд, Микола Ганкевич сд (заст. голови), Микола Василько бук. нд (заст. голови), д-р Кость Левицький нд (голова), д-р Євген Петрушевич нд (заст. голови), д-р Лев Бачинський рад. (заст. голови), д-р Євген Олесницький нд, д-р Василь Панейко нд; другий ряд: Іван Боберський нд, Володимир Дорошенко СВУ, Юліян Бачинський сд, Олександр Скоропис-Йолтуховський СВУ, Володимир Темницький сд, д-р Микола Лагодинський рад., д-р Йосип Назарук рад., д-р Іван Макух рад., Лев Левицький нд, д-р Кирило Трильовський рад., Ангін Лукашевич бук. нд, д-р Сидір Голубович нд, Володимир Ясенницький бук. нд, Ярослав Весоловський рад., Омелян Попович бук. нд, д-р Степан Баран нд, о. Степан Онишкевич нд.

жахливо знищеної Галичини. Врешті покликав цісар до кабінету міністрів, перший раз від часу прилучення Галичини до Австрії, Українця, проф. д-ра Івана Горбачевського, на міністра здоров'я.

За перебудову держави

Та за найважливіше своє завдання вважав д-р Петрушевич не допустити до заповідженого відокремлення Галичини. Ставши головою Парляментарної Репрезентації, склав він дня 30. травня 1917 р. у парламенті правно-державну заяву, в якій **домагався відновлення галицько-волинської держави**, рішучо застерігся проти злучення західньо-української території з Польщею, бо ця територія належить до українських земель та заявив, що всякі спроби в тім напрямі буде український нарід уважати за акт насилля над принципом самовизначення народів. Щоб забезпечити українську суспільність від усяких несподіванок, старався він у безперервних конференціях з урядовими чинниками довести до перебудови Австрії на федерацію народів. В цих заходах мав він на оці передовсім українські землі під австрійською займанщиною, що в так перебудованій державі творили б окрему державну одиницю. Поміг йому в цих заходах складений 9. II. 1918 р. мировий договір у Берестю між центральними державами й Українською Народною Республікою. **В тайному додатку до цього договору зобов'язався австрійський уряд створити до 31. липня 1918 р. із східньої Галичини та північної Буковини окремий український коронний край в Австрії.** Тепер мав д-р Петрушевич ще і правну основу для своїх змагань.

Українець проговорився . . .

Та через недискрецію членів української мирової делегації довідалися Поляки про цей тайний додаток. Вони порозумілися з Мадярами, яким з уваги на Карпатську Україну була теж не на руку така розв'язка українського питання в Австрії. Спільно вжили вони всієї заходів, щоб недопустити до її здійснення. На нещастя міністром закордонних справ Австро-Угорщини став Мадяр граф Буріян. Коли виявилася слабкість новоствореної української держави, він уневажнив тайний додаток та довів до того, що Австро-Угорщина (одинок з 4-ох держав, що склали мир з Україною) не ратифікувала берестейського договору аж до свого розпаду. Український уряд у Києві міг відповісти на це тільки паперовим протестом.

За федерацію вільних народів

Та д-р Петрушевич цим не знеохотився. Було ясне, що центральні держави програли війну. Австрія могла врятуватися від повного розвалу тільки як федерація вільних народів, що дотепер входили в її

Євген Петрушевич перед першою світовою
війною

склад. Д-р Петрушевич, як і представники інших народів, підсували урядові, а передовсім цісареві Карлові, плян такого перестрою держави. Представники заінтересованих народів, а саме Чехів, Українців і Словінців, за відомістю деяких німецьких груп, плянували в однім означенім дні проголосити в порозумінні з урядом на своїх територіях національні держави в союзі з Австрією. Вони домагалися теж, щоб для охорони їх перед можливими зазіттями національних противників були виділені з армії відповідні національно-однородні військові частини. Водночас відбувалися на доручення д-ра Петрушевича по всіх повітах Східньої Галичини масові українські демонстрації і збиралися підписи на протестах проти польських намагань прилучити Галичину до май-

бутньої Польщі. Молодий, недосвідчений цісар вагався, зволікав. Він надіявся ще на сепаратний мир з переможними державами, з якими провадив потайки від Німеччини переговори. Та коли вони не увінчалися успіхом, відважився він на таку розв'язку справи. Дня 16-го жовтня 1918 р. появилвся цісарський маніфест, в яким цісар проголосив, що „Австрія, по волі своїх народів, має стати союзною державою, в якій кожне плем'я на області, яку воно заселює, творить свій власний державний організм“. Заразом завізвав він парламентарних послів поодиноких народів, щоб уконститувалися в національні сойми-конституанти для представництва цих новостворених держав.

За українську державу

Однак події йшли з головокружною швидкістю. Болгарія капітулювала, австро-угорські війська розкладалися на очах, зближався кінець. Цісарський маніфест появилвся за пізно. Д-р Петрушевич, по-

інформований докладно про ситуацію, задалегідь підготував скликання Української Конституанти. Вже два дні по проголошенні цісарського маніфесту, 18-го жовтня, зібралася вона у Львові. Запросив до неї д-р Петрушевич не лише українських членів обох палат австрійського парламенту, але також послів до галицького й буковинського соймів та по трьох делегатів від кожної партії. Так створена Конституанта, що прозвала себе „Українською Національною Радою“, вибрала своїм президентом д-ра Петрушевича.

По своїм уконституванні ухвалила Національна Рада створити з усіх українських земель Австро-Угорщини українську державу. Воднораз зажадала права мати своє представництво на мировій конференції та відмовила гр. Буріянові права промовляти в імені земель, що ввійшли в склад нової держави. В ухвалі не було ніякої згадки ані про Австрію, ані про прилучення західньо-українських земель до української держави над Дніпром.

Цю ухвалу проголосив д-р Петрушевич торжественно наступного дня на зборах численних представників Галичини і Буковини, що прийняли її з небувалим ентузіазмом, а д-р Кость Левицький оповістив це в найближчу неділю перед тисячними масами на площі св. Юра. Акт 1-го листопада був тільки впровадженням у життя цієї ухвали, останнім актом довго підготовуваної акції. Якщо б Австрія була ще якийсь час втрималася і переворот міг був відбутися бодай місяць пізніше, коли були б уже — як плянувалося — стягнені до Львова українські військові частини, то справа у Львові була б виглядала зовсім інакше. Австрійська військова влада стала вже переносити до Східньої Галичини кадри українських полків, які по причині воєнних подій були поза українською територією.

Чи соборник?

Однак чому Національна Рада не ухвалила злуки західно-українських земель з українською державою над Дніпром? Деякі публіцисти закидають тодішньому політичному проводові, а з окрема д-рові Петрушевичеві, австрофільство, брак почуття соборности, що він не хотів прилучення Галичини до України, а волів триматися Австрії, хоч вона вже розліталася, тощо. Закиди зовсім невиправдані, що є впливом незнання Петрушевича та непоінформованости про хід тодішніх подій. Д-р Петрушевич був безперечно ідейним патріотом і державником та все кермувався ідеєю української державности у своїй політичній акції. Але воднораз мав він велике почуття відповідальности за долю народу, що висунув його на своє чоло. Тим то у важних вирішеннях поступав все обережно, рахуючись з усіма можливостями.

Д-р Петрушевич був безперечно, як і всі Галичани, під впливом постанови української держави над Дніпром і ця подія збудила в нім

нові надії та додала йому сил у його змаганнях.¹ Він був у безперервним контакті з послами української держави у Відні Андрієм Яковлевом і Вячеславом Липинським, а через посла д-ра Лонгіна Цегельського мав зв'язок з Києвом. Але незабаром виявилася слабкість нової держави, про що він був добре поінформований. Д-р Цегельський описує у своїх спогадах про Петрушевича, друкованих в „Америці“ 1940 р., переполох, який викликала в Українській Парляментарній Репрезентації у Відні вістка, що наддніпрянські ліві партії приготують повстання проти гетьмана. Д-р Петрушевич вислав негайно до Києва послів Цегельського й Ол. Колессу, щоб роздобути ближчих інформацій та протидіяти цим плянам. Цегельському вдалося біля 20. вересня дістатись на засідання Національного Союзу, що остаточно це повстання вирішив. Усі переконування Цегельського, що воно буде кінцем державницьких змагань як Східньої так і Західньої України, не зробили на учасників наради найменшого враження. Д-р Петрушевич передбачував хаос, який з цим моментом повстане в Україні та що українські сили не встояться проти певного нового наступу большевиків. Був переконаний, що західньо-українські землі не дістануть тоді жодної допомоги від Східньої України та що перед наступом аж трьох ворогів (Польща, Румунія, Угорщина) не зможуть себе оборонити. Тимто резервувався на всякий випадок.

Якщо б Австро-Угорщина вдержалася, а Україну заляляли московсько-большевицькі орди, то Зах. Україна, яка увійшла б як коронний край до сфедерованої Австрії, не лише захоронила б себе від нової руїни, але відіграла б у будучині величезну роль українського Піємонту, як бази для будівництва української держави. Якщо б втрималася і Австро-Угорщина і незалежна Україна, на що, по запланованім повстанню проти гетьмана, не було великих надій, то прилучення західніх земель до України було б справою недовгих років. Однак, якщо б Австро-Угорщина розлетілася, то тоді залишався шлях спільних, тяжких змагань за волю, на який д-р Петрушевич був готовий кожної хвилини вступити. Будучина виявила, що передбачування його були правильні. Становище його було становищем відповідального й передбачливого державного мужа.

А втім, не такто легко було б проголосити цю злуку. Український провід не мав тоді в руках жодної реальної сили. Галичина, що була через чотири роки тереном безустанних боїв, була до краю винищена. Усе чоловіче населення від 18—50 літ було при війську і кривавилось

---

¹ „Тепер у всіх них був бадьорий, жвавий настрій, у всіх перед очима стояв образ могутчої, відродженої України, яка мов воскресла після многовічного сну і встала з домовини сильною, здоровою і от-от простягне руку, щоб допомогти й своїй рідній сестрі Україні наддністрянській...“ — так характеризує Галичан у тому часі Дмитро Дорошенко, що був на весну 1918 р. один тиждень у Львові. Див. „Мої спомини про недавнє-минуле“, частина друга, Львів 1923 р., стор. 82.

у тяжких боях, здебільша на італійському і балканському фронтах. Поляки підготовлялись гарячково в підпільних організаціях до перебрання влади в Галичині. В самому Львові було понад 500 польських старшин, готових кожної хвилини активно виступити на поклик свого політичного проводу. Як у 1914 р. використали Поляки невдачу австрійських військ на східному фронті, щоб розрахуватися остаточно з Українцями і кинули на них клеймо державної зради, наслідком чого шляхи відвороту австрійських військ покрилися шибеницями, а австрійські тюрми і концентраційні табори виповнилися десятками тисяч Українців, так і тепер чекали вони тільки на якийсь фальшивий крок з українського боку, щоб під покришкою оборони австро-угорських інтересів використати його проти них. Австро-угорська влада, хоч була вже близька упадку, все ж таки мала ще в Галичині поважну збройну силу, що була під помітними польськими впливами. (Між іншим військовим командантом Львова був Поляк ген. Новотни.) В Україні була 150-тисячна австро-угорська окупаційна армія. **Не було сумніву, що влада у випадку проголошення злуки була б активно виступила.** А вистачило б тільки провести арешти провідних українських людей і справа була б раз на завжди погребана. Що так воно в дійсності було, вказує на це факт, що коли Конституанта покінчила свої наради 19. жовтня о 4-ій годині над раном, то негайно запросила д-ра Петрушевича військова команда до себе, щоб довідатись про вислід цих нарад. Всі ці умовини наказували велику обережність.

Зрештою не проголосив ще тоді незалежності ні один нарід Австрії, навіть Чехи, які були в далеко кращім положенні від галицьких Українців, бо мали цілий адміністраційний апарат у своїх руках. Пізніший президент Чехословаччини Масарик згадує у своїх спогадах, що Чехи могли куди скоріше перебрати владу на своїй території, одначе було б це коштувало їх багато жертв. Тож воліли вони виждати, аж австрійська влада сама їх до цього закличе, що і дійсно 28. жовтня сталося.

Отже така постанова Національної Ради мала **вичікуючий характер.**² Додам ще, що так задивлялися на тодішню політичну ситуацію всі тодішні відповідальні політики, як національні демократи, так і радикали. Теж і деякі Наддніпрянці були такої думки. Так напр., **такий визначний державник, як Вячеслав Липинський, переконував д-ра Петрушевича, щоб Конституанта не проголошувала негайної злуки Галичини зі Східньою Україною, бо будучність її непевна і може зайти**

---

² Надто сміливим є твердження, що „УНРада на своєму засіданні 18. X. 1918 р. проголосила постанову про утворення Української Держави у федеративному звязку з Австрією“ та що „щойно 1. XI. 1918. проголосила самостійність Західньо-Української Народньої Республіки (ЗУНР)“. — Див. Енциклопедія Українознавства, т. II, ст. 650. — Хоч український політичний провід брав тоді під увагу в першій мірі можливість федерації з Австрією, то проте в ухвалі УНРади нема про це згадки.

потреба, щоб Галичина стала знову українським Піємонт. У своїй промові на зборах представників Галичини і Буковини дня 19. жовтня у звязку з проголошенням ухвали Конституанти про створення західно-української держави, покликуювався д-р Петрушевич саме на Липинського. Навіть Національний Союз у Києві, що підготовляв повстання проти гетьмана, прислав до Львова таке ж саме домагання. Та причина такого його становища була інша. Провідники „Союзу“ боялися, мабуть, скріплення становища гетьмана через прилучення національно настроєної Галичини.

Заходи у Відні

По своїм уконститууванню створила Національна Рада три свої делегатури: у Відні під проводом д-ра Петрушевича, у Львові під проводом д-ра Костя Левицького та в Чернівцях під проводом Омеляна Поповича. Завданням краєвих делегатур було підготувати перебрання влади в українські руки, що вони й виконали.

Д-р Петрушевич виїхав до Відня, щоб у столиці держави та й одиніюк тоді для галицьких Українців вікні в Європу пильнувати справи. Зразу ще виглядало, що переможні держави погодяться на залишення Австрії, як федерації вільних народів. І дійсно антанта довго вагалася, що робити з Австро-Угорщиною. Та вкінці Масарик перепер свою концепцію цілковитого розбору старої монархії. Західно-українські землі опинилися перед великою небезпекою. З Києва не можна було надіятися ніякої допомоги. Щоб паралізувати українські заходи у Відні, манили Поляки австрійські кола надією покликання цесаря Карла на польський престіл. Через це стримувався австрійський уряд від якогонебудь вирішення в галицькій справі. Поляки надіялися прилучення Східної Галичини до польських земель і вели в тому напрямі переговори з галицьким намісником ген. Гуйном. Вони були певні, що намісник, який мав у Галичині, і зокрема у Львові, ще достатні збройні сили, передасть владу над українською територією в їх руки. Це думали Поляки перевести 2-го листопада.

Переловили телеграму . . .

Тимчасом добився д-р Петрушевич врешті того, що австрійський президент міністрів, проф. Лямаш, вислав до намісника телеграфічний наказ передати владу Українцям. Та Поляки переловили телеграму в Кракові і до Львова її не передали. Переговори делегатів Національної Ради з намісником не довели до нічого. Тоді Національна Рада видала наказ тайному Військовому Комітетові роззброїти чужі військові частини у Львові та перебрати владу силою, що Військовий Комітет 1-го листопада й виконав на терені цілої Галичини.

Інтернований намісник передав свою владу віцепрезидентові намісництва Володимирові Децикевичеві, а цей шойно передав її особним письмовим актом Українській Національній Раді.

Поміж Віднем і Парижем

По розпаді Австрії затримався ще д-р Петрушевич якийсь час у Відні. Треба було зорганізувати поворот українського вояцтва з італійського та балканського фронтів, поладити справу участі західньо-української держави в ліквідації майна австро-угорської монархії, навязати звязки з західним світом та зорієнтуватися в тенденціях політики переможних держав. Д-р Петрушевич правильно передбачав, що з хвилиною вибуху повстання проти гетьмана західньо-українські землі не зможуть рахувати на збройну допомогу Східної України. В боротьбі з Польщею Галичина теж довго не втримається, бо ж за велика була перевага Поляків (20 мільонів Поляків проти 3 ½ мільонів галицьких Українців). Залишалася ще надія на проголошену переможними державами засаду самовизначення народів. Тому призвав д-р Петрушевич засобів і вислав до Парижа делегацію під проводом д-ра Василя Панейка (який їздив вже в літі з його доручення для навязання звязків до Швейцарії), щоб перед мировою конференцією боронила інтересів західньо-української держави.

На вулицях Львова . . .

А у Львові йшли тимчасом бої, що поволі перемінилися у формальну польсько-українську війну. Правду сказавши, українські частини могли б були опанувати ситуацію у Львові, якщо б у їх проводі були стояли фахові, талановиті старшини. На жаль, таких ми тоді не мали. Полк. Вітовський був гарним боевиком, добрим організатором, але більше поетом і політичним діячем та не мав кваліфікацій на вищого команданта.

Теж інші наші команданти у Львові не відповідали своєму завданню. Вони не були підготовані до боїв у Львові. Вони не здавали собі справи з того, що Львів буде належати до того, в чиїх руках опиниться головна залізнична станція зі складами зброї та амуніції. Через те станцію зайняли Поляки, хоч її можна було втримати в українських руках. Теж не мусіли наші війська залишити Львів 21-го листопада, хоч ситуація була дуже поважна. Тут, побіч нефаховости, недописали ще й нерви військової команди, вичерпані до крайности безперервними, тяжкими боями.

Як президент З. У. Н. Р.

По залишенню Львова переніс український уряд свій осідок спершу до Тернополя, а опісля до Станиславова. Тут скликав д-р Пе-

трушевич на день 3-го січня 1919 р. першу сесію Національної Ради, доповнену в грудні делегатами від повітів і більших міст. Цей сойм західно-українських земель, що мав коло 150 членів, **вибрав вдруге майже одногосно своїм Президентом д-ра Петрушевича.**

Проголошення злуки з У. Н. Р.

Вже першого дня своєї сесії ухвалила Національна Рада злуку Західньо-Української Держави з Українською Народньою Республікою в одну Самостійну Соборну Державу. Сповнялися мрії найкращих українських людей, західно-українські землі, по майже шістьсотлітній розлуці, верталися назад до свого материка. **Ухвала ця перейшла одногосно.** Однак Національна Рада застерегла собі, аж до скликання Всеукраїнських Установчих Зборів, автономію Західньої Области У. Н. Р. з особним урядом — Державним Секретаріатом. Через це існували два українські уряди, що тільки крові напсували деяким Українцям; така ухвала, мовляв, була протисоборницьким актом, продовженням галицької сепаратної політики, причиною невдачі українських визвольних змагань, тощо. Чи справді так?

Об'єднання з автономією

Застереження автономії в акті злуки Західньої Области з У. Н. Р. було наслідком реальної оцінки тодішньої ситуації. **Галичина в боротьбі з Польщею була здана на власні сили.** Східній Україні не під силу було ангажуватися на протипольському фронті. Вона де юре не була навіть у стані війни з Польщею. **Наддніпрянський уряд війни Польщі до кінця не виповів, хоч вона своїми військами зайняла Холмщину, Підляшшя, західне Полісся і південно-західню Волинь.** Директорія помагала грішми, харчами і військовим матеріалом, доки українських земель не зайняли большевики, але військових частин прислати не могла, бо сама їх мала обмаль. Загін от. Долуда (45 людей) і два полки артилерії Січових Стрільців, це було все, що змогла вислати Наддніпрянщина на галицький фронт. Прислані т. зв. курінь Кравчука і козятинська бригада були такі здеморалізовані, що треба було їх роззброїти й відіслати назад, а дніпровська дивізія навіть не доїхала до Збруча і по дорозі розбіглася. Натомість Галичина дала на протибольшевицький фронт не лише Січових Стрільців, але і вислала взимку ще кілька тисяч молодих новобранців, що майже всі вигинули в тяжких боях за Київ.

Щоб виконати успішно своє завдання, мусіла Галичина сконцентрувати всі свої зусилля на організацію оборони. Всі інші справи, хоч би які пекучі, треба було відкласти на пізніше, не сміло бути партійної боротьби, не можна було допустити революційного хаосу зі сходу. До того цілі століття жили західні землі відділені від східніх,

в зовсім інших культурних, суспільних та політичних умовах. Організація державного життя, адміністрації, скарбовости, війська, поліції, спиралися на зовсім інших основах, як на східніх землях. Треба було багато часу навіть у нормальних умовах, щоб випрацювати нові основи суспільно-політичного ладу та таким способом зуніфікувати обидві вітки народу. Що ж говорити про це в час війни, коли земля горіла під ногами! Повна і беззастережна злука була б викликала такий хаос і замішання, що організація успішної оборони не була б можлива.

Член Директорії

Так оцінювали годі ситуацію усі західньо-українські відповідальні політики. Рація Національної Ради признала теж Директорія і погодилася на автономію З. О. У. Н. Р. Трудовий Конгрес у Києві затвердив ухвалу Національної Ради і на цій основі увійшло 65 делегатів Ради в склад Трудового Конгресу, а д-р Петрушевич, як репрезентант західніх земель, став членом Директорії.

Організування держави

Від січня 1919 р. почалося вже більш-менш спокійне будівництво державности в Галичині. (Буковину зайняли 11. листопада Румуни, а Карпатську Україну тримали зразу Мадяри, а опісля зайняли Чехи.) Національна Рада сходилася часто під проводом д-ра Петрушевича на свої сесії, працювала поважно й річево та ухвалила цілий ряд законів, між іншим про земельну реформу й виборчу ординацію до галицького сойму. Державний Секретаріят наладнав адміністрацію, урухомив залізницю, пошту й телеграф, розбудував шкільництво, зорганізував судівництво, дав собі раду з загрозою голоду й пошестей, подбав про обсів ґрунтів, підготовляв відбудову знищеної країни. **На Західній Області панував повний лад та безпека, не було заворушень на соціальному тлі.** Під цим оглядом не залишалась вона позаду інших держав, що постали на руїнах Австро-Угорщини, хоч жодна з них не мала таких труднощів, як зруйнована до краю чотиролітніми безперервними боями та відтята зовсім від світу Галичина.

Проводив цією працею та координував її д-р Петрушевич. Насправді не був він президентом у звичайному значенні цього слова. Суверенні права, що їх має голова держави, належали в З. О. У. Н. Р. на основі конституції до Виділу Національної Ради, що складався з 9-ьох членів та відбував наради під проводом президента Національної Ради або найстаршого віком члена Виділу. Функції д-ра Петрушевича були більш репрезентативні, він заступав державу назверх.³ Та

³ Д-р Цегельський у своїх, друкованих в „Амеріці“ п. з. „Як воно по правді було?“ спогадах говорить, що зовнішньою і внутрішньою політикою ЗОУНР кермував по правді Петрушевич, бо президент Державного Секрета-

завдяки великому досвідові, тактові й хрустальному характерові втішався він великою пошаною громадянства без різниці партій. Завдяки йому панував в Галичині в цих важливих часах громадянський мир. В дійсності мали національні демократи в Національній Раді $\frac{3}{4}$ місць та могли взяти владу виключно в свої руки. Теоретично було б воно краще, бо при міжпартійному порозумінню не можна ніколи виконати вповні своїх намірів, а рішення бувають все компромісові. Та це було б довело до партійної боротьби, що могла мати фатальні наслідки, як це було, напр., на Надніпрянщині. Через поступки національних демократів іншим партіям (призначення соціялістам далеко більше місць у Національній Раді, як це їм відповідно до їх сили належалося, признання партіям представництва в Президії й Виділі Ради та Державному Секретаріаті, тощо), не було в Галичині довгий час партійної опозиції і гризні. Правда, невелика група соціялістичних демагогів під проводом буковинського члена Національної Ради Йосипа Безпалка вела іншу політику, про що ще буду говорити, але вона не здобула багато прихильників. Зокрема треба відмітити участь галицького духовенства в державному будівництві. Членами Національної Ради було коло двадцять священників ураз із усіма трьома єпископами (в київській Центральній Раді не було ні одного священника), священник (о. д-р Степан Юрик) входив теж у склад Виділу Ради. Член Української Національної Ради о. Платонід Філяс випрацював проєкт конституції української держави. Священники були членами, а часто головами Повітових Національних Рад, які перебирали владу від австрійсько-польської адміністрації і були нераз, із-за слабого звязку з центром, рішальним чинником по повітах. Кількадесят польових духовників мали свій вплив на формування настроїв вояцтва. Це у першій мірі завдяки праці і впливам духовенства панував у цих часах повний

р'яту д-р Голубович був слабшою індивідуальністю й у всім поступався Петрушевичеві. Та на іншим місці він признається, що від січня рідко коли був у Галичині, пробуваючи або в Києві або закордоном. Отже тим самим не міг знати добре тодішніх галицьких відносин. На ділі д-р Петрушевич, як старий парламентарист, рахувався з тодішнім галицьким державним устроєм і не вмішувався в компетенції поодиноких урядів чи осіб. Так напр. вважав він львівський фронт другорядним фронтом і думав, що треба передовсім закріпити дрогибицький басейн та був за відворотом армії в травні 1919 р. в Карпати, але не пробував силою переперти своїх поглядів і йшов все за думкою більшости. Він намагався радше витворювати ту думку більшости, зводячи своїм посередництвом розбіжні погляди до спільного знаменника. Кол. член Директорії Андрієвський оповідає в своїх спогадах про Липинського („Наша Держава“, Торонто, ч. 13—17 за 1954 р.), що він з Липинським робив заходи у Петрушевича, щоб полк. Болбочана прийняли на службу до Гал. Армії. Петрушевич погодився на це, але Голубович заявив, що треба згоди От. Петлюри, Петлюра згоди не дав і Болбочан старшиною Гал. Армії не став. При цій нагоді називає навіть Андрієвський Голубовича злим духом Петрушевича. Так воно не було, але цей факт стверджує найкраще вище мною сказане. Щойно ставши Диктатором почав Петрушевич діяти самостійно, хоч і тоді оглядався на волю більшости.

лад і спокій в Галичині. Галичина була в повному цього слова значенню демократичним, спертим на християнських основах, державним організмом, у якого будівництві брали участь всі партії й усі прошарки населення.

Організація армії

Найважливішим завданням уряду було зорганізувати армію для оборони перед польським наступом. Справа ця натрапляла на, здавалося, непоборні труднощі. Галичина була до краю знищена й зрабована, не мала жодних фабрик, тож не було ані в що одіти, ані чим узброїти галицьких вояків. Склади боєприпасів у Львові і Перемишлі забрали Поляки. Великіклади військового виряду австро-угорської окупаційної армії в Україні розграбило місцеве населення. Зразу можна було дістати увесь виряд на дуже добрих умовах на Угорщині за нафту. Але висилка галицьким урядом військових частин на Закарпаття, що і так із-за переваги угорських і румунських військ не довела до нічого, не дала зреалізувати відповідного договору з угорським урядом. Зрештою тодішній комісар і фактичний диктатор дрогибицької округи, колишній соціалістичний посол до парламенту, Семен Вітик, не хотів видати нафти за ніщо інше, як тільки за збіжжя для „своїх робітників“. Правда, Вітик виїхав на весну у проводі торговельної місії до Праги і по довгих переговорах склав договір, що гарантував Галичині доставу сукна, шкіри, зброї й амуніції у виміну за нафту, але договір був спізнений, Поляки зайняли нафтовий басейн і безліч замагазинованої нафти дісталася в їх руки. Довгий час мусіла армія вдовольтися тим, що відібрала при роззброєнні австро-угорських частин, які верталися з України. Трохи зброї прислав наддніпрянський уряд, багато закуповувано, здебільша за нафту, на Наддніпрянщині. Та що більше відтискали большевики наддніпрянську армію до Збруча, то менше можна було її роздобути. Врешті стріляла армія вже здебільша тим, що здобула у ворога і, вистрілявши останні набої, мусіла покинути Галичину.

Та не зважаючи на це, вдалося все таки виставити **125-тисячну армію**, з якої коло 60-тисяч було на фронті. Якщо б був військовий виряд, можна було виставити більше війська, бо до зброї покликано тільки мужчин від 18 до 35 літ. Галицька Армія була правильною, дисциплінованою армією. Було це найкраще військо новочасної української історії, вицвіт виховуваного на християнських засадах народу. Хоч босе й голодне, не грабило ніколи населення, билосся завзято, а з ворогом поводилося по-джентелменськи. Тимто всюди, де появилосся, здобувало собі симпатію і любов населення, без уваги на національність.

Недостача старшин

Галицька армія могла добитися успіхів і закріпити границі тільки в перших місяцях війни, коли ще не зорганізувалася як слід польська армія. Та на перешкоді цьому стояв повний брак фахових старшин. Через те наші військові частини не змогли оволодіти ситуацією у Львові. Тому мусіли взяти провід над армією наддніпрянські старшини генерального штабу. Дня 9-го грудня став начальним вождем ген. Михайло Омелянович-Павленко, а шефом штабу полк. Евген Мишковський. Але й вони не сповнили надій. Зокрема полк. Мишковський, знаменитий організатор, що фактично зорганізував Галицьку Армію, не міг собі дати ради з операціями на фронті. Він не думав відбирати від Поляків Перемишля, що в початках могло легко вдатися, а навіть заборонив всі акції в тім напрямі. Через це став Перемишль для Поляків випадовою брамою у їх війні проти української Галичини. Але не міг він теж здобути на генеральний наступ на Львів, а тільки проводив льокальні наступи, що не давали жодного вислідку. Це тільки огірчувало і знеохочувало вояцтво. Дорогий час минав, а на фронт приходили все нові польські сили.

В січні 1919 р. привіз д-р Петрушевич з Відня одного з кращих старшин австрійського ген. штабу, полк. Легара. Обїхавши фронт, заявив він, що якщо б йому віддали команду, то він тими силами, які були до розпорядження, здобуде Львів. Одначе компетентні українські чинники не хотїли погодитися на те, щоб командантом армії став чужинець. Справу полагоджено так, що полк. Мишковський уступив, а на його місце прийшов 13. лютого полк. Курманович, що воднораз став на місце полк. Вітовського (якого вислано як військового дорадника української місії до Парижа) і Державним секретарем військових справ, бо й на цей пост не було відповідного кандидата.

Новий шеф штабу

Полк. Курманович був молодшим галицьким старшиною генер. штабу. Через побут на італійському фронті зголосився він щойно в другій половині грудня до Галицької Армії. Іменований командантом I. корпусу, зорганізував його та провадив з ним успішні бої з Поляками в північно-західній Галичині. Ставши шефом штабу ГА, випрацював він плян операцій, що мали перервати залізничне сполучення Львова з Перемишлем та таким способом змусити польську львівську залогоу до капітуляції. Операції ці розвивалися успішно, залізничний шлях мав вже опинитися в українських руках.

Лінія Бартельмі

Та саме тоді приїхала до Галичини антантська військова місія під проводом французького ген. Бартельмі. (Ген. Бартельмі від Фран-

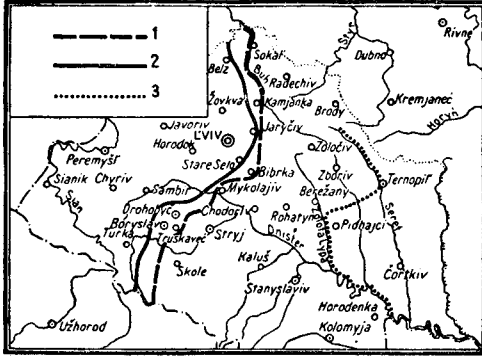

Схема ч. 1. Демаркаційні лінії
 1. — ген. Бартельмі; 2. — ген. Боти;
 3. — ген. Дельвіга.

ступити. Вона залишала третину краю wraz із Львовом та дрогобицько-бориславським нафтовим басейном по польському боці.⁴ Місія запевняла, що ця лінія тимчасова, що остаточну границю усталить мирова конференція. Водночас обіщувала, що, якщо український уряд на неї погодиться, то переможні держави визнають західно-українську державу та придуть їй з усякою допомогою.

Та уряд не прийняв цих пропозицій. Може піддався тисковій публичної opinii, передовсім молодшого старшинства, що з обуренням їх прийняла та одностайно заявила за їх відкиненням. Завелика була віра в слушність своєї справи та справедливості мирової конференції. До того саме по акті 22. січня, що викликав таке захоплення, грозила небезпека зломання ідеї соборності, бо ж місія обіщувала признання тільки галицької державності. То ж відповіддю на пропозицію місії було рішення, що містилося в словах наказу ген. Павленка до армії: „Хай нас розсудить залізо й кров!“

Однак крок цей був, мабуть, помилковим. Час працював проти Українців. Польська держава скоро міцніла, а її армія з кожним днем росла, до того мала вона численний офіцерський корпус, а з окрема багато старшин ген. штабу. Зброї й амуніції також їй не бракувало. Перервання сполучення між Львовом і Перемишлем було верхком успіхів Галицької Армії, який треба було негайно використати. Предложення антантської місії, хоч залишало по польським боці великі і багаті полоси краю wraz з її столицею, хоч вдаряло сильно по національній амбіції, могло врятувати галицьку армію від розгрому та

⁴ Демаркаційна лінія мала проходити від північної границі Галичини здовж Бугу до Камінки Струмилової, звідти здовж східньої границі повітів Перемишляни і Бібрка до села Солової, далі по лінії Потік Білий, Соколівка, Вибранівка, південною границею львівського повіту і східною границею повітів Рудки, Дрогобич і Турка.

винести українську справу на міжнародне форум. Вільна від боїв армія могла (якщо б Поляки не зірвали в пригідній для себе хвилині перемиря) відпочити, зреорганізуватися, заpastися в амуніцію та відіграти рішальну роллю на надніпрянській Україні. Та, на жаль, так не сталося. Ображена національна амбіція та біль з цього приводу не дали тверезо оцінити ситуацію і використати цю пригідну шансу.

Дня 2-го березня розгорілись на фронті знову бої. Галицька армія зайняла залізничий шлях, але не зуміла втримати його в своїх руках. Завинила в тім так команда III. корпусу (полк. Коссак), як і нездарний шеф штабу II. корпусу, підп. Папп, завдяки якому корпус не здобувся на енергійний наступ на Львів, що в тодішніх умовах міг удатися. Поляки використали час перемиря і прислали на фронт нові сили. По тяжких боях відтиснули вони українські частини від залізничного шляху та привернули знову сполуку між Львовом і Перемишлем. Ініціатива військових дій переходить тепер у польські руки.

Лінія ген. Боти

Тимчасом галицька делегація в Парижі робила гарячкові заходи, щоб мирова конференція зайнялася галицькою справою. Заходи ті мали успіх, хоч Франція стояла на боці Польщі. 19-го березня закликала Рада Чотирьох через радіо обі сторони, щоб припинили бої на основі тодішньої лінії фронту і чекали вирішення справи Східньої Галичини мировою конференцією. Поляки на цей заклик не відповіли зовсім. Вимушеного д-ром Панейком зобовязання польського представника в Парижі Падаревського, що Поляки не будуть вести офензиви проти української армії та не вжиють створеної і знаменито озброєної в Франції польської армії ген. Галлера на українському фронті, польський уряд не дотримав. Створена Радою Чотирьох окрема комісія для складення перемиря під проводом бурського ген. Боти наказала 13-го травня знову обом арміям перемиря та визначила нову демаркаційну лінію, що лишала Львів по польським, а нафтовий басейн по українському боці. Українська делегація погодилась на неї, але Поляки її відкинули. Два рази предкладала ще сама Начальна Команда на доручення мирової конференції Полякам перемиря, але вони на ці пропозиції не відповідали. Видно було, що Поляки хочуть використати свою перевагу на фронті і зліквідувати галицьку армію та зайняти Галичину.

Заламання фронту

І дійсно, 19. квітня почали вони офензивні дії спершу на фронті II-го корпусу. Одну за одною розбивали бригади, що оточили Львів та відтискали їх від міста так, що Львів опинився остаточно поза досягом української артилерії. 15-го травня звернулися Поляки проти III-го, а потім з допомогою спроваджених з Франції дивізій ген. Гал-

лера і проти I-го корпусу. Частини III-го корпусу розлетілися і майже без жодного спротиву котилися на схід. В зв'язку з тим мусіли відступати і два другі корпуси. Начальна Команда запланувала відвести армію в Карпати, щоб звідтам, одержавши з Чехословаччини зброю й амуніцію, продовжувати далі боротьбу. Але спротивився тому Державний Секретаріат, побоюючись, що на неврожайних гірських теренах не буде чим армію прогодувати. Очевидно, що всіма силами виступив проти цього пляну й Отаман Петлюра і це вирішило справу. Коли ж 23-го травня виступили ще й Румуни та зайняли Коломию і ціле Покуття аж по Дністер — Нижнів-Ворохту, армія не була вже здатна до ніякого спротиву. Рештки її зібралися на вузькому скравку Галичини між Збручем і Дністром.

Яка ж була причина такого погрому Галицької Армії? Безперечно насамперед велика чисельна і матеріальна перевага по польському боці. Галицька Армія була слабо озброєна, бракувало їй набоїв, фронт був слабо обсаджений, бракувало зовсім резерв. До того значні сили треба було кинути над Збруч для зорганізування нового фронту проти большевиків, що наблизилися вже були до границі Галичини. Але велику роль відіграв теж упадок духа вояцтва. Довге стояння на фронті та бої, що не приносили ніяких успіхів, зневірили та знеохотили стрільців. Не менший відемний вплив мали невідрадіні відносини в запіллю.

Загії Безпалка

Я вже згадував, що в Галичині панував спершу громадянський мир. Всі партії брали участь у будівництві держави, а спірні питання вирішували компромісово, на основі взаємних поступок. Однак незабаром почалися спроби порушення цього миру. А саме соціалістичний делегат з Буковини до Національної Ради народній учитель Йосип Безпалко, заснував із залізничником Йосипом Устіяновичем, Дмитром Демянчуком і Володимиром Гадзінським, досі зовсім незаними людьми, т. зв. „Селянсько-Робітничий Союз“. Біля нього згуртувалася невелика група людей, що з допомогою нової організації мали надію виплинути наверх.

„Селянсько-Робітничий Союз“ претендував до виключного представництва робітничих і селянських мас та з того титулу жадав допущення 61 своїх делегатів до Національної Ради, хоч в ній були послами робітники і селяни, що мали повне довіря своїх виборців. Союз називав політику Української Національної Ради політикою „української буржуазії“, ворожою українському селянству і робітництву та у всіх її поступках бачив ворожі наміри для українського народу. Головними його агітаційними кличами була беззастережна злука Галичини з Наддніпрянщиною і негайний розподіл землі між селян, отже справи, що, негайно зреалізовані, були б спричинили розвал галиць-

кого фронту. В міжнародних справах виступав Союз проти орієнтації української політики на „буржуазну антанту“, а голосив орієнтацію на міжнародній революційний пролетаріят, що його авангардом була Советська Росія і заступав думку, що тільки союз з нею врятує Галичину від Польщі. На своїм зїзді дня 30. березня у Станиславові зажадав вправді Союз у прийнятих резолюціях від Советської Росії, щоб припинила війну з Україною, але заявив воднораз, що бажає увійти в тісні зносини з українським радянським правительством і висилає в тій цілі трьох своїх делегатів до Харкова. Та поруч цього визнавав Союз Директорію, а провідник його Безпалко став незабаром міністром праці в наддніпрянському уряді, та опісля належав до найзавзятіших оборонців варшавського договору. Так отже большевицькі кличі Союзу були тільки демагогічними засобами, щоб повалити дотеперішній уряд і самому перебрати владу в Галичині. І дійсно перед згаданим зїздом ходили чутки, що зїзд проголосить себе владою З. О. У. Н. Р. і розпичне громадянську війну з Національною Радою. Навіть московське радіо подало 21-го березня вістку, що селянство і робітництво Галичини повалило Національну Раду, арештувало Державний Секретаріят і проголосило радянську республіку.

Неофіційно підтримували Союз галицькі соціал-демократи, а передусім віцепрезидент і член Виділу Національної Ради, Семен Вітик, маючи надію при його помочі дійти до влади, бо Союз не мав жодних інтелектуальних сил. Мав він теж моральну і матеріальну піддержку від наддніпрянських соціалістичних (соціал-демократи і соціал-революціонери) партій, що були тоді при владі. За їх гроші видавав Союз в Станиславові аж дві свої великі газети. Завдяки особливим російським відносинам, в яких ці партії зростали, були їх провідники ще тоді партійними фанатиками, що з ненавистю поборювали все, що не відповідало їх партійній програмі.

Були вони тоді радніш партійними агітаторами, ніж будівничими держави. Тимто не могли вони знести демократичного, спертого в дійсності на християнському солідаризмі устрою З. О. У. Н. Р., що видався їм буржуазним і реакційним, бо не був спертий на клясовій ненависті. Тому з радістю повітали організацію Безпалка, а діяльність його вважали за доказ революціонізування галицьких мас, що на їх погляд було конечним для спасіння українського народу. Що більше, коли Наддніпрянська Армія докочувалася вже до Збруча і ці провідники знайшли захист в спокійній Галичині, то вони не мали нічого іншого до роботи, як займатися агітацією проти галицького уряду.

На сам Великдень, в найтяжчий час, коли з тривогою очікувано кожної хвилини генерального польського наступу на фронті, мусів уряд увязнити в Станиславові ідеолога соціалістів-революціонерів, кількакратного міністра, Микиту Шаповала з кількома Галичанами, бо вони підготовляли державний переворот. Безпалко розвинув зовсім

на большевицький лад, незнану до того часу в Галичині, демагогію, нападаючи на засіданнях Національної Ради та на вічах в краю в нечуваний спосіб на уряд, на армію, а передовсім на старшин.

Використала це польська агентура та стала ширити між стрільцями вісті про запроданість і зраду старшин. Це ще більше знеохотило вояцтво і підірвало у нього довіря до уряду. Тож коли почалися невдачі на фронті, мораль війська так підупала, що воно не було вже здібне до оборони. Воно відступало майже без боїв, а навіть у великій кількості розходилося по домах.

Диктатура

Нечувана катастрофа потрясла сумлінням народу. Щораз більше говорено про потребу сильної руки, що зліквідувала б хаос, переорганізувала армію та рятувала, що ще можна було врятувати. Підносилися закиди проти Державного Секретаріату, що він не виявився на висоті завдання та не потрапив зорганізувати оборону. Творити новий уряд, коли втратилося майже всю територію та більшість членів Національної Ради, із-за поспішнього відвороту, залишилась під польською окупацією, не було змислу. Військові кола заговорили про військову диктатуру. Треба тут зазначити, що у військових кругах говорилося вже про диктатуру нераз, щоб зліквідувати хаос, викликаний розкладовою роботою Безпалка і Вітика, чого при демократичнім устрою, при їх незайманості як послів до Національної Ради, годі було здійснити. Тоді Виділ Національної Ради і Державний Секретаріат передали всю владу д-рові Петрушевичеві і дня 9-го червня проголосили його **уповновласним** Диктатором. Не була це диктатура у властивому значенні цього слова, бо ж д-р Петрушевич **не перебрав сам влади насильно**. Це тільки Виділ Національної Ради і Державний Секретаріат для скріплення і одностайности цієї влади зависили хвилево свої повновласті і передали їх д-рові Петрушевичеві з тим, що коли настануть нормальні умовини, він поверне їх їм назад. Тимто д-ра Петрушевича титулували далі Президентом, а не Диктатором. Він збирав в Галичині й у Кам'янці щотижня у себе членів Національної Ради, що виїхали з армією, на засідання, прислухувався пильно до їх голосу і все з ним рахувався. Владу свою виконував він через своїх уповноважених (д-р Степан Витвицький для закордонних справ, д-р Сидір Голубович для внутрішніх справ, інж. Іван Мирон для шляхів, д-р Йосип Назарук для преси і пропаганди). Армією керував Диктатор через свою Військову Канцелярію.

Відгомін проголошення Диктатури

Проголошення Диктатури прийняли всі шари галицького громадянства з великим задоволенням, крім соціалістів. Їм було не на руку, що диктатором став не їх чоловік, хоч би навіть людина такого фор-

мату, як д-р Петрушевич. Ясно було, що махінації Безпалка та йому подібних мусять тепер покінчитись. Невдоволені були теж і наддніпрянські соціалістичні партії, що творили уряд і підпирали Безпалка. Вони вважали проголошення Диктатури протиконституційним актом і не хотіли його визнати. Правда, в законах З. О. У. Н. Р. не було передбачено такого випадку, але державне право допускає в моментах державної konieczности такі акти. Закидали ще, що в справі проголошення Диктатури не був скликаний Виділ Національної Ради та що дотичний акт підписав за нього сам Петрушевич. Але з армією виїхало тільки 4-ох членів Виділу, з яких три були за проголошенням Диктатури, а тільки Вітик цьому противився. Очевидно, що Вітик був би ужив на засіданні всіх засобів, щоб до цього проголошення не допустити. Справа могла затягнутися тоді, коли кожна хвилина була дорога, тимбільше, що і Державний Секретаріат був здекомплетований. Щодо підпису, то після закону заступав Виділ назверх його президент і всі акти мав право сам підписувати.

Зрештою і події в Директорії, коли то влада із рук шести директорів перейшла поволі в руки одного Отамана Петлюри, не були теж згідні із законом, ухваленим Трудовим Конгресом. У даному випадку фактом є, що д-р Петрушевич мав за собою майже все галицьке громадянство. Та соціалістичним партіям розходилося тут про що інше. Вони вважали проголошення Диктатури за пригожий момент до усунення від влади в Галичині хоч суто демократичної, але не соціалістичної більшости та до висунення на її чоло Безпалка і Вітика. Під їх впливом Директорія не признала Диктатури. Вона утворила законом з 4. липня при наддніпрянському уряді міністерство для Галичини, що на її чолі став Семен Вітик. Через це міністерство хотіла Директорія виконувати в Галичині владу, що на основі акту зєдинення прислугувала Національній Раді. Крім цього позбавила вона д-ра Петрушевича членства в Директорії. **Таким чином наддніпрянський уряд пірвав з ним усі звязки.** Що більше, були намагання через колишнього старшину УСС д-ра Сіяка арештувати д-ра Петрушевича з допомогою створеного ним на власну руку т. зв. окремого залізничного куреня, в склад якого входило багато жінок, та таким способом зліквідувати Диктатуру. Коли ж вони не вдалися, перенісся Сіяк зі своєю частиною за Збруч, де дістав повну охорону від наддніпрянського уряду, а його частина ввійшла в склад залоги Камянця Подільського, тодішнього осідку уряду. Незабаром перейшов він до большевиків, був навіть якийсь час по складенні риського миру послом УРСР у Варшаві. Наддніпрянські кола, ворожо наставлені до Диктатури, не знаючи ще тоді, що з ним сталося, обвинувачували д-ра Петрушевича, що він наказав галицькій команді його зловити і закутувати. З цього приводу було багато напастей і лайки на Диктатора і Галицьку Армію в наддніпрянських часописах. Цей факт ілюструє якнайкраще тодішні відносини.

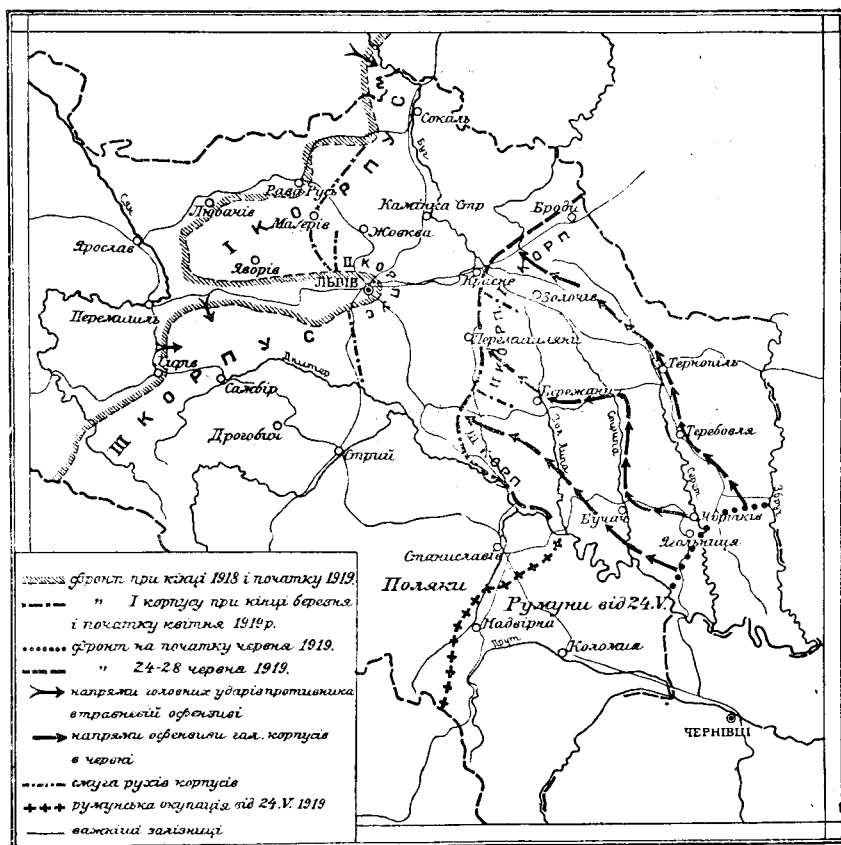

Схема ч. 2. Карта воєнних операцій УГА 1918 і 1919 р.

Чортківська офензива

Ставши Диктатором, звільнив д-р Петрушевич негайно ген. Павленка та іменував новим начальним вождем ГА енергійного наддніпрянського генерала Олександра Грекова. Удатний наступ 8. червня під Чортковом започаткував т. зв. чортківську офензиву. Галицьке воєводство, почувши над собою нову сильну руку, з бравурою кинулося на ворога. Настав час найбільшого підйому духа в Галицькій Армії. Хто переживав ці хвилини, не забуде їх ніколи. Все вралося на фронт, були випадки, що старшини відбирали собі життя, коли їх команда залишала в заціллі. Окремі частини робили нераз денно, серед спеки, 40—60 кілометрів маршу. **Артилерія перебігала часто піхоту, виїздила перед фронтову лінію і сама рішала вислід бою.** В зайнятих армією місцевостях усе здібне до зброї населення голосилося добровільно до війська.

Незабаром дістала армія з невеличкого, в порівнянні з цілою територією, терену 90.000 нових вояків. Усі частини дійшли знову до повного приписаного стану; крім цього команда задумала створити ще нові — IV. і V. — корпуси. Були вже іменовані штаби і зорганізовано деякі нові бригади.

Лінія Дельвіга

Тимчасом большевики відтиснули Наддніпрянську Армію майже до Збруча. Уряд Великої України переїхав на галицьку територію. Вислана наддніпрянським урядом військова місія під проводом ген. Дельвіга склала 16. червня з Поляками — без порозуміння з галицьким урядом і армією — перемир'я, та устійнила нову демаркаційну лінію, т. зв. лінію Дельвіга. Вона залишала за Галицькою Армією вузький скравок території між Золотою Липою, Дністром і Збручем, з тим, що на півночі навіть Тернопіль залишався в польських руках.⁵ Тому, що це був час найбільших успіхів Галицької Армії, та що лінія була досить небезпечна, бо від Тернополя могли Поляки легко опинитися на задах армії, галицька команда її відкинула. Армія посувалася далі швидко вперед і, підійшовши під Красне та Перемишляни, опинилася перед ворітьми Львова.

Однак і цього разу не повелося. Через відтиснення большевиками Наддніпрянської Армії до Збруча втратила Галицька Армія одинокий терен, звідки могла добувати амуніцію. Брак її давався щораз більше відчувати. Того, що здобувала армія у ворога, на невпинні бої не вистачало. **Команда мусіла відпустити до дому коло 70.000 свіжо зголошених вояків, бо не було чим їх озброїти.**

Поляки кинули тимчасом на фронт нові сили, між ними цілу армію (6 дивізій) ген. Галлера. 28. червня перервали Поляки фронт між Перемишлянами та Янчином. Вистрілявши всі набої мусіла армія знову відступати та цього разу **був це вже вповні упорядкований відворот. Брак стрілива був такий великий, що відворот охороняла здебільша артилерія.** Так опинилася армія знову над Збручем. **Позитивним вислідом офензиви були реорганізація та піднесення до небувалих висот духа, моралі і дисципліни армії.**

На роздоріжжі

Перед Диктатором стало тепер рубом важливе питання: Що далі? На антанту не можна вже було рахувати. Найвища Рада, повіривши польським донесенням, що Галицька Армія зліквідована та що на захід від Збруча оперують вже тільки большевицькі банди, уповажнила 26.

---

⁵ Гранична лінія мала йти через Залізці — річку Серет — Тернопіль — Острів — Літятин — річку Золоту Липу до Дністра та здовж цієї ріки до Збруча.

червня Польщу продовжувати військові операції аж по Збруч. Капітуляція перед Поляками була б кінцем галицьких визвольних змагань і видачею найсвідомішої частини селянства, що була в армії та безлічі інтелігенції на знущання і повільну смерть по таборах. Проект перейти на румунську територію і капітулювати перед антантою не мав багато прихильників. Дехто висував проект пробитися в Карпати і там з допомогою отриманої з Чехословаччини зброї продовжати боротьбу. Іншою можливістю був перехід за Збруч, щоб спільно з Наддніпрянською Армією боротися проти большевиків.

Делегації від наддніпрянського уряду і армії, що саме тоді останнім зусиллям здобула трохи території враз з Кам'янцем Подільським, благали Диктатора, **якого, до речі, не признавали**, йти їм на поміч. Війна з большевиками прибрала там такий оборот, що 9. липня заявив наддніпрянський штаб урядові, що якщо-за два-три дні не наспіє поміч з Галичини, то ліквідація фронту з фізичним винищенням учасників боротьби — вояків, урядовців і цілого державного апарату, буде неминуча. В своїм сектярським засліпленні був прем'єр-міністр Мартос навіть у цей час грядучої неминучої катастрофи проти навязання контакту з Петрушевичем⁶ і тільки під натиском військових кол звернувся Отаман Петлюра враз з делегатами від армії та деякими членами уряду до нього за поміччю. Воднораз приїхала до Диктатора теж делегація від українського большевицького уряду в Харкові, яка за ціну зірвання з Директорією та складення з ним союзу обіщувала негайну доставку амуніції та поміч у боротьбі проти Польщі.

Здавалося б, що для українського державника і соборника, яким безсумніву був д-р Петрушевич, рішення повинно було бути легке: перейти за Збруч і разом з Наддніпрянською Армією продовжувати визвольну боротьбу на протибольшевицькому фронті. На жаль, умовини склалися так, що Диктаторові не легко було рішитися. Він уважав тепер за найважливіше своє завдання рятувати за всяку ціну армію, як основу і запоруку галицької державности. Та на це не було великої надії на Наддніпрянщині. В державнім будівництві та боротьбі проти большевиків виявив наддніпрянський соціалістичний уряд повну нездарність. На доказ цього покличуся на працю наддніпрянського генерала М. Капустянского: „Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919 році“, ч. I.—III., видання друге, Мюнхен 1946. Характеризуючи в ній в ч. III. на стор. 32 і 33 дуже обережними словами наддніпрянський уряд, він стверджує, що уряд цей „не вмів організувати влади на звільнених територіях, не напружував зусиль, щоб своєчасно забезпечити армію хоч одягом, харчами і ліками“, що він взагалі „ставився до армії невиразно“, що „вона в його уяві була чинником другого порядку“, що при організації держави „бракувало інтелігентних

⁶ Див. Ісаак Мазепа: Україна в огні і бурі революції, Мюнхен 1951, т. II, стор. 18.

сил“, але урядові партії „трималися за свої портфелі і владу та не бажали співпраці з рештою українських партій і відомих національних діячів“. До того ставилися вони ворожо до галицького уряду й, хоч Диктатор був членом Директорії, від кількох місяців не було між обома урядами звязку. Диктатор слушно побоювався, що в таких умовах Галицька Армія і багато інтелігенції, яка виїхала з армією, не лише не допоможе загально — українській справі, але й вигине на Наддніпрянщині. Ген. Капустянський так описує переговори одної наддніпрянської делегації, якої він був членом, з д-ром Петрушевичем:

Розмова з Диктатором

„На всіх нас зробив сильне враження доктор Євген Петрушевич. Велика, поважна постать, замислене обличчя, добре розвинене підборіддя — ознака сильної волі — гострий погляд. **До справи ставився він з незвичайною увагою. Почувалось, що ця людина добре знає, яка величезна на ньому одному лежить відповідальність.**⁷ Здавалося, що він силкується не зігнути під натиском тяжкого історичного моменту. Здавалось, ніби він на своїх раменах тримає всю свою країну. В очах диктатора Петрушевича була якась туга, невимовний сум, здавалось, огортав його душу. Та й дійсно було над чим замислитися! Від волі і вдачі диктатора залежало, як повернеться доля його рідного краю. Йому нарід і армія дала до рук усю владу і він один відповідає за своє рішення. **Видно, диктатор не був честилюбцем, не впивався владою,** а всіми силами намагався тільки використати її для щастя своєї бідної, від віків занепащеної країни. Авторіві мимохіть пригадалися історичні вагання ген. Кутузова перед здачею Москви 1812 року. Одначе ситуація для диктатора Петрушевича була страшніша: Там віддавалося ворогові тимчасово тільки столицю, тут — увесь нарід. Представники-наддніпрянці вимагали від д-ра Петрушевича великої пожертви для загальної справи. Він опирався — за себе і за свій нарід. Нарешті висловився д-р Петрушевич. Він висунув, приблизно такі міркування: »Панове, ви кличете нас на Велику Україну, а чи не представники вашої влади увесь час ведуть демагогічну агітацію для розкладу ЗОНР, чи не вони офіційно нацьковують на мою особу, чи не ваші агенти силкуються розкласти нашу армію, відібрати в неї довіря до своїх вождів і внести політику в нашу армію; чи не ви дали притулок ворогам мого уряду? Скажемо, а що буде з нами на Великій Україні? Як поставиться до нас нарід? Випадок з 5-ою галицькою бригадою — це пересторога. (Цю бригаду, вислану за Збруч на поміч наддніпрянській армії, роззброїло підступно населення коло Чорного Острова. — С. Я.) А як складеться співпраця наших урядів і наші

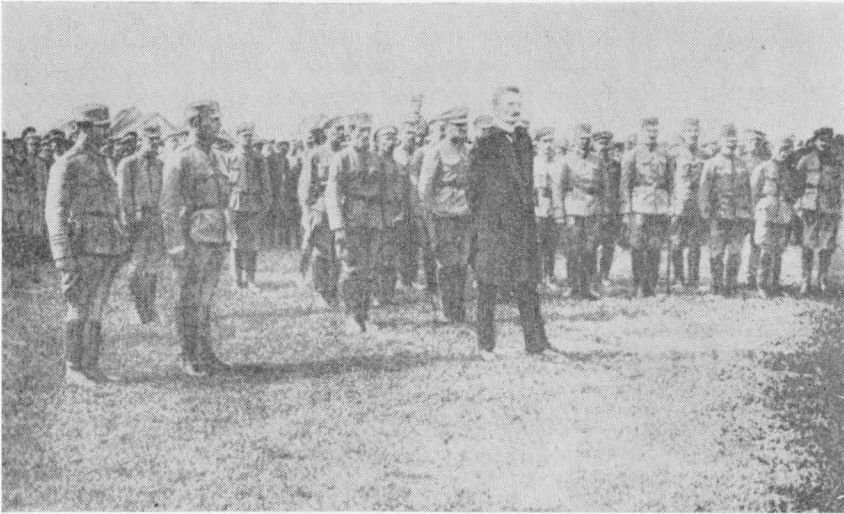
⁷ Підкреслення, як і всі інші в книжці, мої. — С. Я.

взаємовідносини? Чи ми забезпечимо нашу армію? А що, нарешті, буде робити людиність Галичини під п'ятою Поляків, коли ми будемо мандрувати по Великій Україні?» і т. ін.⁸

Дві ідеології

Треба тут відмітити, що тепер — як це влучно відмітив ген. Капустяньський — зударилися з собою дві ідеології: соборницька і чисто галицька. Галичани вживали всіх заходів, щоб не попасти під панування Польщі, що означало для них економічну експлуатацію, нищення усіх їх культурних надбань та повільну національну смерть. Тому соборницька ідеологія була в них така популярна. Вони були певні, що наддніпрянська Україна допоможе їм в їх визвольній боротьбі і врятує їх від польської неволі. Але Східня Україна могла допомогти Галичині тільки тоді, якщо б була створила сильну державу. В протилежному випадку доля Галичини мусіла бути для Наддніпрянців другорядною справою, якою вони не мали змоги інтересуватися. Вже Хмельницький, викликавши в Галичині протипольські повстання, залишив її самою, бо не мав сили прилучити її до гетьманської держави. Те саме повторилося і тепер. Директорія не потрапила зорганізувати сильної влади й армії, втратила майже усю свою територію й одною ще її шансою була поміч Галичан. А це означало звинення протипольського фронту і перехід на протибольшевицький терен боротьби без жодних гарантій на позитивне вирішення галицької справи. Галицькі політики були вже від довшого часу на роздоріжжю. Слабкість Східньої України наказувала їм іти самостійним шляхом, використовувачи окреме міжнародне положення Галичини, а соборницьке наставлення не дозволяло зривати звязків з Директорією. Так наприклад, в час травневої польської офензиви була думка відвести армію в Карпати і, спершись на Чехословаччину, провадити далі боротьбу і шукати розвязки справи на міжнародній арені. Та це означало повну ліквідацію наддніпрянської державности. Соборницьке наставлення взяло верх у Галичан, мабуть, зі шкодою для їх тіснішої батьківщини, і не дало зреалізувати того пляну, хоч були і менш важливі аргументи проти цієї концепції, як напр., брак харчів для армії в Карпатах. Боротьбу цих почувань переходив тепер і д-р Петрушевич. Дарма, що наддніпрянський уряд і правлячі партії не признавали його і провадили проти нього завзяту боротьбу, небезпека ліквідації наддніпрянської державности була для нього важливим аргументом за переведенням ГА за Збруч. Соборницька ідея і в нього перемогла. Правда, він побоювався, щоб армія не пропала там без користи для загальної справи, і тому в переговорах з наддніпрянськими делегаціями намагався вимогти на них створення міжпартійного фахового

⁸ Див. Ген. Капустяньський: Похід українських армій на Київ-Одесу 1919 року, ч. III, стор. 50—51.

Диктатор Петрушевич із своїм штабом на інспекції бригади УСС в Кам'янці Подільським

уряду, що мав би змогу повести дійсну державницьку працю. Це було причиною його затримки в переході за Збруч, а не, як пише ген. Капустянський, приїзд большевицької делегації з Харкова, з якою д-р Петрушевич взагалі не говорив.

„Як Збруч річку проходили . . .“

Та нарешті д-р Петрушевич рішився. Діставши від Отамана Петлюри запевнення, що наддніпрянський уряд переорганізують на загально-національній основі і всі українські сили притягнуть до державної праці та що скасують міністерство для Галичини, **чим Отаман Петлюра фактично визнав владу д-ра Петрушевича**, дав він наказ армії переходити Збруч. Сталося це в днях 16.—18. липня.

Потенціал Галицької Армії

Своєю згодою на перехід Г. А. за Збруч **уможливив д-р Петрушевич продовження визвольної боротьби на Наддніпрянщині**. Наддніпрянська армія була тяжкими, безперервними, веденими в найбільш несприятливих умовах боями, до краю вичерпана і змаліла до 15 тисяч вояків. Самій їй було не під силу далі боротися. З ГА перейшло на Велику Україну 85 тисяч вояків, в тім коло 50 тисяч фронтовиків із 550 кулеметами, 160 гарматами і 20 літаками. Була вона знаменито зорганізована, мала добре поставлену інтендантуру та добре розбудований запільний апарат, так що легко могла опанувувати здобуті терени та закріплювати на них лад і безпеку.

До того переїхав за Збруч чисельний урядничий апарат, що міг бути допоміжним при налаштуванні адміністрації краю. Кількатисячний старшинський корпус склався здебільша із запасних старшин, колишніх учителів, професорів, суддів, адвокатів, інженерів, студентів вищих шкіл, заправлених в національно-організаційній праці, завдяки якій виросло галицьке українство до поважного чинника в Австрії та потрапило зорганізувати галицько-українську державність.

Також поважна кількість підстаршин і стрільців були дуже добрими суспільно-політичними організаторами. Всі вони були готові на найбільші зусилля та жертви на новім терені боротьби. Виховані у великім ідеалізмі, йшли вони за Збруч, щоб „піднести похилену червону калину“, щоб „визволити Україну з московських кайдан“ та так промостити собі шлях через Київ до Львова. Одним словом, ГА уявляла собою величезний капітал, що, відповідно використаний, міг основно змінити хід подій на Наддніпрянщині. Тоді не було б, мабуть, дійшло до листопадової катастрофи.

Добра воля д-ра Петрушевича

На жаль так не сталося. Описуючи згадану вже мною розмову наддніпрянської делегації з д-ром Петрушевичем завважає делікатно ген. Капустянський: „Загальне враження було таке, що наші представники не зовсім уявляли собі всіх труднощів переходу ГА за Збруч і тих важких обов'язків, які брав на себе уряд УНР, запрошуючи на Велику Україну Галицьку Армію“. І дійсно, це вперше зустрілися в такій великій кількості члени, правда одного, але віками розділеного народу, виховувані в інших умовах, на інших культурах. Організаційні умовини, спосіб життя, навички, погляди, ціла ментальність була в одних і других інша. Ясно, що між обома групами мусіло приходити часто до різниці поглядів і непорозумінь.

Такі природні, на тлі різного виховання, непорозуміння, були теж між Сербами і Хорватами та Словінцями в югославянській державі і між Поляками різних займанщин. Однак Поляки мали Пілсудського, що вмів ці непорозуміння лагодити та зводити до одного знаменника. Про добрій волі можна було і в нас усі ці різниці вирівняти. У д-ра Петрушевича ця добра воля була. Для заманіфестування її звільнив він від командування армією немилого От. Петлюрі ген. Грекова, а на його місце призначив ген. Тарнавського, хоч ген. Греків був в армії незвичайно люблений і факт цей викликав велике негодування серед галицького старшинства.

Недодержання умови

Не було цієї волі серед наддніпрянських керманічів. Вони не думали виконати приречення, даного Головним Отаманом при переговорах. Отримавши армію, що за її плечима чулися безпечними, хотіли

взяти її в свої руки та усунути — хоч би насильним способом — від проводу Диктатора. Не думали переорганізувати уряд та покликати до праці творчі українські сили. Неначе на глум заступали Галичан в раді міністрів побіч лівого радикала Антона Крушельницького (міністер освіти), соціялісти Безпалко (міністер праці), Вітик (міністер для Галичини) і Темницький (міністер закордонних справ), що сидів у Відні, на Україну взагалі не показувався і таким чином такий важливий пост у рішальних для України хвилинах був фактично необсаджений. Не диво, що український уряд не потрапив зеднати собі прихильності хоч би одної держави в світі.

По переході ГА за Збруч і приїзді д-ра Петрушевича до Кам'янця Подільського почалася проти нього завзята боротьба, так як би не було більшого ворога України від нього. Велася вона в наддніпрянській пресі, а Вітик грішми і підмогами в натурі із засобів свого міністерства деморалізував хиткіші галицькі елементи і втягав їх теж до боротьби проти Диктатури. За державні гроші видавали галицькі соціялісти в Кам'янці аж дві газети, в яких лаяли в нечуваний спосіб Диктатора. Безпалко і Вітик витворили своїми нацькуваннями та невірними інформаціями серед наддніпрянських кол, що не мали поняття про галицькі справи, **крайно нездорову атмосферу ворожнечі і ненависти. Безперечно діяли спритно в тім напрямі теж польська і большевицька агентури, на що дотепер ніхто із дослідників цих часів не звернув уваги. Ситуація була така напружена, що д-ра Петрушевича охороняла в Кам'янці ціла бригада УСС-ів, а коли вона при кінці серпня пішла на фронт, то все мусіла бути в місті сильна галицька залога.** Насправді тільки із-за величезної переваги ГА не зважився наддніпрянський уряд зліквідувати насильно Диктатуру.

Перші непорозуміння

Зараз по переході за Збруч дійшло до непорозуміння на тлі двох засадничих справ. Диктатор з галицькою командою були за тим, щоб обидві армії спрямувати на полудне і зайняти ними якнайскоріше чорноморське побережжя з Одесою. Так відірвалися б були армії від деморалізованого та зараженого пошестями терену, а водночас здобули б вікно в Європу, звідки можна б було дістати амуніцію та спровести 40 тисяч галицьких вояків, що пробували в італійському полоні. Головний Отаман обстоював одночасний похід на Київ і Одесу. Хоч на такі операції замало було сил та загрожували вони різними небезпеками, що незабаром дійсно виявилось в Києві, мусів д-р Петрушевич з тяжким серцем на цей плян погодитися.

Другою справою, що викликала непорозуміння, було існування окремої Галицької Армії. Зогляду на окреме міжнародне положення Галичини, над якою перебрала по розпаді Австрії суверенні права переможна антанта, вважали всі галицькі відповідальні політики, крім

жменьки соціалістів, що для боротьби за використання цієї шанси мусить існувати далі Галицький Уряд, а ГА повинна затримати свою окрему організацію й окреме командування. Д-р Петрушевич висунув проєкт, щоб для керування операціями обох армій створити спільну фахову команду. Очевидно, що такий плян не підходив наддніпрянському урядові. Переговори в цій справі тривали в часі, коли кожний день був дорогий, аж три тижні. Через це й спізнилася армія шонайменше на тиждень із здобуттям Києва. Врешті наддніпрянський уряд, переконавшись, що загал Галичан стоїть непохитно за Диктатором, подався й 11. серпня створено т. зв. **Штаб Головного Отамана**, зложений по половині із старшин обох армій, хоч відібрано йому справу забезпечення армій. Шефом штабу в нім став визначний наддніпрянський генерал Юнаків, колишній професор російської імператорської військової академії, а ген. квартирмайстром підвищений ще в Галичині в генерали колишній шеф штабу ГА Курманович.

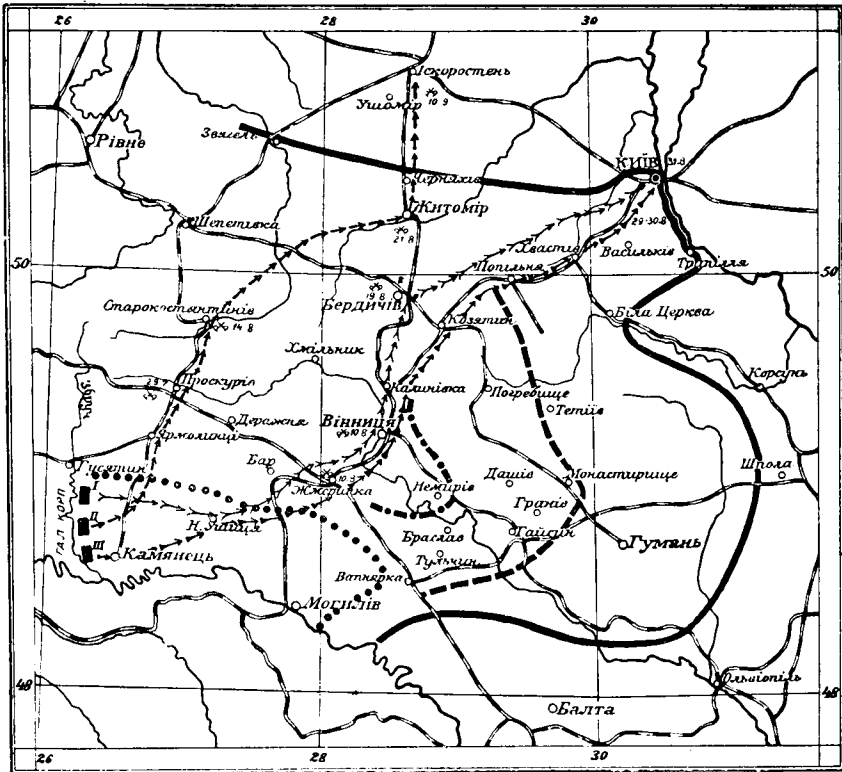
Військові Перемоги

Зараз по переході за Збруч пішла ГА на проти-большевицький фронт. Більшість військ, в тому майже цілу ГА, звернено у північно-східньому, київському, напрямку. На крайно лівім крилі, вздовж польської лінії фронту, посувався корпус Січових Стрільців під командою полк. Е. Коновальця. Опісля йшов II. галицький корпус в напрямі Коростеня. Оба ці корпуси складали західню армійську групу під проводом команданта II-го галицького корпусу полковника Вольфа. Далі йшли I-ий і III-ий галицькі корпуси, а на крайнім правім крилі наддніпрянський запорізький корпус під командою полк. Сальського. З трьох останніх корпусів створено київську оперативну групу під проводом команданта III-го гал. корпусу ген. Кравса. Інші наддніпрянські частини з одинадцятьою гал. бригадою кинено на полудневий фронт. При кінці серпня долучила до них ще бригада УСС.

Поява ГА змінила відразу ситуацію на фронті. Обеднані війська скоро посувалися вперед, розбиваючи всюди ворога. В українських руках опинилися незабаром Проскурів, Жмеринка, Вінниця, Бердичів, Житомир. Українське населення з одушевленням вітало своїх визволителів. При кінці серпня підходили війська під Київ. Успішні бої провадила теж полуднева військова група.

Прихильність населення до Галицької Армії

Перед урядом стояло тепер важливе завдання — закріпити здобуту територію і подбати про збільшення армії та забезпечення її харчами, одежею, взуттям і ліками. Та завдання це було не під силу партійним доктринерам. Вони не вмiли та навіть, зайняті партійною гризнею, не мали часу налагодити адміністрацію і фактично запорукою

→ → → I Корпус, → → → II Корпус, → → → III Корпус, ●●●●● фронт армії УНР в часі переходу
 УГА через Збруч (16-17 липня 1919), ————— фронт, який окупували обидві армії до 31.8.1919.
 ■■■■■ протидієвінський фронт УГА при кінці вересня, ●●●●● протидієвінський фронт УГА
 в періоді між листопадом 1919, в який він закінчився зникненням даної місцевості

Схема ч. 3. Галицька Армія на Наддніпрянщині

ладу і порядку на зайнятих областях були запальні установи ГА. Вони мусли займатися не раз чужими собі адміністративними, а навіть судовими справами, бо тільки до них мало населення довіря. Взагалі ГА здобула собі своєю організованістю, дисципліною і суспільницьким наставленням скоро любов населення.⁹ Відмінний від наддніпрянського вогівір (акцент) був для галицького вояка найкращою легітимацією, що відчиняла йому двері до кожної хати і запевняла всяку допомогу від населення. Не рідкими були випадки, що коли галицька частина покидала якусь місцевість, то негайно з'являлася від неї

⁹ „Населення Великої України почало цінити слухняні та організовані галицькі частини. Вони не грабували, не гвалтували народ, а радо допомагали йому, по змозі навіть у домашній господарській праці. Це була не розбещена червона армія, а армія, що вміє собі дати раду в складних обставинах“. Див. Ген. Канустьянський: я. в. ч. III, ст. 78.

місцевості у вищій команді делегація з представників усіх національностей з проханням залишити цю частину та з обіцянкою утримувати її своїм коштом. Треба ще додати, що ГА провадила серед наддніпрянського населення велику культурно-освітню працю. Кермувала нею „Пресова Кватира“ при Начальній Команді. Такі ж пресові квартири були при командах корпусів, а кожна частина мала свого освітнього референта. На місцях постою частин скликали Галичани освідомлюючі віча-мітінги, уладжували вистави, концерти, вечерниці, закладали читальні „Просвіти“, виголошували реферати, поширювали часописи і літературу. Цією працею, що нею дотепер ніхто не займався,¹⁰ здобули собі вони серед населення великі симпатії і довіря.

Незрозуміла несамовитість

Не вмів теж уряд налагодити справи побору і вишколювання нових військових частин. На ділі, поза створеним на власну руку Січовими Стрільцями свого коша, не мала жодна наддніпрянська частина своєї доповняючої кадри. Добре зорганізованого для цієї цілі галицького апарату не використано, а навіть була заборона брати наддніпрянське населення до галицьких вишколів. Це було одною з причин пізнішої катастрофи. Бо ж тільки діти могли думати, що кілька десятків тисяч вояків може виграти війну з червоною чи білою Москвою.

Вояки обох армій були дослівно голі і босі, шпиталі не мали устаткування і ліків, а вже в літі почав ширитися серед виснаженого вояцтва різного роду тиф. Зарадити цим недостачам було найпекучішим, негайним завданням компетентних до цього чинників.¹¹ За ініціативою галицького командування створено для цієї цілі спільну наддніпрянсько-галицьку комісію під проводом Наддніпрянця. Вже перші її кроки виявили, що можна було легко роздобути все потрібне. Комісія поробила замовлення на доставку сукна, шкіри й інших речей, але уряд не дав грошей і комісія розлетілася.

Що більше, уряд не давав взагалі грошей на покриття видатків і прохачування ГА, хоч гроші були й уряд роздавав десятки мільонів партіям, повстанцям і різним авантюристам на організацію військових частин, яких ніхто ніколи не бачив.

Так намагався уряд розкласти ГА та приневолити Диктатора уступити зі свого становища.

Тоді Команда Етапу потворила робітничі сотні, що зайнялися збіркою й обмолотом збіжжя на поміщицьких маетках і так забезпечила армію хлібом. Воднораз зайняла деякі цукроварні, щоб прода-

¹⁰ Слова ген. Сальського: „Причина наших неуспіхів полягає в тому, що ми не маємо сталого контакту і організованого зв'язку з народом.“ Див. Доценко: Літопис Української Революції, т. II, кн. 4, Київ-Львів 1923, ст. 272.

¹¹ „Тиллові треба було вжити всіх заходів, щоб своєчасно підготуватися до зимової кампанії. На це був час і змога“. Див. Ген. Капустянський: я. в. ч. III, стор. 136.

жем й обміном цукру могли покривати бодай найпекучіші потреби армії. На це піднявся страшний крик, що Галичани руйнують підклад української валюти. Другого року вивозили Поляки через кілька місяців цей „підклад“ поїздами і підводами, а решта дісталася большевикам. Одним словом, була це якась незрозуміла несамовитість.

Безвихідна ситуація Диктатора

Д-р Петрушевич опинився у незвичайно скрутному положенні. Почуття обов'язку не дозволяло йому уступити. Зрештою стримували його від цього кроку члени Національної Ради, що опинилися в Кам'янці і щотижня сходилися до Диктатора на наради. Вони побоювалися, що його уступлення було б кінцем ГА, яку за всяку ціну треба було зберегти. Так думали не лише національні демократи, але й радикали. Навіть член лівого крила цієї партії, Антін Крушельницький, що був міністром освіти в наддніпрянським уряді, обстоював цю думку. Він намагався переконати і наклонити своїх товаришів в кабінеті міністрів до порозуміння з д-ром Петрушевичем, а коли ці його заходи не довели до нічого, він уступив в серпні добровільно зі свого становища. Взагалі члени радикальної партії по усуненню зі своїх рядів Трильовського були тоді в більшості дійсними українськими державниками, що йшли рука в руку з національними демократами.¹²

Провідники наддніпрянських партій, що не були при владі, підсували Диктаторові думку, щоб він силою усунув тодішній уряд. Вони висували теж Петрушевича, як найвідповіднішого кандидата на голову Директорії. Хоч д-р Петрушевич міг це легко зробити, він не пішов на такі пляни. Він був за великий легаліст, щоб міг стати на чолі державного перевороту проти формально правильно іменованого уряду. Крім цього наддніпрянські соціялісти, хоч не мали змислу до державно-творчої праці, були знаменито вправленими агітаторами. Вони могли піти в підпілля та повести неперемінливу агітацію проти нового уряду, щоб його повалити, як це зробили з гетьманом. Тоді всі можливі невдачі записали б на conto д-ра Петрушевича і Галичан. Не знати було теж, як до такого перевороту поставилися б Поляки.

Отже залишалось настоювати на виконання зобов'язань, даних Отаманом Петлюрою. Та невпинні переговори не довели ні до чого. **Д-ра Петрушевича не запрошували далі на засідання Директорії, а партії, що були при владі, не думали ділитись нею з ким іншим.** Нарешті при кінці серпня „переорганізували“ кабінет міністрів. Прем'єр і міністер фінансів Борис Мартос здав провід в раді міністрів,

¹² Пригадується мені такий момент з одного засідання Національної Ради: Виголошуючи одну зі своїх демагогічних промов, кричить Безпалко: „Нам треба все йти на ліво, на ліво, на ліво...“ На це перебив його один із чільних провідників радикалів, колишній посол до парламенту і галицького союму, д-р Микола Лагодінський, окликом: „Уважайте, щоб віз не перевернувся!“

але залишився як міністер фінансів і далі господарив по своєму державними грошми, а прем'єром став Ісаак Мазепа, дотепер міністер внутрішніх справ. Пізніше, аж 20-го жовтня, скасували ще міністерство для Галичини, але воно „ліквідувалося“ аж до катастрофи. Очевидно, що так „переорганізований“ уряд поза гарячковою обороною своїх позицій та боротьбою проти Диктатора не проявляв дальше жадної діяльності.

Невияснена справа

Д-р Петрушевич покладав все ще надії на Отамана Петлюру. Цей, безперечно, шанував і цінив Диктатора, вважаючи його за „незвичайно чесного, а при тім і спосібного чоловіка“.¹³ Але поведінка його була якась невиразна. Він все заспокоював Диктатора, все робив якісь надії, але годі було діждатись їх сповнення.

Дехто впевняв, що Головний Отаман навязав ще за гетьмана звязки з Поляками. В січні 1919 р. стали вони тісніші, а в березні цього ж року склали обі сторони умову, відновлювану що три місяці, в якій Отаман Петлюра між іншим заявив своє незаінтересування справою Галичини.¹⁴ Якщо б це була правда, то д-р Петрушевич стояв Петлюрі на заваді в коляборації з Поляками і в його інтересі було усунути Диктатора та водночас перебрати в свої руки ГА, без якої не міг обійтись.

Деякі факти вказували б на правдоподібність цих тверджень. Наддніпряньський уряд, напр., не виповів ніколи війни Польщі. 27. лютого 1919 року приїхала зі Львова до Ходорова, осідку Начальної Команди ГА, місія ген. Бартельмі, щоб побачитися з д-ром Петрушевичем, президентом Державного Секретаріату д-ром Голубовичем і От. Петлюрою. На ділі члени місії тільки звіталися з Петрушевичем і Голубовичем, а говорили виключно з Петлюрою. Петрушевич і Голубович просили Петлюру, щоб він виразно заявив місії, що приналежність Східної Галичини до УНР це безумовне домагання цілої України. Та він цього не зробив, а тільки сказав загально, що „український нарід тільки тоді зможе всі свої сили звернути проти большевиків, коли буде мати національне забезпечення від Заходу“.¹⁵ Висланий в січні в дипломатичній місії до Варшави представник уряду Курдиновський підписав з польським урядом договір, яким не лише зрікся в користь Польщі Галичини, але „віддавав цілу Україну під державну зверхність Польщі. Україна цим договором віддавала і свою політику і свою армію під керівництво Польщі“.¹⁶ Друга дипломатична місія,

¹³ Див. Д-р Степан Шухевич: Спомини, Львів 1929, ч. V., ст. 176.

¹⁴ Див. Д-р Степан Томашівський: Під колесами історії, Берлін 1922, стор. 28.

¹⁵ Див. Д-р Михайло Лозинський: Галичина в рр. 1918-20, Прага 1922, стор. 77.

¹⁶ Див. О. Доценко: я. в. стор. 65.

вислана в серпні під проводом інж. Пилипчука, зайняла щодо Галичини таке саме становище, як Курдиновський. Це використали Поляки на мировій конференції в Парижі. Коли у висліді заходів галицької делегації на мирову конференцію ця остання заінтересувалася справою Галичини і звернулася в цій справі до польського уряду, польський прем'єр-міністр Падеревський заявив їй, що „ніякі репрезентанти не можуть вирішувати галицької справи в Парижі, бо у Варшаві є представник українського уряду, з яким підписаний договір“.¹⁷ Ці заяви представників наддніпрянського уряду причинилися великою мірою до сторпедування позитивного вирішення галицького питання мировою конференцією.

Правда, наддніпрянський уряд заявляв, що місії переступили дані їм повноважності та діяли на власну руку. Та, мабуть, становище їх до Галичини віддзеркалювало тодішні настрої наддніпрянського уряду. Між іншим загадочною є роля якогось полк. Павлюка з місії Курдиновського. При кінці липня приїхав він з Варшави до Кам'янця Подільського. Говорив, що Пілсудський є прихильником незалежності України, що готов українському урядові допомогти, але домагається, щоб Отаман Петлюра написав до нього листа. Водночас признався прем'єрові-міністрові Мартосові, що він не є Українцем, а Поляком, що називається Закревський (може Закшевський? — С. Я.), а прізвищем Павлюка користувався тому, що мусів жити в Києві на чужий пашпорт. Хоч Мартос і інші члени уряду були проти цього, щоб дальше послуговуватися ним при переговорах з Поляками, його вислано незабаром знову до Варшави, а опісля став він як „полковник Клим Павлюк“ членом місії Пилипчука, що повезла з собою листа Петлюри до Пілсудського.¹⁸ Мабуть, От. Петлюра поволі доходить до концепції порозумітися за ціну західньо-українських земель з Польщею та через неї здобути визнання української державности антантою і тому втримував звязки з Поляками. Та не мав він відваги признатися до цієї концепції і переконати Галичан у її доцільності. **Цією справою дотепер ніхто не займався і вона чекає ще свого дослідника.**

Та була ще інша причина інертності Головного Отамана. Він був звязаний тайною умовою з центральними комітетами обох правлячих партій, на основі якої не міг зробити жодного політичного кроку без їх згоди. Фактично був він неначе в полоні цих партій, які через нього виконували диктатуру в дійснім цього слова значенні, супроти якої галицька диктатура, що вони її називали монархічним або абсолютистичним устроєм, була ще устроєм ідеальним.¹⁹

¹⁷ Див. О. Доцєнко: я. в., стор. 67.

¹⁸ Див. Ісаак Мазєпа: я. в., ч. II., стор. 61.

¹⁹ На цей важливий момент дослідники цих часів не звертають уваги. Тільки д-р Назарук у своїй праці „Рік на Великій Україні“ згадує, що про існування цієї умови повідомив його през. Петрушевич не кажучи, звідки про це

Здобуття Києва

А тимчасом армія по завзятих боях зайняла 31. серпня Київ. Та цього самого дня підійшли під Київ з Лівобережжя частини денікінської армії. Вони роззброїли українські застави, виставлені на мостах Дніпра, та увійшли до міста. Місцеве російське населення стало по стороні денікінців. Денікінці малошчо не захопили в свої руки команду першого галицького корпусу, а командант третього корпусу і київської групи ген. Кравс, який поїхав до денікінського генерала Бредова на переговори, попав фактично в їх полон. Безвихідна ситуація приневолила його підписати умову, **на основі якої українська армія залишила Київ. Величезні склади військових припасів, якими можна було запасти цілу армію, попали в руки денікінців.**

З цього приводу посипалися нові закиди проти галицького політичного і військового проводу. Обвинувачували їх у тім, що вони були по-московфільськи настроєні та що зумисне здали Київ Денікінові. Навіть ген. Капустянський підсуває їм висказ, що „Галичани воліють потонути в російськім морю, аніж в польськім багні“. Дійсно висловився так один український посол в галицькім соймі, **але ще в ХІХ. століттю**, в час найбільшого польського гнету над нашим народом. Безпалко і Вітик переконали спритно несвідомих наддніпрянських керманичів, що це погляд сучасних галицьких провідників, які — як знаємо — якраз навпаки, **ціле життя провадили завзяту боротьбу з московфільством та його остаточно знищили, які для боротьби з Москвою створили Січових Стрільців.** Зокрема д-р Петрушевич був знаний як непримиримий ворог московфільства.

Далекосяжний, але нездійснений плян

Причини невдачі були в дійсності інші. „**Ні сам Гол. Отаман, ні його штаб, ні вищі військові чинники не бажали починати боротьби з денікінцями в момент спільної боротьби з червоною армією**“.²⁰ Штаб Дієвої Армії предявив військовим представникам антанті 30. липня в Кам'янці плян спільних операцій усіх противольшевицьких сил, (білих російських армій, Українців і, навіть, Поляків), під про-

довідався. Потвердженням правдивості цієї інформації вважав Назарук висказ в приступі ширости Безпалка, що до тодішнього наддніпрянського уряду не можна підходити із західньо-європейськими критеріями, бо цей уряд це на ділі правління комітетів двох партій. Що така умова дійсно була, довідався я у 1919 р. в Кам'янці Под. від члена соціал-революційної партії, що займав один з найвизначніших постів в наддніпрянській адміністрації і був добре поінформований про всі тайни тодішньої політики. Він признався мені теж, що це саме він повідомив про умову довірочно през. Петрушевича. Зрештою потверджує це і полк. Доценко словами: „Справами тоді керувала не Директорія, а правительство, точніше комітети правительственных партій. В цьому власне і було все зло для Республики, бо партійні інтереси ставилися понад усе, понад справи державні“. Див. О. Доценко: я. в., стор. 77.

²⁰ Див. ген. Капустянський: я. в., ч. III, стор. 163.

подом антанти, на основі якого українські війська мали б зайняти правобережну Україну. Треба тут підкреслити, що От. Петлюра мав все західню, проантантську орієнтацію та втримував навіть звязки з деякими французькими політичними колами. Мазепа й інші наддніпрянські автори говорять, що уряд УНР й армія з От. Петлюрою обстоювали в літі 1919 р. союз з більшовиками проти Денікіна, але через сильні денікінофільські настрої в галицькій уряді і командуванні не можна було цих плянів здійснити. Те саме каже і П. Феденко в Енциклопедії Українознавства, т. II, ст. 523. Та вручення згаданого меморіялу вказує на інші пляни От. Петлюри.²¹ Під тим поглядом не було тоді між ним і д-ром Петрушевичем розбіжностей.²² Мазепа закидає теж Петрушевичеві, що тільки через його спротив уряд не виповів по київській катастрофі негайно війни Денікінові. Та Доценко, обговорюючи цю справу, не згадує про Петрушевича ні словом. Він подає іншу причину проволоки, а саме, що треба було вперед приготувати громадянство до війни, бо „картина забезпечення армії військовим знаряддям, амуніцією, одягом, були в жахливому стані“.²³ На ділі От. Петлюра надіявся, що антанта буде посередничити й усталив якийсь модус вівенді між обома партнерами, то шойно коли ці надії не справдилися, („коли були вичерпані всі засоби мирного порозуміння з новим окупантом“²⁴), він наказав 24. вересня почати війну з Денікіном, нащо погодився і д-р Петрушевич. Теж ген. Удовиченко стверджує, що „українське громадянство й уряд не втрачали надії, що антанта мусить врешті зрозуміти революційні обставини на терені бувшої Росії та своєю могутньою силою примусить ген. Денікіна рахуватися з фактом постанови незалежної Української Держави. Стратегія також вимагала, щоб українська Армія не мала нового ворога — Добрармію. Виходячи з цих міркувань, уряд (правильніше сказавши, От. Петлюра — С. Я.) залишається при попередніх рішеннях, а саме, уникнути війни з Добрармією“.²⁵ Так отже в поглядах на ці важливі питання були діаметральні розбіжності між От. Петлюрою і комітетами правлячих партій. Та супроти ворожого наставлення цих партій до „буржуазного“ заходу й їх радянофільських симпатій він не відкривав, мабуть, їм усіх своїх карт і через це могло їм здаватися,

²¹ „Особисто Отаман Петлюра бажав увійти в згоду з антантою, але сума зовнішніх і внутрішніх впливів і брак належної твердості завалили йому в осягненні цієї цілі“. Див. Ген. Капустянський: я. в., ч. I., стор. 40.

²² Дня 30. серпня сказав От. Петлюра до свого адютанта полк. Доценка так: „З паном Петрушевичем я завжди дійду до порозуміння... От тільки партії... тяжко без парламенту, але може здоровий державний розум побідить розлам і розбіжності, а як ні, тоді пошукаємо виходу“. Див. Доценко: я. в., стор. 19—20.

²³ Див. Доценко: я. в., стор. 264—265.

²⁴ Див. Доценко: я. в., там же.

²⁵ Див. Ген. О. Удовиченко: Україна у війні за державність, Вінніпег 1954, стор. 113.

що погляди їх на ці справи однакові. Справа ця теж досі зовсім не досліджена і чекає ще свого історика.

Та на врученні згаданого пляну і скінчилося. Військові кола з От. Петлюрою вірили, що станеться так, як вони плянують, а урядові була непонутру кооперація з Денікіном і тому займав він в цій справі пасивне становище. Уряд не поробив жодних спроб навязати контакт з Денікіном і вивідатися, як він ставиться до української справи, як це зробив, напр., Пилсудський щодо постави Денікіна до польської справи.

А тимчасом денікінці наближалися до становищ українських військ. Начальна Команда ГА запитує Штаб Гол. Отамана, як поводитись при зустрічі з денікінцями. ШГО пересилає цей запит до От. Петлюри, але не дістає на нього відповіді. Дня 21. серпня входить південна група армії з денікінцями в контакт. На запит дістає команда групи, поза іншими дорученнями, наказ з ними „безумовно не вдаватися у ворожу акцію“. Врешті 24. серпня повідомляє ШГО обидва штаби, що „Гол. Отаман бажає, щоб не було ніяких бойових сутичок між нашими військами та денікінцями, на що необхідно звернути увагу військ“. Перед тим ще було повідомлення, що висилається делегацію до Денікіна для навязання з ним контакту і полагодження спірних справ. Врешті адютантові полк. Сальського, що сподівався зустрітись з денікінцями біля Білої Церкви, сказав От. Петлюра: „Денікіном не турбуйтеся і продовжуйте свій наступ“. Але обіцяної делегації не вислано, про що підлеглі команди нічого не знали. **Вони були певні, що справа між обидвома партнерами налагоджена та що до ворожих акцій між обома арміями не може прийти.** Настрої ці змальовує командант запорізького корпусу, полк. Сальський, такими словами: „На другий день увійшли несподівано до Києва денікінські відділи, яких українське військо ні в яким разі не рахувало за ворогів, на стільки безглуздою та непотрібною уявлялася взаємна боротьба на очах у спільного ворога. Українське військо було до цього підготовлене попередніми наказами командування і населенням місцевостей, звільнених від большевиків. Скрізь, куди наше військо приходило, передавалися прощальні слова большевиків: »Українці і денікінці між собою поб'ються і ми не пізніше як через два місяці повернемося«, — і до цього завжди додавалося: »але Бог дасть, ви між собою битись не будете«“.²⁶

Як денікінці зайняли мости на Дніпрі

Серед таких настроїв увійшли українські війська, втомлені й у невеликім числі, 31. серпня до Києва. Поодинокі частини мали зайняти важніші стратегічні пункти в місті. Невиясною вповні зали-

²⁶ Див. Доценко: я. в., стор. 150.

шилась ще дотепер справа зайняття мостів на Дніпрі. Галицькі війська мали берегти ланцюхового моста, а запорожці залізничного. Наддніпрянці обвинувачували Галичан, що вони не зайняли призначеного для себе моста і через це денікінці вдерлися по нім до міста. Галицька версія каже, що міст цей був своєчасно зайнятий та що коли вранці надїхав денікінський кінний відділ і хотів по нім перейти до міста, а галицька застава заявила йому, що не може його пропустити, він завернув назад. Так само завернули запорожці денікінський панцерник на залізничім мості. Але не був обсаджений т. зв. стратегічний міст повище Києва, що не був зазначений навіть на спеціальній карті й тому команда не знала про нього. Через нього ввійшли денікінці до Києва й напали з-заду на наддніпрянську охорону залізничного моста, що саме відпочивала й варила обід та обеззброїла її. Опісля зайняла теж силою міст, стережений Галичанами, які, памятаючи наказ, не відважилися стріляти по них, а тільки стріляли із скорострілу у воду. По переході моста вони заставу теж підступом роззброїли.

Але справа не в тому, якою дорогою денікінці ввійшли до Києва, тим більше, що команда видала наказ зайняти мости. Рішальним моментом було те, що українські війська ввійшли до Києва з наказом не входити з денікінцями у сутички та без жадних інструкцій, що робити, якщоб денікінці їх заатакували. Це здемобілізувало їх психічно й було одною з причин програної в Києві. Правда, Мазепа у своїй праці впевняє, що пілий хід подій у Києві був би інший, „коли б на чолі київської групи стояли люди, підпорядковані єдиній волі свого політичного проводу“.²⁷ Та ми бачили, що, на жаль, тієї єдиної волі не було.

Переговори з денікінцями

В таких умовах почав ген. Кравс переговори з денікінським командуванням, щоб усталити демаркаційну лінію між обома військами. Лінію цю установлено, але денікінці не думали дотримати умови і потайки просувалися вперед та роззброювали дезорієнтовані українські частини. Приймаючи слова денікінців за добру монету, робить ген. Кравс помилку, погоджуючись, щоб для зазначення неворожого ставлення між обома арміями вивісити на бальконі думи побіч українського, теж і російський прапор. Коли в час дефіляди скинено цей прапор під ноги команданта запорізького корпусу, полк. Сальського, денікінці спровокували стрілянину, що її наслідком була паніка і розпорошення українських військ. Тоді їде ген. Кравс сам до ген. Бредова, щоб поладнати справу, але цей відкриває вже тепер свої карти і не випускає його аж доки він не підписав договору про залишення українськими військами Києва.

²⁷ Див. Мазепа: я. в., ч. II, стор. 71.

Чи можна було викинути денікінців з Києва?

Чи міг ген. Кравс викинути денікінців із Києва? Можливо, що міг це зробити, упорядкувавши вперед на передмістях військові частини. Та положення генерала було незвичайно тяжке. Передовсім не мав він багато війська. (Всього 8.800 багнетів та 1.075 шабель — 7.075 Галичан і 2.800 Наддніпрянців, між якими було 650 повстанців, що не являли великої боєвої вартости й їх у Києві не можна було ужити.²⁸ З цього числа треба було залишити якусь кількість в запіллю, напр., одна запорізька дивізія залишилася біля Василькова проти денікінців, що були на правім березі Дніпра. Крім цього два галицькі курені і запорізький мазепинський полк з одною батареєю були вже денікінці роззброїли і вони пішли в полон). Його було рішучо замало, щоб опанувати велике, незнане зовсім воякам місто й вести боротьбу з денікінцями, що почувалися, як у себе в дома, маючи піддержку російського населення. До того денікінці були вже на полудні Києва, між Білою Церквою і Васильковом. Пробивалися теж з полудня на північ, у район Коростеня, три большевицькі дивізії, що їх не могла знищити полуднева армія. В таких умовинах могла бути київська група відтята від решти українських військ і знищена в Києві. **Київ міг стати українським Сталінградом.**

І ще одно. Намагання викинути денікінські війська з Києва означало б почати війну з Денікіном. **Вирішення такої важливої справи належить все до уряду, а не до армії.** Якже ж міг рішитися на такий крок ген. Кравс, що здавав собі справу з усіх його консеквенцій, коли він мав наказ Гол. Отамана, голови держави, не вдаватися з денікінцями в ворожій дії? І тому заявив він полк. Сальському, що він в тій тяжкій ситуації „поступить як вояк, не торкаючись політичних питань, що належать до уряду“.²⁹ Про те, яка складна ситуація витворилася в Києві, свідчать слова полк. Сальського, що він сам по інциденті з прапором біля думи „спершу почував себе винуватим у тому, що сталося“.³⁰

Що радив полк. Коновалець?

Цю ситуацію передбачав командант корпусу СС, полк. Коновалець і тому дораджував От. Петлюрі „не спішитися із самим вступом до Києва, а раніше поширити базу на південь“. Коли ж вирішено таки зайняти Київ, робив він заходи, щоб СС прилучити до київської групи.³¹ Можливо, що з їх присутністю була б справа взяла інший оборот. Вони ж місяцями боролися в Києві та його околицях і знали

²⁸ Див. Доценко: я. в., стор. 34.

²⁹ Див. Доценко: я. в., стор. 152-53.

³⁰ Див. Доценко: я. в., стор. 157.

³¹ Див. полк. Є. Коновалець: Причинки до історії української революції. Видання II. 1948, стор. 36.

прекрасно київський терен, чого бракувало Галичанам і запорожцям. Визнавалися теж добре в політичних питаннях і навчилися скоро орієнтуватися у ситуації та приймати самостійні рішення. Та з заходів цих не вийшло нічого. СС були тоді в неласці От. Петлюри, що підозривав їх у зв'язках з д-ром Петрушевичем. Інша річ, якщо б навіть українські війська і викинули денікінців з Києва, то не могли б довго у нім залишитися і мусіли б, з огляду на несприятливу стратегічну ситуацію, його покинути. **Так виправдались побоювання д-ра Петрушевича і Нач. Команди ГА.**

Оцінка полк. Сальського і ген. Юнакова

На доказ правдивості моїх тверджень наведу опінії найвидатніших наддніпрянських військовиків, а саме команданта запорізького корпусу, а незабаром і цілої наддніпрянської армії та пізнішого військового міністра, полк. Сальського і шефа ШГО, ген. Юнакова.

Полк. Сальський говорить: „Оцінюючи тепер київську операцію, доводиться визнати, що **операція не визріла стратегічно**: ми брали Київ, маючи значні большевицькі сили на півдні і не захопивши Коростеня. Але, коли це можна виправдати тим, що національно-політичні імпульси й почуття перемогли холодні міркування стратегії, яка все ж таки зробила все з військового боку, щоб найкраще забезпечити операцію — то **нема ніякого виправдання тому**, що наша дипломатія своєчасно не підготувала цієї операції, не виявивши, що таке, відносно нас, Денікін. Фактично делегацію до Денікіна було вислано в 10-их числах вересня, хоч повідомляли про це війська з місяць назад, і то військову делегацію. Гадаю, що наш соціалістичний уряд боявся **запаскудити свою репутацію розмовами з Денікіном і поклав усе на військо та хід обставин . . .** У Києві нашому війську і старшим командирам довелось зробити те, чого не зробила своєчасно наша дипломатія: виявити дійсне обличчя Денікіна, правда, що це коштувало дорого . . .”³² Чи не через ці причини От. Петлюра, що був у час наступу на Київ на фронті і 30-го серпня був на передмісті Києва, несподівано і без жодної причини виїхав у вечорі того дня до Кам'янця? А він повинен був залишитися там, де ситуація була неясна і треба було чинника, що міг видати негайно обов'язуючі директиви для військових командантів, які політичних питань розв'язувати не могли.

А ось слова ген. Юнакова: „Київ можна було відібрати і відібрати легко, але у нас позаду на півдні була ціла большевицька армія. Хоча я й знав, що армія наша хвилюється, не знаючи, в чім справа, але тоді не можна було говорити про це, аби ворогові не відкривати своїх карт.

Большевицька південна група, спочатку незорганізовано намага-

---

³² Див. Доценко: я. в., стор. 156-7.

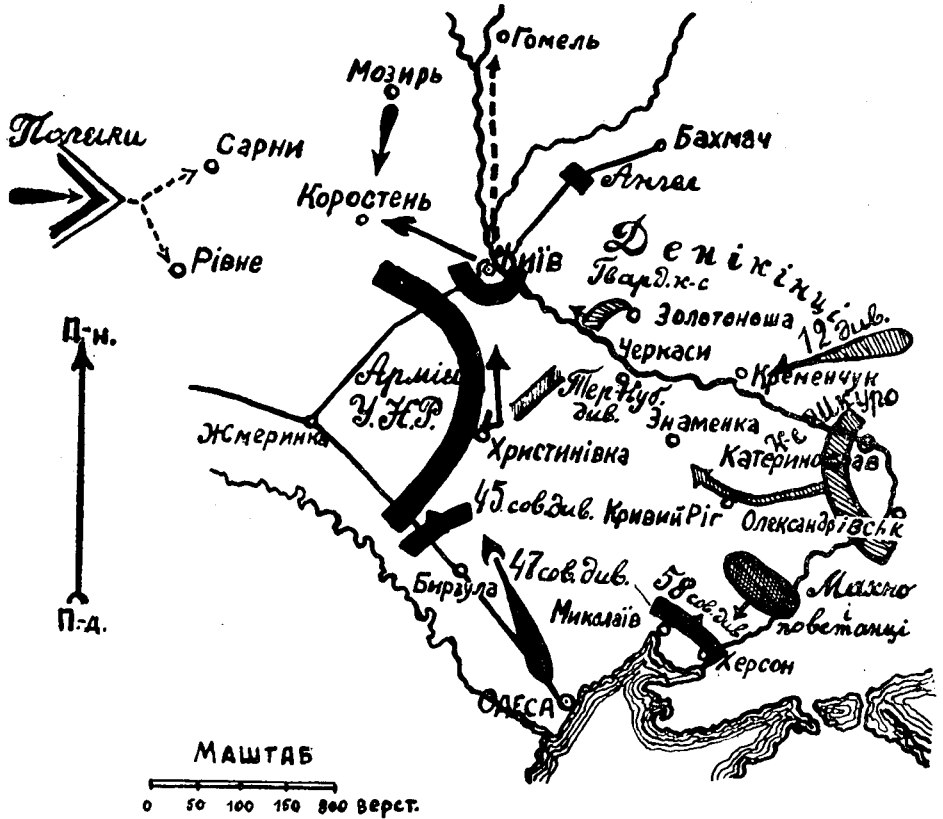

Схема ч. 4. Ситуація на Україні до 22. серпня перед здобуттям Києва

лася пробитись на північ у напрямку на Вапнярку. Сподіваючись, що їхній наступ згодом буде більше пляновий і тому страшніший, що загрожувало проривом нашого фронту, ми не могли розпорозити свої сили на два фронти і через це відступали . . .”³³

Та урядові і правлячим партіям треба було знайти жертвенного козла, щоб скинути з себе відповідальність за цю невдачу. То ж створено легенду про нарочне невиконання завдань Галичанами, про їх денікінофільство, про сепаратну політику Начальної Команди, ніж в спину Наддніпрянської Армії, тощо . . . Очевидно доказів на це не мали жадних. Що більше, сам Мазепа мусів назвати ген. Кравця „особисто дуже порядним чоловіком“.³⁴ Зрештою, такий випадок вже був, коли то, не потрапивши зорганізувати держави по скиненню гетьмана,

³³ Див. Доценко: я. в., стор. 222.

³⁴ Див. Ісаак Мазепа: я. в., ч. II, стор. 60.

„головні учасники й винувники тієї катастрофи з легким серцем і спокійною совістю скинули вину за всі невдачі на Січових Стрільців, себто на тих, на яких раніше в найбільшому розгарі подій, скидали зі себе весь тягар праці, що до Січового Стрільцтва не належала й була понад його сили“.³⁵ Легенда ця покутує, на жаль, досі.

Зудар з денікінцями

Коли армія відступила з Києва, старався Штаб Гол. Отамана порозумітись ще з денікінським командуванням, але заходи ці не довели ні до чого. Денікін, що не признавав існування українського народу, не хотів з українськими делегаціями взагалі говорити. Запаморочений початковими успіхами своїх військ, що, завдяки помилковій політиці наддніпрянських урядів, складалися в більшості з Українців, мріяв про відбудову „єдиної неделимої“ та про повне знищення українського сепаратизму.

Так прийшло до боротьби з ще одним ворогом, чисельним, добре озброєним та забезпеченим антантою в потрібні для армії речі. Здавалося б, що бодай в такій катастрофальній ситуації наддніпрянський уряд притягне всі українські кола до праці на напружить усі сили для оборони. Однак і тепер, дарма, що д-р Петрушевич робив невпинні заходи у тому напрямі, це не сталося. Уряд заспокоював себе оптимістичними донесеннями голови української делегації в Парижі Сидоренка, що антанта ось-ось „визнає“ Україну та продовжував свою стару політику.³⁶

Чотирикутник смерті

Через погубні занедбання уряду вояцтво не мало теплої одежі, плащів, білизни на зміну, обуви — воно було дослівно голе й босе. Став ширитися масово тиф.

Шпиталі не мали ні відповідного устаткування, ні ліків. До того не були підготовані на таку кількість хворих. Призначені на кілька сот хворих, мали їх по кілька тисяч. Не було їх де і на чім покласти, чим накрити ні чим прогудувати, не говорячи вже про лікування. Не дивниця, що хворі масово мерли. З кожним тижнем число захворінь збільшувалося. Вкінці не було вже кому робити домовин ані копати могил. Було ще добре, як було кому поскидати трупи на віз та ви-

³⁵ Див. полк. Є. Коновалець: я. в., стор. 18.

³⁶ Дня 25-го вересня, коли справа української державности була вже на міжнародній арені програна, на нараді Директорії, обох урядів і представників організованого громадянства прем'єр-міністр Мазепа так говорив: „... Можемо одверто, від імени уряду заявити, що міжнародне наше становище в цей час дуже добре. За ці два роки боротьби за незалежне існування, вся Європа узнала Україну, їй вірять за кордоном може навіть більше, ніж ми самі. Невелике напруження — і нас визнають.“ Див. Доценко: я. в., стор. 257.

сипати їх в спільну могилу. Бували випадки, що мерці лежали по кілька днів між хворими, або що вивозили їх за місто і залишали на полі непохороненими. Прийшов страшний чотирикутник смерти.

Тяжка ситуація

В другій половині жовтня 1919 року велика частина вояків ГА була вже хвора на тиф. Слітні і холодні осінні дні та ночі причинювалися до поширення пошести, бо ж вояки, не убрані відповідно, не раз навіть без плащів,³⁷ мусіли день і ніч повнити службу в полі. На фронті були вже тільки тоненькі застави, та і з них відходило щодня багато до шпиталів. Не краще було і з наддніпрянськими частинами.³⁸

Денікінці намагалися використати це безвихідне положення армії, щоб зліквідувати український фронт. Вони невпинно вели наступи та стримувати їх не було вже кому. Катастрофа зближалася з кожним днем.

Штаб Головного Отамана плянував відворот на північний захід, себто під тодішню польську границю і наказав евакуацію туди військових установ та майна. Одначе евакуації цієї не можна було перевести. Залізничний транспорт не дописав — безперечно діяв тут теж саботаж залізничників, у великій кількості Поляків — а підводами рухатися по страшених болотах не було змоги. На таку евакуацію в тодішніх умовах треба було місяців, а не тижнів. До того не було змоги вивезти шпиталів з тисячами хворих. Більша частина армії мусіла б потрапити в руки денікінців і мабуть і загинути. **Решта була б опинилася в польських таборах, де була б зустріла їх така сама доля.**

Галицькі відповідальні чинники мусіли замислитися над цим, як рятувати армію від остаточної загибелі. Міркували над цим теж і вищі галицькі старшини. Вони були невдоволені Диктатором, що він не переїздить на стало до Винниці, осідку Начальної Команди ГА та тратить час на безперервні переговори, що не доводять ні до чого. В дійсності виїхав д-р Петрушевич тільки раз з Кам'янця на інспекцію другого корпусу та й то не докінчив її, викликаний до осідку уряду на якусь нараду. Старшини думали, що Диктатор, відірвавшись від наддніпрянського уряду, мав би більшу свободу рухів та міг би рішитися на якийсь самостійний крок.

³⁷ 10% галицьких вояків було без білизни, 25% без чобіт, майже половина без плащів, в подертих блюзах і штанах. Див. Доценко: я. в., стор. 293.

³⁸ „Бували дні, що не тільки поодинокі козаки, а навіть і цілі частини не мали жадного ні рушничного ні гарматного набою, не кажучи вже про взуття, одяг, білизну та медикаменти, запас яких цілковито було вичерпано.“ По словам ген. Сальського наддніпрянська армія „сильно зменшилася в числі багнетів, деякі частини більш як у десять разів, не через ворожий вогонь, а — лезерцію голих і босих людей.“ Див. Доценко: я. в., стор. 87 і 145.

Диктатор Є. Петрушевич в штабі II-го Корпусу в Бердичеві в жовтні 1919 року. По правій руці Диктатора стоять ген. Курманович і командант X. бригади соти. Кондрацький; по лівій руці ген. Тарнавський, командант VII. бригади підп. Бізанц, командант II-го корпусу полк. Вольф і шеф штабу корпусу отаман Льонер.

Боязнь і недовіря

Одначе умовини склалися так, що д-р Петрушевич, хоч бачив, що катастрофа наближається, не мав змоги цьому зарадити і мусів бути тільки німим свідком подій. Рішитися на самостійний крок значило б або зробити державний переворот, або злучитись з котримсь із дотеперішніх ворогів. **Однак Диктатор уважав за свій обов'язок чести витримати з Отаманом Петлюрою до кінця.** Тому заспокоював він військовиків, що між обома урядами нема непорозумінь, та що все діється за обопільною згодою. На жаль наддніпрянські керманічі не здавали собі справи з того, з яким партнером мають до діла. Крім партійного доктринерства одною з головних причин їх боротьби проти Диктатора був страх перед ним. Вони боялися, щоб д-р Петрушевич в порозумінні з іншими наддніпрянськими партіями не усунув їх від влади. Недовіря — це була головна прикмета їх ставлення до Диктатора. Тимто не міг він спонукати їх до жодної позитивної акції. Тому

рубали вони галузь, на якій сиділи, цебто нищили Галицьку Армію та змарнували її без користі для загально-української справи. Здобути їх довіря не було під силу д-рові Петрушевичеві. Втім була найбільша трагедія Диктатора, що доводила його, релігійного та надзвичайно зрівноваженого чоловіка, нераз до думки про самовбивство.

Надходячу катастрофу бачили і наддніпрянські керманічі. Та вони реагували на це виїздом закордон. Очевидно, на державні кошти. Дня 12. листопада на нараді представників обох урядів у Петрушевича заявив провідник галицьких радикалів д-р Макух, тодішній товариш міністра внутрішніх справ у наддніпрянському уряді, що „на раді міністрів говорить вісімнадцять діловодів, бо міністри повтікали закордон“. А Головний Отаман скликав наради, на яких військові керманічі обох армій зясовували безвихідну ситуацію і на тім все й кінчилося.³⁹

Переговори з Денікіном

Брак якого-небудь вирішення турбував найбільше Начальну Команду ГА, яка найкраще знала стан армії та здавала собі справу з того, що катастрофа може прийти кожної хвилини. Тому вирішила вона діяти на власну руку. Дня 26. жовтня висилає вона без відома д-ра Петрушевича до денікінської армії місію в справі виміни полонених з неофіційним дорученням прослідити чи і на яких умовах можна б скласти між обома арміями перемир'я. Денікінці, що з Наддніпрянською Армією не хотіли говорити, уважали Галицьку Армію за чужу, екстериторіяльну, з якою можна пертракувати. Вони пред'явили умовини перемир'я та визначили реченець, до якого Начальна Команда мала дати відповідь. Якщо б до цього часу відповіді не було, то денікінці заповіли генеральний наступ на цілому фронті.

Дня 4. XI. відбулася в Жмеринці нарада представників обох урядів і армій. Ген. Сальський зобразив так військове положення: „Ми, представники війська, відповідальні перед батьківщиною, народом, і Вами, Пане Гол. Отамане, повинні сказати всю правду в очі, щоб все дійшло до найкращих представників нашого народу, бо вони за все несуть велику відповідальність. **Роля стратегії скінчена. Ми переможені ворогами. А вороги ті: Тиф, холод, незабезпеченість армії матеріялами, без яких ніяка армія не в силі боротися. Мілітарній силі ворогів не багато треба напружень, щоб добити рештки героїв. Тепер політика мусить забезпечити їх від фізичного знищення. Військо зро-**

---

³⁹ Про таку нараду у Вінниці 28. жовтня пише ад'ютант От. Петлюри, полк. Доценко, так: „Нарада скінчилась, а рішень не прийнято жадних. На розпуку й надлюдський сердечний біль тих, хто кров'ю своєю боронив батьківщину, були відповіддю красні слова і слова заспокоєння нічим не оправдані. Почувалося недовіршення справи і недоцінення ситуації“. (Див. Доценко: я. в., ст. 269).

било все — тепер діло правительства шукати виходу“.⁴⁰ Неприсутній на нараді ген. Тарнавський вимагав через військових делегатів від Диктатора згоди на переговори з Денікіном та заявив, що якщо цей згоди не дістане, то поведе переговори на власну руку. Отаман Петлюра погоджувався на переговори, але домагався, щоб вели їх представники обох армій. Водночас хотів проволікти висилку делегації, бо мала приїхати до Кам'янця якась важна чужа місія і щойно по розмові з нею мали б виїхати делегати до денікінської армії.

Договір

Одначе минав час, визначений денікінцями. Тому Начальна Команда, не чекаючи висліду розмов з чужою місією, в успіх яких зовсім слушно не вірила (в дійсності вона не приїхала зовсім), вислала нову делегацію, яка підписала 6. XI. умову з денікінською командою. На її підставі переходила Галицька Армія — **не перерішуючи політичних питань** — у склад денікінських збройних сил, для спільної боротьби з большевиками.

Крик і обвинувачення

Тепер піднявся страшний крик в наддніпрянських колах. Газети були повні лайки на Галичан; обвинувачено їх у чорній зраді, кинено гасло погрому Галичан. От. Петлюра зажадав від Диктатора розстрілу ген. Тарнавського без суду, або видачі його Наддніпрянцям для покарання. Цей не погодився на це, але звільнив його та шефа штабу полк. Шаманека від командування й поставив їх перед галицький польовий суд. Одначе суд по переведеній розправі звільнив їх від вини й кари.

Чи виправданий був закид у зраді Начальної Команди? Метою переговорів з Денікіном було рятувати армію, себто найцінніший галицький елемент, що перейшов Збруч, від остаточної загибелі. Армія була вже небоєздатна.⁴¹

⁴⁰ По зображенню військовиками катастрофальної ситуації, заявив прем. Мазепа: „Те, що я тут чую — це мені було невідомим. Я дуже шкодую, що цього не знав.“ На жаль не пішов він за це негайно до димісії. Що більше, дня 26. XI. на нараді в Староконстантинові мав він відвагу впевняти присутних, що правительство робило все, щоб не допустити до катастрофи, але зрада Галичан довела до неї. Див. Доценко: я. в., стор. 271—272.

⁴¹ Правда, Мазепа каже, що „до катастрофи на українському фронті прийшло головню в наслідок сепаратної політики команди Гал. Армії. (Див. Мазепа: я. в., ч. II, стор. 111) Та справжньою причиною катастрофи було невміння, а навіть брак серйозних намагань з боку уряду, зорганізувати адміністративний апарат та забезпечити армію в усе потрібне. Зрештою і Мазепа мусів на іншому місці, хоч делікатними словами, сказати: „В інтересі історичної правди треба признати, що рішення галицького командування про сепаратні переговори з Денікіном формувалося під впливом тяжких матеріальних умов, в яких опинилася ціла наша армія з наступленням ранньої й холодної

На доказ цього наведу другу оцінку тодішньої ситуації ген. Сальського. На спільній нараді у Диктатора 12. XI. висказався він так: „Війна для нас покінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф. Наддніпрянська Армія не має заспокоєння навіть елементарних вимог, вона опору дати не може. Галицька Армія в такому ж стані. Вона в більшості вже оточена ворогами“. Відступати армія не могла. Вона була б сяк-чи-так попала в руки Денікіна. То ж краще було скласти з ним перемир'я і виторгувати, що можна було, поки ще був час.

Очевидно, про якесь москвофільство не було мови. Навпаки, армія маніфестувала тепер, де могла, свій український патріотизм. Вона застерегла собі в умові, що її не вживуть проти Наддніпрянської Армії. Вона змінила свою назву з „Галицької Армії (ГА)“ на „Українську Галицьку Армію (УГА)“.⁴² Вона приймала в свій склад всіх наддніпрянських старшин і вояків, що тільки до неї голосилися. Вона перепустила рештки Наддніпрянської Армії, що вибралися під проводом ген. Павленка в Зимовий Похід, на зади денікінців. Тільки завдяки коням ген. Тарнавського, що відступив їх куріерам, можна було передати своєчасно відповідний наказ галицьким частинам, через яких район ген. Павленко мав переходити. Навіть прем'єр Мазепа їздив по запіллю кіньми, які приділила йому Команда Етапу Армії. Врешті, коли денікінці під ударами большевиків послабли, заключили представники ГА, за згодою ген. Тарнавського, з представниками Наддніпрянської Армії 24. XII. у Винниці умову про злуку обох армій під проводом ген. Павленка. Тільки скоре просування большевиків не дало зреалізувати цієї умови.

Яке ж було ставлення д-ра Петрушевича до цього акту Начальної Команди? Дехто впевняв, що Диктатор грав у цій справі подвійну роллю. На їх думку, мав він уже віддавна підготовляти перехід ГА до Денікіна, про що знало галицьке командування. Нач. Команда перевела тільки пляни Диктатора в життя, хоч він від цього відрікся. Зокрема підкреслюють вони вплив на Диктатора голови галицької делегації в Парижі д-ра Панейка, що сам прийняв москвофільську орієнтацію та в своїх листах до Диктатора спонукував його теж до неї.

зими в 1919 р.“ (Див. Мазела: я. в., ч. II, стор. 124.) Причиною ворожого наставлення згаданих політиків до Начальної Команди ГА було те, що вона не пішла за підшептами Безпалка і Вітника та не виповіла послуху д-рові Петрушевичеві і не допустила до армії розкладової діяльності партій.

⁴² Панаас Феденко у своїй праці п. з. „Ісаак Мазепа“, Лондон 1954 на стор. 81—82 пише, що „команда ГА в договорі з представниками Денікіна . . . з назви Українська Гал. Армія зчеркнула слово „українська“. Отже, мовляв, маєте доказ на москвофільство команди. Таке писання є вислідом незнання справи. Армія в Галиччині і за Збручем до договору з Денікіном вживала назви „Галицька Армія“ (ГА) і такої назви вжито в тексті договору. Щойно по заключенні договору перемінла команда назву на „Українська Гал. Армія“ (УГА) і стало вже такої назви вживала.

Д-р Петрушевич і договір із Денікіном

Найкращим джерелом, щоб пізнати становище д-ра Петрушевича до сепаратних переговорів Нач. Команди з денікінцями, є спогади отамана д-ра Степана Шухевича, який брав участь у нарадах представників обох урядів і армій у Винниці 28. X. та в Жмеринці 4. XI. і був головою військового суду, що з наказу Диктатора судив ген. Тарнавського і полк. Шаманека. Зазначаю, що от. Шухевич із різних причин не був прихильником д-ра Петрушевича, тож можна вірити в безсторонність його спогадів.

Шухевич каже, що Диктатор уважав „вдержання Галицької Армії єдиним, на що може надіятися українська справа“. В зв'язку з надходячою катастрофою думав він, що От. Петлюра може перейти тільки до Поляків, або большевиків. Підозрівав, що в останній хвилині вибере він це друге. Дорога до Поляків була для Галичан закрита. Не могли вони теж перейти до большевиків з уваги на окреме міжнародне положення Галичини. Доля її була в руках переможних держав, які ставилися ворожо до большевиків. Отже силою факту залишався Денікін, дарма, що всяка злука з білими чи червоними Москалями, які не признавали української державности, мусіла бути тяжким ударом по самостійницькій українській ідеї.

Деякі історики й публіцисти перецінюють вплив листів шефа гал. делегації в Парижі, Панейка, до Диктатора і до гал. посла у Відні д-ра Сінгалевича. Передовсім був д-р Петрушевич у своїх поглядах дуже самостійний і не легко піддавався чужим впливам. До того один із цих листів був писаний 17., а другий 20. жовтня. До Кам'янця прийшли вони вже по акті Нач. Команди. Факт, що листам цим приписує дехто навіть київську катастрофу, є доказом, як слабо ще просліджена ця доба нашої історії. Галицька Армія перейшла до Денікіна з konieczности, щоб рятувати своє фізичне існування.⁴³

Є теж автори, які обвинувачують отамана Ерле в тому, що він був агентом д-ра Панейка, який вислав його нарочно з Парижа до армії, щоб ширив у ній русофільську орієнтацію та підготовляв її перехід до Денікіна. Дехто називає його навіть душею ГА та головним спричинником її злуки з денікінською армією. Вони кажуть, що д-р Петрушевич був тільки манекіном у руках Панейка й Ерле. Тяжко мені це тепер із цілою певністю ствердити, чи і коли був отаман Ерле в Парижі і чи евентуально повернув звітля аж тоді, коли Панейко прийняв вже був москвофільську орієнтацію. Та як підрядний старшина не міг мати він вирішного впливу на поалагодження цієї справи.

---

⁴³ З приводу пізнішої злуки ГА з большевиками писав прем'єр Мазепа до ген. Павленка: „Придавати серйозного значення цій згоді Галицької Армії з большевиками не можна. Це хвилиний вихід для армії, яка перебуває не на своїй території. (Див. Мазепа: я. в., ч. II, стор. 184.) Ті самі критерії мусять бути приложити і до договору ГА з Денікіном.

Не згадують про нього зовсім такі мемуристи, як от. Шухевич і чет. Паліїв, які служили при Нач. Команді і були про все добре поінформовані. Ціла та справа є тільки доказом на те, як у нас перекручуються факти, та як ці перекручення легко приймає загал. Такі наклепи були кинені теж на ШГО й на ген. Курмановича. Сам Мазепа пише, що ген. Юнаків був кабінетним ученим, мало придатним до керування армією на полі бою і тому ген. Курмановичеві „не трудно було впливати на діяльність штабу в дусі настроїв і поглядів, які панували тоді серед галицького командування щодо армії Денікіна“.⁴⁴ Та ми знаємо від ген. Капустянського, що ген. Юнаків у час світової війни займав вищі штабові й командні пости,⁴⁵ (був навіть командантом IX-ої російської армії), отже був і практично підготований до проводу українських військ. Щодо ген. Курмановича, то сам ген. Юнаків рішуче відкинув закиди проти нього, наводячи при тім факт, що коли ген. Курманович повідомив його про випадки в Києві, то був при тім „страшенно знервований, майже в розпуці“.⁴⁶

Одначе Диктатор хотів видержати при Наддніпряннях аж до кінця, щоб обминути закиди зради, який стрінув би його й Галичан, якщо б армія передчасно перейшла до Денікіна. (Так воно пізніше дійсно сталося). Він уважав, що шойно з хвилиною переходу Наддніпрянської Армії до большевиків відпадуть усі його зобов'язання супроти неї та наддніпрянського уряду і він шойно тоді буде мати вільну руку.

Тим то одною з найбільших трагедій, які пережив у своєму житті д-р Петрушевич, була для нього вістка про намір Нач. Команди вести сепаратні переговори з денікінцями, а описля про складення з ними перемиря. „Я всього міг сподіватися, — говорив він у Жмеринці до от. Шухевича — але ніколи того, що пан Тарнавський поставить мене в таке прикре положення. Пан Тарнавський сміє посилати мені погрози. Я витягну з цього якнайдалше йдучі консеквенції“. І дійсно, вже наступного дня (5. XI.) звільнив Диктатор ген. Тарнавського і полк. Шаманека від командування, а 8. XI., коли прийшла вістка про складення перемиря, наказав їх арештувати та поставити перед військовий суд. Полк. Доценко згадує про таку подію в час наради представників обох урядів і армій, що відбулася дня 8. XI. в Деражні. Коли на ній прочитано текст договору ГА з Денікіном, що її привіз з Винниці новий шеф штабу ген. Ціріц, сказав ген. Сальський: „Гал. Армія вписала темну сторінку в історію нашої боротьби“. На ці слова схопився д-р Петрушевич і сказав піднесеним голосом: „Не Гал. Армія, пане генерале, а ген. Тарнавський“ — і вийшов. От. Петлюра наказав ген. Сальському піти і перепросити Диктатора. Коли він увійшов до

⁴⁴ Див. І. Мазепа: я. в., ст. 65.

⁴⁵ Див. М. Капустянський: я. в., ч. III, ст. 128.

⁴⁶ Див. О. Доценко: я. в., стор. 157-8.

купе Диктатора, застав його, як він ревно плакав.⁴⁷ Цей факт вказує найкраще, яке враження зробив на Диктатора акт Нач. Команди, а водночас, як кількомісячний побут на Наддніпрянщині знищив нерви цього назагал дуже здорового і зрівноваженого чоловіка. Тільки непоінформованість або зла воля може приписувати Диктаторові дволичність у цих трагічних хвилинах.

Та хоч як болючим для д-ра Петрушевича був акт Нач. Команди, він був таки необхідний. Нач. Команда краще орієнтувалася в ситуації на фронті. Число бойовиків обох армій не доходило вже навіть до 10 тисяч. До того воно через захворювання на тиф із кожним днем зменшувалося.⁴⁸ Дивуватися треба, що ця горстка безприкладних героїв, голих, босих і голодних, могла взагалі так довго видержати.

Доводилося мені не раз читати, що Гал. Команда своїм сепаратним актом видала Наддніпрянську Армію в руки денікінців. У дійсності так воно не було. Правда, денікінці, які досі атакували головно галицький відтинок фронту, звернулися тепер усіми силами проти Наддніпрянців. Але залишення Гал. Армії на її місцях уможливило наддніпрянським частинам відворот на її зади. Через це відв'язалися вони від ворога та врятувалися від остаточної загибелі.

Закидує теж дехто, що Нач. Команда заключила договір із Денікіном тоді, коли всі позначки вказували, що він стоїть уже перед упадком. Говорять теж, що наддніпрянський штаб приготував саме тоді Денікінові нищівний удар та що акт Нач. Команди не дозволив його зреалізувати. Та це байки людей злої волі або зовсім непоінформованих у цих справах. На доказ цього наведу розмову От. Петлюри з ген. Сальським. Коли Петлюра запитав його, що він думає про Денікіна, цей відповів: „Я переконаний, що Денікін полетить . . . Денікін дуже скоро загине, але він і нас загубить“. „Чи ви в цьому переконані?“ — запитав Гол. Отаман. „Так“ — відповів ген. Сальський. Цю думку підтвердив присутній при цій розмові полк. Капустянський.⁴⁹ Хоч Денікін стояв перед упадком, але мав ще аж надто сил, щоб знищити обі українські армії.

Зміна Команди

Новий Нач. Вожд ген. Микитка (шефом штабу став тепер ген. Ціріц) не затвердив договору з Денікіном і почав нові переговори. Він зажадав допущення до них представників Наддніпрянської Армії. Та висланого нею до Одеси представника полк. Камінського денікінське командування не прийняло та рішуче заявило, що з Наддніпрянською Армією пертракувати не буде.

⁴⁷ Див. Доценко: я. в., стор. 279

⁴⁸ Ілюстрацією цього, які спустошення в обох арміях робив тиф, може бути факт, що з одного куріня СС-ів, який начислював 800 людей, залишилося на протязі одного тижня усього 200 вояків. Див. полк. Конозалець: я. в., ст. 36.

⁴⁹ Див. Доценко: я. в., стор. 267.

А д-р Петрушевич мріяв ще про порозуміння, щоб у згоді, для історії, спільно вмерти. На спільній нараді дня 12. XI. висунено з галицького боку такі умовини порозуміння:

1. Прийняти Галичанина в склад Директорії.
2. Усунути От. Петлюру від оперативних справ, залишаючи його Гол. Отаманом військ.
3. Переорганізувати кабінет міністрів.
4. Віддати Галичанинові портфель міністра фінансів.

Одначе правлячі партії і тепер не думали про згоду. Вони — як це правильно передбачував д-р Петрушевич — надіялися на горезуміння з большевиками, з якими навязали контакт за посередництвом швейцарського комуніста Пляттена. На його доручення, прислане з Москви, вислали вони до большевиків під проводом Ол. Красовського делегацію дня 2. XI., отже ще поки довідалися про переговори Гал. Армії з денікінцями. Домагалися вони тільки передачі Гал. Армії в їх руки, на що д-р Петрушевич не погодився.

В однім тільки помилився д-р Петрушевич, а саме щодо Отамана Петлюри. Без уваги на всі познаки, не вірив він у триваліші його звязки з Поляками. Незабаром мусів пережити ще одно розчарування.

Розтіч

Дня 15. XI. повідомив член Директорії Макаренко Диктатора, що в порозумінню з Петлюрою мають Поляки зайняти Камянець та що рже машерують до нього. Цього ж дня вночі виїхав д-р Петрушевич через Жванець до Румунії. У висліді подій останніх днів склав ген. Микитка 17. XI. новий договір із Денікіном, подібний до першого. От. Петлюра подався з рештками уряду й армії на північ, до Любара, а потім до Нової Чорторії. Тут намагався його улюбленець отаман Волох з отаманами Данченком і Божком зробити державний переворот, пограбував державну скарбницю і перейшов з частиною війська до большевиків. Гол. Отаман, побоюючись, щоб правлячі партії не порозумілися з большевиками за ціну його видачі большевикам, виїхав 5. XII. в Польщу.

У галицьких військових мемуаристів можна зустрітися з закидом проти д-ра Петрушевича, що він покинув армію на Наддніпрянщині і залишив її без політичного проводу та навіть без вказівок, що має робити. Закид теж неслухний. Діяла тут не воля Диктатора, а збіг обставин. Я вже згадував, що Диктатор був рішений для історії спільно „вмерти“ з Наддніпрянцями. Не з його вини до цього не дійшло. В таких умовинах армія мусіла злучитися з Денікіном. Хоч д-р Петрушевич був би тоді обмежений правдоподібно в своїй дипломатичній діяльності, почуття обовязку й відповідальности не було б йому дозволило покинути армію.

Виїзд за кордон

Ситуація змінилася, коли прийшла вістка, що Поляки йдуть на Камянець. Грозила небезпека попасти в польські руки. Дорога до Винниці була непевна, крім цього наддніпрянські урядові кола ширили вістки, що на провінції йде різня Галичан місцевим населенням. (Ці вістки виявилися пізніше неправдивими, населення розуміло Галичан, співчувало з ними та на кожному кроці їм помагало). Оточення Диктатора благало його, щоб він для продовжування боротьби за незалежність Галичини на міжнародній арені не дав зловити себе Полякам. В останній хвилині рішився д-р Петрушевич виїхати до Румунії, щоб звідтіля, як буде змога, дістатися до Одеси і навіязати зв'язок з армією.

Що так воно в дійсності було, свідчить про це факт, що для цього виїзду не зроблено жодних підготувань. Диктатор виїхав до Жванця без подорожніх документів, бо їх тоді не мав. Щойно пізніше привіз до Жванця один старшина паспорт для нього й його оточення, але без румунських віз. По переїзді поромом через Дністер намагалася румунська прикордонна сторожа завернути їх назад. В останній хвилині прийшла комусь думка, щоб Диктатор вислав телеграму до румунського короля з проханням про уділення йому азилю. На телеграму прийшла позитивна відповідь і це врятувало д-ра Петрушевича від видачі Полякам.

Та, мабуть, про виїзд Диктатора рішив таки випадок. А саме, коли він всідав до авта, щоб покинути Камянець, надійшла до нього шифрована депеша з Начальної Команди. Старшина, що завідував шифрами, не міг знайти ключа від шифру, бо передчасно його запакував, чи знищив. Диктатор відїхав, не довідавшись про зміст телеграми. А в ній повідомляла Начальна Команда, що висилає по нього до Камянця літак. Хто зна, чи Диктатор, якщо б був про це знав, не був би залишив думки про виїзд за кордон та не приїхав до Винниці.

Іншими шляхами

Із закінченням камянецького періоду розійшлися шляхи обох урядів. Дня 2. XII. 1919 року склала наддніпрянська місія під проводом Андрія Ливицького польському урядові декларацію, в якій зріклася від українського уряду в користь Польщі Галичини та українських земель на північний схід від неї. На цій основі прийшло дня 22. IV. 1920 року до складення між обома урядами договору, що його вислідом був невдачний польський похід на Київ. Галичани цих актів не признали та гостро проти них протестували. Вони думали продовжувати боротьбу за самовизначення Галичини на міжнародній арені.

На мировій конференції

Правною підставою до цих заходів була невіршена досі мировою конференцією доля Галичини. Поляки дістали від Найвищої Ради

дозвіл її тільки мілітарно окупувати. Правда, прийняла Найвища Рада дня 20. XI. 1919 року проект договору, який мали скласти союзні держави і Польща в справі Галичини. Він віддавав адміністрацію Галичини на 25 років Польщі з тим, що по впливі цього часу мав вирішити дальшу долю Галичини Союз Народів. Галичина мала б мати в тім часі обмежену автономію, якої засади були виложені в окремому статуті. Одначе ні польська, ні українська сторони на цей статут не погодилися. Тому Найвища Рада постановила 22. XII. 1919 року вирішення справи відкласти.

На основі 91-ої статті мирового договору, складеного між переможними державами й Австрією в Сен-Жермен 10. IX. 1919 р., перейшли суверенні права над Галичиною до союзних держав. Від них залежала тепер її майбутність. То ж галицькі Українці стали продовжувати боротьбу на міжнародній арені за вирішення долі Галичини по своїй думці. Боротьбу цю, що тривала понад два роки, очолював далі д-р Петрушевич.

Закордонний уряд Диктатора

Повернувшись з України до Відня та зорієнтувавшись в ситуації, створив **Диктатор закордонний галицький уряд**, т. зв. „Уряд Диктатора“. Складався він із чотирьох „уповноважених Диктатора“, а саме: 1. для закордонних справ, 2. для фінансів, торгівлі й промислу, 3. для преси й пропаганди, 4. для внутрішніх справ, судівництва, шкільництва, віроісповідань, рільництва, пошт і телеграфів, шляхів та публичних робіт. До уряду належали теж Військова Канцелярія Диктатора і Президіяльна Канцелярія. Уряд складався з членів національно-демократичної та радикальної партій. Уповноваженим для закордонних справ був у нім коротко д-р Степан Витвицький, а опісля другий визначний галицький провідник д-р Кость Левицький.

Уряд не лише піклувався численною галицькою еміграцією. Він притягнув усі галицькі наукові сили до праці над виробленням основ державного ладу в Галичині, кодифікації права тощо. Він розвинув широку діяльність на міжнародньому полі, чи то через свої дипломатичні представництва й місії, чи висилаючи ноти до президії Мирової Конференції і Союзу Народів. До цієї праці вдалося притягнути польського незалежного соціалістичного посла до парламенту з міста Львова Брайтера, що єдиний із польських політиків признав українські права до Галичини, та жидівського представника Вальдмана. Завдяки цій діяльності не вдалося Полякам приспати справи Галичини та була вона ще кілька літ актуальною на міжнародній арені.

На міжнародній арені

Справа Східньої Галичини виринула знову по невдачі польського походу на Київ. Большевицькі війська підійшли під саму Варшаву

і Польща опинилася перед небезпекою втрати незалежності. Тоді то склала Найвища Рада дня 10. VII. 1920 року договір з Польщею в Спа, в яким зобов'язалася посередничити між обома воюючими сторонами. Найвища Рада мала скликати для вирішення справ Східньої Європи конференцію до Лондону. В конференції тій мали взяти участь ССРСР, Польща, Фінляндія, Литва, Латвія й Естонія та делегати Східньої Галичини для представлення своєї справи. Польща зобов'язалася в цім договорі прийняти рішення Найвищаї Ради щодо Східньої Галичини. Тоді теж проголосила Найвища Рада вперше прийнятую нею ще 8-ого грудня 1919 року т. зв. лінію Керзона, що установлювала границю між Польщею і Східньою Галичиною. Мала вона йти трохи на схід від Сяну, так що Перемишль залишався по польському боці.

Диктатор Петрушевич на еміграції у Відні. Стоять від ліва до права: Шеф Президіяльної Канцелярії Диктатора Лев Петрушевич і Шеф Військової Канцелярії отаман д-р Ярослав Селезінка.

Договір у Ризи

Однак большевицький уряд не погодився на цю конференцію. Незабаром польська армія розбила большевицькі війська. Видатну роль в цім погромі большевиків відіграла VI. українська дивізія ген. Безручка, що стримала під Замостем похід кінної армії Будьонного на північ. У висліді програної війни большевики підписали мирові прелімінарі ризького договору з Польщею 12. X. 1920 року (сам договір остаточно підписано 18. III. 1921), в яким погодилися на приналежність Східньої Галичини до Польщі. Хоч д-р Петрушевич вислав до Риги делегацію під проводом д-ра Костя Левицького і вона протестувала проти того, щоб конференція вирішувала державну приналежність Галичини, однак договірні сторони не взяли протесту до уваги.

В листопаді 1920 року вислав д-р Петрушевич делегацію на за-

гальні збори Союзу Народів у Женеві. Вона вручила ноту в галицькій справі та відбула ряд розмов із членами Союзу. Вислідом цих заходів було рішення Ради Союзу з дня 23. II. 1921 року в Парижі. Рада ствердила в цім рішенню, що **Східня Галичина лежить поза границями Польщі, що Польщі не дано мандату завести адміністрацію в Галичині, що Польща є тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, а сувереном її є держави антанги.** Тому вирішила Рада Союзу предявити українські домагання Раді Амбасадорів, що заступала Найвищу Раду, до вирішення.

Проект конституції

Це був безперечно великий дипломатичний успіх д-ра Петрушевича. Щоб приспішити вирішення справи, предложив його уряд Союзним Державам проект конституції майбутньої Галицької Республіки на взір швейцарського устрою, на основі якого три головні народности Галичини (Українці, Поляки й Жиди) мали б користуватися однаковими правами. Дня 27. IX. 1921 року загальні збори Союзу Народів висловили знова побажання, щоб Рада Союзу звернула увагу головних союзних держав на konieczність управильнення в близькому часі правного становища Східньої Галичини. Врешті головні союзні держави постановили, завдяки заходам галицького уряду, вирішити справу Галичини на міжнародній конференції, що відбувалася на весні 1922 року в Генуї та віддали її під наради окремої підкомісії. Одначе у висліді політики большевицьких представників конференція розбилася і галицьку справу знову відложено.

Польська протиакція

Поляки не були певні, чи справу Галичини вирішать по їх думці. Тим то намагалися вони через II. відділ ген. штабу (майор Мадейський), а опісля через міністерство закордонних справ (гр. Лось), навязати звязки з галицьким урядом, щоб зговоритися з ним у справі Галичини. Д-р Петрушевич був за цими переговорами та інші члени уряду заявили проти них. Вони не вірили у щирість Поляків та були переконані, що, якщо б дійшло навіть між ними до якого зговорення, то Поляки при першій нагоді договору не дотримають. До того боялися, щоб Поляки самого факту переговорів не використали на міжнародній арені проти українських інтересів. Не вважали вони теж цих переговорів за потрібні, бо не припустили, щоб антанга, яка проголосила клич **самовизначення** народів, могла вирішити несправедливо галицьку справу. Тодішній референт українських справ у польськмі міністерстві закордонних справ граф Станислав Лось впевняв у пізніших своїх публікаціях, що наміри польського уряду були тоді ширі та що польський уряд був готовий іти Українцям на найбільші уступки. Та ми знаємо зі спогадів польських мемуаристів, що Поляки не брали

навіть договору Пілсудського з Петлюрою поважно, та що в оточенню Пілсудського йшла боротьба за становище майбутнього київського воеводи. Годі тепер сказати, чи галицький уряд не зробив помилки, відкинувши переговори з Поляками. Може усталити це колись історія.

Галицький уряд та його дипломатичні представництва працювали далі гарячково, щоб компетентні кола визнали державну незалежність Східньої Галичини. Висилано ноти і телеграми до Найвищої Ради, Союзу Народів, Ради Амбасадорів та інших міжнародних установ. Розвинено широку пропаганду в міжнародних дипломатичних колах. Та час працював проти Українців.

Остаточне вирішення справи Галичини

Зєдинені Держави Америки усунулися від європейських справ, не ратифікували Версальського договору та не вступили до Союзу Народів. Большевицький режим на теренах колишньої Росії устатилізувався і західні держави стали з тим рахуватися. Франція почала відігравати щораз більшу ролю в європейській політиці. Їй треба було на сході сильної Польщі, як заборолала проти Німців та большевиків. Треба було тільки якогось претексту, щоб могла ним заспокоїти совість великих держав та перенерги віддання Східньої Галичини Польщі.

Такий претекст створив польський сойм, ухвалюючи дня 26. IX. 1922 року закон про воевідську автономію у Східній Галичині та заснування українського університету. **Факт, що Поляки навіть не пробували впровадити цей закон в життя, свідчить найкраще, що ухвалили його виключно для замилення очей західніх держав.** Рада Амбасадорів прийняла, що Поляки мають добру волю заспокоїти справедливі домагання Українців і на цій основі признала їм дня 15. III. 1923 року Східню Галичину без жодних застережень, не вислухавши навіть українських делегатів. Так боротьба за незалежність Східньої Галичини була програна і на дипломатичнім полі. На протести галицького уряду і населення в краю не звертали можні цього світу найменшої уваги.

По національній програній

По остаточнім вирішенню Радою Амбасадорів долі Галичини розв'язав д-р Петрушевич свій уряд та всі його дипломатичні представництва й місії. Еміграція стала вертатись до краю. Поволі повернулись усі галицькі політичні діячі, що були на еміграції. Передумовою повороту було, очевидно, визнання польської державности в Галичині.

Та д-р Петрушевич не скапігулював. Він уважав себе за мандатора Національної Ради, яка даних йому доручень і повновластей не відкликала. Тому вважав за свій обов'язок бути далі репрезентантом західньо-українських земель на міжнароднім полі та їх стремлїнь до незалежного життя. В тїм напрямі думав він вести з Відня диплома-

тично-пропагандивну працю в міжнародніх колах та продовжувати видавання свого органу „Український Прапор“.

Але під натиском польського уряду відмовила австрійська влада цьому непримирному борцеві за незалежність Західної України права побуту на території Австрії. Те саме зробила незабаром чехословацька влада. Д-р Петрушевич мусів виїхати до Німеччини, де осів настало в Берліні і звідтіля продовжував свою діяльність.

Та незабаром стала зарисовуватися **прірва між краєм і д-ром Петрушевичем**. Край відчував жаль до нього за те, що уряд запевнював суспільність, що галицьку справу позитивно вирішать та жадав від неї послуху його розпорядженням. Дарма, що воно інакше не могло бути. Бо ж у час завзятої дипломатичної боротьби за незалежність Галичини, кожний сепаратний крок у краю були б Поляки негайно використали на міжнародній арені, як це зробили з заявами в справі Галичини наддніпрянських представників у Варшаві — Курдиновського з січня 1919-го року і Пилипчука з серпня того ж року. Інша річ, чи всі доручення уряду, як, напр., у справі виборів до польського сойму, були доцільні.

Негайно по акті Ради Амбасадорів усі українські партії вирішили не підпорядковуватись більше закордонному урядові. Центр політичної діяльності переноситься до краю, а звязки з міжнародніми чинниками перебирає в свої руки краєве політичне представництво.

Помилковий крок

Особа д-ра Петрушевича звязана зі ще одною, цим разом помилковою, політичною акцією, **яка була зовсім суперечна з його психічною структурою, світоглядом та світосприйманням**. Пішов він на неї з трьох причин: 1. З уваги на безвиглядну тодішню ситуацію нашого народу в Галичині з одного боку, а з другого боку з уваги на великий розвиток усіх ділянок українського життя на Радянській Україні під час українізаційного курсу; 2. сподіваючися тією акцією знову заактивізувати галицьку справу на міжнародньому полі; 3. уважаючи, що большевизм є хвилевим явищем та довго не вдержиться, а через те не встигне спричинити глибшої шкоди для української духовости.

Маю на думці хвилеву радянську орієнтацію д-ра Петрушевича та те, що його прихильники в краю створили за його згодою під проводом колишнього посла до парламенту Вячеслава Будзиновського т. зв. „Партію Праці“, яка, хоч у дійсності була національною партією, одначе орієнтувалась на тодішню Рад. Україну. Орієнтація та, дарма, що тільки хвилева, була помилкою з боку д-ра Петрушевича. Та хто з наших тодішніх політиків у цих незвичайно складних політичних умовах не помилявся? Чи не помилявся Винниченко, Грушевський і наддніпрянські соціалістичні партії та їх уряди з Ісааком Мазепою, коли надіялися зговоритися з большевиками? Чи не помилявся геть-

ман Скоропадський, коли проголошував федерацію з Московщиною? Чи не помилявся Отаман Петлюра, коли заключував союз з Польщею? **Та треба тут виразно ствердити, що та помилка не впливала ані з його світопогляду, ані з його суспільно-політичних переконань, а також не була подиктована ніякими егоїстичними чи матеріальної натури мотивами, а виключно журбою про дальшу долю галицьких Українців.** Коли ж показалося, що українізаційний курс в Україні був тільки тактичним большевицьким маневром, а большевизм стабілізується і не було надії на його швидкий упадок, д-р Петрушевич **зірвав з цією орієнтацією.**

А тимчасом життя в краю пішло іншими дорогами, прийшли нові провідники. Вряди-годи приносила преса вістку про д-ра Петрушевича в звязку з висилкою ним ноти чи протесту до Ліги Націй, як, напр., з нагоди „паціфікації“ в Галичині. Та поволі відходив він у забуття.

Відходив навіть — завдяки незнанню новочасної нашої історії — з пачаттю виновника невдачі наших визвольних змагань.

Евген Петрушевич перед смертю в Берліні

З останніх днів життя

Перед другою світовою війною призабуло за нього старше покоління, а з молодшого не багато знало, що був якийсь Петрушевич. Мало хто знав, що в далекому, непривітному Берліні коротає свій вік у злиднях колишній голова держави і найвищий зверхник героїчної Галицької Армії, що на його наказ робила чортківську офензиву та здобувала Київ. Бо д-р Петрушевич все мав чисті руки і тому не міг подбати про свою будуччину та забезпечити своєї старости. Так згорів він як цілопальна жертва на жертівнику батьківщини.

Помер у глибокій старості, зломаний фізично і духово, на 77-ому році життя (29. серпня 1940) в Берліні, Перед смертю тяжко хворував. Часто відвідував його Апостольський Візитатор для Українців

у Німеччині, о. д-р Вергун, що відправляв навіть у його кімнаті Богослужби.

Похороном займалося Українське Національне Об'єднання — УНО, що повідомило громадянство про смерть президента. Але, хоч у Берліні була тоді численна українська колонія, зявилося на кладовищі небагато людей. Не схилялись перед його домовиною прапори, не дефілювали учасники визвольних змагань. Заборонено навіть кол. командантові бригади попрощати його від Гал. Армії. А в 10-ліття і 15-ліття смерті не було у нас кому помолитися за його душу...

Організація державної влади в Галичині у 1918-19 рр.

За початок відновлення, по майже 600-літній перерві, української державности в Галичині треба вважати день 19. жовтня 1918 року. Коли восени того року почала Австро-Угорщина хилитися до упадку, скликав голова Української Парляментарної Репрезентації у Відні, д-р Євген Петрушевич, на день 18. X. до Львова „Українську Конституанту“, щоб вирішити дальшу долю земель, які входили в склад австро-угорської монархії. Конституанта складалася із 33 українських членів обох палат австрійського парламента, 34 послів до галицького та 16 до буковинського краєвих соймів і по трьох представників кожної української партії. Не було в ній тільки представників Закарпатської України. Завдяки малярському гнетові не мала вона своїх народніх представників в угорськїм парламента та й населення не могло зорганізуватися в політичні партії. Та все ж таки група закарпатських діячів надіслала до Конституанти листа, в якім заявляла свою солідарність із стремлінням Галичан та бажання закарпатських Українців належати до української держави. Обіщували вони теж вислати до Конституанти в пізнішому часі закарпатських представників. На настирливе домагання української університетської молоді допущено до Конституанти теж трьох їхніх делегатів. Українська Конституанта складалася приблизно із 90 членів, бо багато послів до парламента були воднораз теж послами до галицького чи буковинського соймів.

Особовий склад Української Конституанти

Була це насправді сама еліта народу, бо українське громадянство висилало до законодатних установ своїх найкращих людей. (Коли перед першою світовою війною проводили галицькі Українці завзяту боротьбу з Поляками за зміну виборчої ординації до сойму, сказав на однім польськїм вічу поступовий польський журналіст Лясковницький: „Я не боюся збільшення числа українських послів у соймі, але боюся, щоб не вислали вони туди своїх найкращих людей, як це зробили з парламентом; бо хоч ми маємо в парламента досить своїх послів, то вони не дорівнюють меншому числові Українців“.) Були там

митрополит Шептицький з двома іншими єпископами,⁵⁰ такі світочі нашої науки, як професори університету д-р Іван Горбачевський (тоді перший міністер Українець в Австрії), д-р Степан Смаль-Стоцький, д-р Станислав Дністряньський, д-р Олександр Колесса, професор політехніки Роман Залозецький, письменник Василь Стефаник, такі довголітні і випробувані провідники Галичини і Буковини, як віцепрезидент австрійського парламенту проф. Юліян Романчук, проф. Олександр Барвінський, д-р Кость Левицький, д-р Євген Петрушевич, Микола Василько, д-р Антін Горбачевський, д-р Теофіль Окуневський, о. Олександр Стефанович, д-р Євген Левицький, д-р Володимир Охримович, Омелян Попович, о. Іван Яворський, о. Степан Онишкевич, д-р Володимир Загайкевич, д-р Лонгин Цегельський і багато інших. Були професори, священники, адвокати, судді, журналісти, селяни, представники усіх верств народу, а майже кожний з них мав уже свою записану сторінку в історії розвитку галицької чи буковинської вітки українського народу.

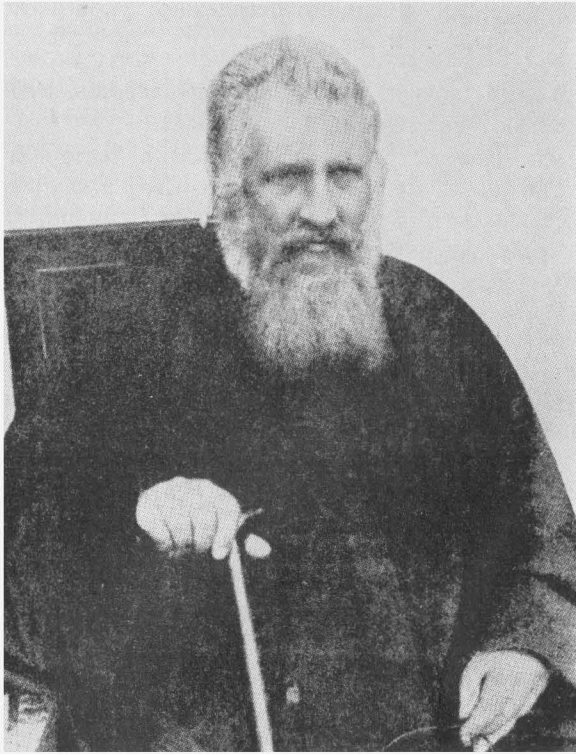
Заступлені у Конституанті партії

Велику більшість у Конституанті мали члени **національно-демократичної партії**. Так, напр., на 33 членів обох палат австрійського парламенту був один безпартійний (митрополит Шептицький), один член християнсько-суспільної партії, один соціал-демократ (Семен Вітик, вибраний до речі, **із сільської округи голосами національних демократів**, щоб було кому організувати сильно польонізоване українське робітництво в Бориславським нафтовім басейні), 5 радикалів і 25 націонал-демократів; на 34⁵¹ послів до галицького сойму було 4 безпартійних (між ними трьох єпископів), 6 радикалів і 24 націонал-демократів; із 16 послів до буковинського сойму був один радикал, один соціал-демократ, а решта національні демократи. Тож зрозуміло, що

---

⁵⁰ Енциклопедія Українознавства подає, що „На 18. X. 1918 Українська Парляментарна Репрезентація скликала у Львові зібрання українських єпископів, всіх українських членів австр. Держ. Ради, себто послів і членів Палати Панів, українських членів галицького й буковинського соймів та по три делегати від політ. партій Галичини й Буковини“ (Див. т. II, стор. 528 і 650). Насправді Митр. Шептицький був членом Палати Панів і галицького сойму, а два інші єпископи були теж членами гал. сойму і тільки з того титулу входили вони в склад Української Національної Ради.

⁵¹ Більшість джерел між ними Загальна Українська Енциклопедія й Енциклопедія Українознавства, подають, що при останніх виборах до галицького сойму вибрано 30 українських послів і одного москвофіла. На ділі був ще вибраний провідник „старорусинів“ д-р Михайло Король. Він вступив до українського клубу й, як визначний фахівець, був одним з делегатів від клубу, що провадили з Поляками переговори в справі виборчої реформи. Пізніше був він членом Української Конституанти і Національної Ради і тому можна його вважати безпечно за Українця. Таким чином число українських послів було 31, а враз з трьома єпископами, членами сойму без вибору — 34.

Митрополит Андрей Шептицький

президентом Конституанти, що назвала себе Українською Національною Радою, став національний демократ, дотеперішній провідник української політики в Австрії, д-р **Євген Петрушевич**.

Вирішення Конституанти

Наради Конституанти почалися в 8. год. ввечері в салі „Української Бесіди“ в „Народнім Домі“ та тривали до 4. год. вранці наступного дня. Кілька соціалістичних членів Конституанти домагалися, щоб Конституанта проголосила негайне зеднання українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною. За цим внесенням заявилися теж деякі націонал-демократи, деякі радикали і представники молоді. Отже невірним є поширюваний пізніше погляд, що галицька „дрібна буржуазія“ не бажала собі злуки з Наддніпрянщиною і тільки самі соціялісти були за негайною злукою. Та Конституанта по довгих дебатах вирішила великою більшістю голосів, із важливих причин внутрішнього і зовнішнього порядку, проголосити створення на етнографічно-укра-

їнських землях Австро-Угорщини незалежної української держави. Вирішення це звучало так:

„Стоючи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада як Конституанта постановляє:

I. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творить одноцілу українську територію.

II. Ця українська національна територія уконституується оцим як українська держава. Постановляється поробити підготовчі заходи, щоб це рішення перевести в життя.

III. Взивається всі національні меншости на цій українській області — при цьому Жидів признається за окрему національність — щоб уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для створеної цим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорційним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоб зорганізована оце в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрові закордонних справ гр. Буріянові відмовляється оцим права переговорювати іменем цієї української території.“

Дня 19. жовтня в полудне проголосив д-р Петрушевич на зборах делегатів цілої Галичини й Буковини у великій театральній салі „Народного Дому“ по довшій промові, серед небувалого ентузіазму присутніх, створення Західньо-Української Держави. По нім відчитав Микола Ганкевич від соціал-демократів таку заяву:

„В великій історичній хвилі, де валяться основи старого світу і на його руїнах зростає нове життя вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю й будучність, Національні Збори Українців австро-угорської монархії проголошують перед цілим світом, що домаганням і ціллю всіх Українців є зєдинення всіх українських земель — між іншим українських земель австро-угорської держави — в одну державу, що ціллю наших національних змагань є зєдинена, вольна, самостійна українська республіка.

„Здійснення цих завітних бажань і змагань українського народу

австро-угорської монархії — а тільки таке рішення українського питання є достойне української нації в теперішню хвилину — має обняти Конституанта, Український Національний Соїм, вибраний на підставі загального, рівного, безпосереднього, тайного, пропорційного виборчого права, яке має прислугувати жінкам так само, як мужчинам. Суверенний український нарід рішатиме суверенно про свою долю й будучність, — так само, як він запевнить широким хліборобським масам аграрною реформою землю, а робучим масам, сільським і фабричним, дасть через 8-годинний день праці та робітниче законодавство охорону робучої сили.

„Суверенний український нарід запевнить на просторах своєї держави повну культурну волю всім національним меншостям, дасть їм державно-правну запоруку повного національного розвитку.

„Український нарід домагається місця на міжнародній мировій конференції з рішаючим голосом, бажаючи в згоді з демократією народів цілого світу поладнати міжнародні взаємини на основі волі, рівності й братерства. Український нарід хоче через свою суверенну державу порішити згідно і мирно сусідські взаємини з польським суверенним народом так, як хоче цього полагодження з усіма сусідніми народами Східної Європи, зокрема з великою російською республікою.

„Тільки на основах волі, рівності і братерства виросте трівкий мир, що по кровавій війсьній трагедії розпочне нову добу в історії людства“.

Деклярація ця була практично зовсім нереальна, бо ж під чужим режимом, а ще до того в умовинах воєнного стану, немислимим було перевести вибори до Українського Соїму та й не говорилося в ній про те, хто мав би ці вибори перевести. Наївністю було теж думати про вирішення сусідських спорів „згідно й мирно“ на основі „волі, рівності й братерства“, коли ці сусіди приготовлялись, без жодного по-

Проф. д-р Іван Горбачевський

розуміння з Українцями, силою займати українські землі. Тому по прочитанню її замкнув д-р Петрушевич збори, що викликало протести соціалістів, які домагалися голосування над нею. Через те соціалісти виступили з Національної Ради, але 1. листопада повернулись до неї назад і відігравали в її львівській делегатурі — передовсім у переговорах з Поляками — визначну ролю.⁵²

Дня 1. листопада українські війська зайняли Львів, а громадські і військові чинники по повітах цілу Галичину і в цей спосіб **зреалізували ухвалу Конституанти з 19. жовтня**. Про це повідомила Національна Рада населення Львова такою відозвою:

„До населення міста Львова.

Волею українського народу утворилася на українських землях австро-угорської монархії Українська Держава.

Найвищою властю Української Держави є Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради. Взивається населення до спокою і послуху тим зарядженням.

Під цією умовою безпечність публичного порядку, життя і маєтку, як також заосмотрення в поживу вповні запоручається.

Львів, дня 1. листопада 1918.

Українська Національна Рада.“

Відозва до населення

Видано теж ось таку відозву до населення цілої держави:

„Український Народе!

Голосимо Тобі вість при Твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19. жовтня Твоєю волею утворилася на українських землях

---

⁵² Невірним є погляд, що „19. X. згадані збори (себто Українську Конституанту — С. Я.) поповнено багатьма делегатами усїєї Галичини й обрано головою УНРади Євгена Петрушевича“. (Див. Енциклопедія Українознавства, т. II, ст. 528). На зборах делегатів Галичини і Буковини, на які допущено без розбору теж багато львовян, що масово зійшлися і вповзлили усї коридори „Народного Дому“, проголосив тільки д-р Петрушевич ухвалу Конституанти про створення Західньо-Української Держави і Микола Ганкевич відчитав свою декларацію. Національна Рада вибрала д-ра Петрушевича своїм головою ще на першому засіданні (дехто пише, що на другому засіданні увечері 19. X.), а вибори делегатів для її поповнення відбулися в кожному повіті і місті шойно в грудні.

бувшої австро-угорської монархії Українська Держава й її найвища власть Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народє!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замахы на Українську Державу.

Заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імени Української Національної Ради виконувати власть.

Де цього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути скасовані.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронту відкликується отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружжа українське населення має утворити боеві відділи, які або ввійдуть в склад української армії, або на міснях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізничі, пошта й телеграф.

Всім горожанам Української Держави без різниці народности і віроісповідання заporučається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави — Поляки, Жиди і Німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обовязують дотеперішні закони, наскільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права Установчі Збори, які вирішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголоситься.

Український Народє!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1. листопада 1918.

Українська Національна Рада.

Гетьман Павло Скоропадський

Справа допомоги з Наддніпрянщини

По зайняттю українськими військами Львова **повідомив про це негайно полк. Вітовський радіотелеграфічною дорогою Київ**. Коли ж розгорілися у Львові бої, вислала Національна Рада 5-го листопада д-ра Йосипа Назарука й інж. Володимира Шухевича до гетьм. Павла Скоропадського з проханням про допомогу. Гетьман погодився (крім грошевої допомоги) вислати Січових Стрільців з панцерними автами і тяжкою артилерією до границь Галичини під покришкою прочищення залізниць від полонених. Тоді мали б СС перейти самовільно до Галичини, а гетьман проголосив би офіційно вилучення їх зі складу своєї армії, щоб виминути небезпеку вмотатися у війну з Польщею. Однак Січові Стрільці під впливом президії Українського Національного Союзу, що підготовляв повстання проти гетьмана, відмовилися йти на підмогу Львова. Так не дістала Західня Україна в цих рішачючих про

Її майбутню долю хвилинах помочі від своїх братів над Дніпром. Як же інакше повелась польська держава з польською меншиною у Східній Галичині!

Політичний устрій ЗУНР

Українська Національна Рада проголосила спершу на українських землях Австро-Угорщини тільки українську державність, **не означаючи докладніше її політичного устрою**. Та тимчасом перестали існувати австро-угорська й німецька монархії, а вістки з Києва доносили про приготовлювання повстання і близький кінець гетьманату та повернення Української Народної Республіки. Ці події відбулись на дусі прийнятого Національною Радою закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорщини, що звучав так:

„Тимчасовий основний закон

про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою дня 13. листопада 1918.

АРТИКУЛ I.

Назва.

Держава, проголошена на підставі права самовизначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19. жовтня 1918 р., обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка.

АРТИКУЛ II.

Границі.

Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берг, Угоча і Мармарош — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніра, *Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k. k. Direktion der administr. Statistik. Wien 1855. Maszstab 1:864.00.*

АРТИКУЛ ІІІ.

Державна суверенність.

Оця державна територія творить самостійну Західно-Українську Народну Республіку.

АРТИКУЛ ІV.

Державне заступництво.

Право влади в імені Західно-Української Народної Республіки виконує весь її нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На цій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західно-Української Народної Республіки. До часу зібрання Установчих Зборів виконує всю владь Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

АРТИКУЛ V.

Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народної Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо-жовтий. Державна печать має довкола гербу напис: Західно-Українська Народна Республіка“.

Новостворена Західно-Українська Держава займала приблизно 70.000 км² простору із 6,000.000 населення (71% Українців, 14% Поляків, 13% Жидів і 2% інших народностей).

Справа злуки обох Українських Держав

Непевність внутрішнього й міжнароднього положення Наддніпрянщини стримувала Українську Національну Раду від проголошення негайної злуки Західних Земель з Великою Україною. Та все ж таки прийняла вона на своїм засіданню дня 10. листопада на внесення колишнього націонал-демократичного посла до галицького сойму, д-ра Романа Перфецького, таку ухвалу:

„Українська Національна Рада, як найвища влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганню до здійснення національного ідеалу всього українського народу, доручує Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для зєдинення всіх українських земель в одну державу“.

Відповідно до цієї ухвали склали представники Державного Секретаріату з Директорією УНР дня 1. грудня у Хвастові такий **передвступний договір** про злуку обох держав:

„Передвступний договір, заключений дня 1. грудня 1918 р. в м. Хвостів між Українською Народною Республікою й Західно-Українською Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

1. Західно-Українська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитися в найкоротшому часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народну Республіку.

2. Українська Народна Республіка заявляє цим теж свій непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народною Республікою, значить, заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народної Республіки, як складову частину державної цілоти, в Українську Народну Республіку.

3. Правительства обох Республік вважають себе звязаними повищими заявами, то значить: вважають себе посполу обовязаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло, так, щоб можливо в найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народна Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціяльними різницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будуча частина неподільної Української Народної Республіки, дістає територіяльну автономію, якої межі означає у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодатними і правительственними державними органами обох республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5. Цей договір, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, по одному для правительства кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, то є Директорії Української Народної Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки.

Директорія Української Народної Республіки: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, А. Макаренко, С. Петлюра, отаман українських республіканських військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів: д-р Лонгин Цегельський, д-р Дмитро Левицький“.

Справа злуки обох держав стала предметом нарад першої сесії поширеної Української Національної Ради в Станиславові. Вже першого дня нарад прийняла вона **одногосно** таку ухвалу:

„Ухвала Української Національної Ради з дня 3. січня 1919 р. про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою.

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно зєдинення з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцілу, суверенну Народну Республіку.

Зміряючи до найскорішого переведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1. грудня 1918 р. в Хвастові, та доручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори зєдиненої Республіки, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою її виконуючий орган“.

По прийняттю цієї ухвали виголосив президент Національної Ради, д-р Євген Петрушевич, промову такого змісту: „Ухвалений закон залишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії зєдинення не було між нами двох думок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа й скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!“

З приводу цієї історичної ухвали вітав Національну Раду представник Наддніпрянської України Трохименко й один із двох представників Закарпатської України, що прибули саме тоді до Станиславова. У своїй промові цей останній сказав:

„Ми, Ваші брати, що були під пануванням ворога, прийшли сюди, щоб Ви дали нам раду. І ми дістали свободу і хочемо будувати славу будучність. Одноголосно ми голосили, щоб українські квіти леліли на Карпатах, щоб кожний Українець жив славно під одною зєдиненою Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам! Подаємо Вам братню руку! Нехай живе одна одностайна Україна!“

Цей день закінчився військовою парадою, що її вечором зготувала Національній Раді залага Станиславова. До уставленого перед будинком Національної Ради війська, при світлі смолоскипів, виголосили з балкону прекрасні промови д-р Петрушевич і полк. Вітовський. Цей останній, зачитувавши слова нар. пісні:

„Візьми, мамо, піску жменю,
Посій його на каменю,
Як той, мамо, пісок зійде,
Тоді син твій з війни прийде“ —

взивав гарячими словами вояків, щоб не щадили свого життя в боротьбі не за чужі інтереси, як це було досі, а за кращу долю свого народу.

Для нотифікації Директорії й урядові УНР ухвали про злуку вислала Національна Рада до Києва делегацію, що складалася з 65 членів (Галичан, Буковинців і двох Закарпатців), між ними багато селян, під проводом заступника голови Нац. Ради д-ра Лева Бачинського, керівника Секретаріату Закордонних Справ д-ра Лонгіна Цегельського і Секретаря Судівництва Йосипа Бурачинського. Дня 21. січня відбула делегація нараду з Директорією і наддніпрянським урядом. На цій нараді соціалістичні члени делегації Семен Вітик і Йосип Безпалко — мабуть, у порозумінні з своїми наддніпрянськими співпартійниками — заявили проти ухвали Нац. Ради, за якою самі голосували в Станиславові та жадали беззастережної злуки обох держав. Таким чином пірвали вони з засадою співпраці всіх партій і громадянського миру в Галичині, а започаткували свою нову особисту політику, що накоїла опісля багато лиха. Та іншим членам делегації вдалося переконати Директорію УНР про доцільність і konieczність автономії Західних Земель України і про неможливість яких-небудь змін в ухвалі Нац. Ради. Директорія погодилася з аргументами делегації. Обі сторони підписали окрему умову, яка нормувала взаємини між обома частинами об'єднаної держави. З цього приводу видала Директорія такий універсал:

Д-р Лев Бачинський

„В імені Української Народної Республіки проголошує Директорія цілому українському народові велику подію в історії нашої української землі.

Дня 3. січня 1919 року в місті Станиславові Українська Національна Рада Західно-Української Народної Республіки, як представниця волі всіх Українців Австро-Угорщини і як найвищий законодавчий їх орган, святочно проголосила зєдинення Західно-Української Народної Республіки з Українською Наддніпрянською Народною Республікою в одну суверенну Народну Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народної Республіки рішила прий-

няти до відома це зєдинення і ввести його в життя згідно з умовами, які означено в ухвалі Української Національної Ради з 3. січня 1919 р.

Від нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирили кращі сини України. Від нині є єдина, незалежна Українська Народна Республіка. Від нині український нарід, звільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу зєдинити всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної української держави на добро і щастя робочого народу“.⁵³

Торжественне проголошення злуки обох держав у Києві

Слідуючого дня, 22. січня 1919 р., відбулося на Софійській площі **торжественне проголошення злуки**. Непроглядні маси народу, яких 200.000, виповнили гарно удекоровану площу. Біля пам'ятника Богдана Хмельницького стали лицем напроти себе з одного боку Директорія, наддніпрянський уряд, дипломатичний корпус і члени Трудового Конгресу, а з другого західно-українська делегація. Церемонію розпочав л-р Лев Бачинський такою промовою:

„Світла Директоріє і Високий Уряде Української Народної Республіки!

На цій історичній площі столичного города Києва стаємо оце ми, законні й вольними голосами нашого народу вибрані представники Західної України, а саме Галичини, Буковини і Закарпатської Руси та доносимо Вам і заявляємо прилюдно перед усім народом України, перед усім світом і перед лицем історії, що ми, український нарід західно-українських земель, будучи одною кровю, одним серцем і одною думкою з усім народом Української Народної Республіки, власною нашою волею хочемо і бажаємо обновити національно-державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а до якої стреміли наші великі гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна

---

⁵³ „Енциклопедія Українознавства“ (Див. т. II, ст. 651) подає, що „основний договір про взаємовідносини двох українських держав був укладений з Директорією УНР у Хвастові 1. XII. 1918. У пій умові представники ЗУНР заявили про волю обєднатися з УНР в одну державу. Цю волю обєднання урочисто проголосила від себе в Києві Директорія УНР 22. 1. 1919, а Трудовий Конгрес затвердив постановою 28. I. 1919 р.“ На ділі договір у Хвастові був тільки передступним договором, що виявляв волю обох сторін до обєднання та зобов'язання це обєднання в найкоротшому часі перевести. Правною основою взаємовідносин між Західною і Східною Україною була ухвала повної Української Національної Ради з 3. січня 1919. в Станіславові про злуку ЗУНР з УНР в одну Соборну УНР, що її затвердила Директорія своїм універсалом з 22. січня 1919 і Трудовий Конгрес постановою з **23. січня** (не 28. січня!) 1919. Універсал Директорії спирається саме на цю ухвалу Національної Ради.

Тимотей Старух

Україна лучиться з Великою Україною в одно нероздільне тіло, соборну та суверенну державу. У виконанні того я прошу пана д-ра Лонгина Цегельського, Державного Секретаря Закордонних Справ Західно-Української Народної Республіки, відчитати грамоту від Західно-Української Народної Республіки до Директорії Української Народної Республіки“.

Д-р Цегельський відчитав списану на пергамені торжественним стилем грамоту, підписану президентом Національної Ради — д-ром Є. Петрушевичем, головою Державного Секретаріату — д-ром Сидором Голубовичем та керівником Секретаріату Закордонних Справ д-ром Лонгином Цегельським. В грамоті повідомляли підписані Директорію про ухвалу Національної Ради з 3. січня та подавали до відома, що висилають до Києва делегацію з уповноваженням докінчити акт злуки. Член делегації д-р Ярослав Олесницький прочитав грамоту в французькій мові. Тоді Цегельський передав грамоту д-рові Бачинському, а цей, виступивши два кроки вперед, вручив її голові Директорії Винниченкові.

Прийнявши з рук Бачинського грамоту, повітав Винниченко в гарній промові західно-українську делегацію в столичнім городі України і прийняв іменем Української Народньої Республіки заяву про злуку „братньої, однокровної Галицької Волості“ з матірнім пнем України в одно нероздільне тіло, в одну державу. На доказ цього попросив члена Директорії Шевця прочитати універсал Директорії. По прочитанні проф. Шевцем громовим голосом універсалу, прочитали обидві грамоти окличники з високих трибун, уставлених на чотирьох рогах площі.

Винниченко і Бачинський подали собі руки. Грімке „Слава“ стало котитися, як буря, по площі. Здавалося, що оваціям не буде кінця. Коли на площі заспокоїлося, відслужив катеринославський архієпископ Агапит при співслуженні численного духовенства торжественний Молебень. Закінчилася ця історична подія, найбільша по вїзді Хмельницького 1648 р. до Києва, дефілядою українських військ, що їх зібрані на площі вітали з великим одушевленням. Зокрема небувалі овації викликував похід залізних полків Січових Стрільців. До збільшення величності події причинювалися прекрасна гра дзвонів з Мазепиної дзвіниці Софійського Собору і сальви гармат, що били щомінути з фортів Печерського Арсеналу.

Галицькі делегати в Трудовому Конгресі

Обидва акти про злуку затвердив через аклямацію Трудовий Конгрес на своєму засіданні дня 23. січня, при чому група комуністичних членів не встала і не брала участі в голосуванні. Після цього увійшли делегати Нац. Ради, як повноправні члени, в склад Труд. Конгресу. Галицька делегація призначила на першого заступника голови Конгресу селянина Тимодея Старуха, колишнього посла до галицького сойму й австрійського парламенту, знаменитого промовця. Та наддніпрянські соціалісти, мабуть, для зазначення єдності соціалістичного руху на всіх українських землях, делегували на голову Конгресу теж Галичанина, Семена Вітика, колишнього соціалістичного посла до парламенту.⁵⁴ Таким чином галицькі парламентаристи мали рішальний вплив на спосіб ведення дебат Трудового Конгресу. Щоб наради Конгресу не перемінилися у демагогічні мітинги, усі справи вирішував нечисленний „конвент сеніорів“, себто представників усіх фракцій, а на пленарних засіданнях відбувались тільки голосування над прийнятими ним ухвалами.

Галицькі делегати, а передовсім делегати-селяни, відіграли велику

---

⁵⁴ Деякі публіцисти пишуть, що Конгрес не вибрав свого голови, а тільки тричленну президію (Вітик, Старух, Дм. Одрина), яка мала сама уконститууватися. Вона того із-за браку часу не зробила, а тимчасом проводив пленарними засіданнями Вітик. Не маю тепер змоги перевірити правдивість цього твердження.

конструктивну роллю в Конгресі і причинилися великою мірою до перемоги демократичного принципу над радянським (відкинення диктатури пролетаріату, за якою був голова Директорії Винниченко, деякі міністри та помітне число членів Конгресу). Щобільше, коло галицької делегації стали гуртуватися члени Селянської Спілки і представники кооперації та заповідалося створення селянсько-центральної фракції, найсильнішої в Конгресі, що мало б необчислимі наслідки і могло змінити основно хід подій в УНР. На жаль, через наступ большевиків Труд. Конгрес припинив свої наради і більше не зійшовся.

Омелян Попович

Треба ще тут зазначити, що 28. січня постановив Конгрес у 3-ій статті „закону про форму української влади“, що в склад Директорії має увійти представник Західньої України. Ця стаття звучала так:

„З огляду на небезпечний військовий час, доручити власть і оборону краю Директорії Української Народної Республіки, яка, **доповнена представником Наддністрянської України**, до слідуєчій сесії Трудового Конгресу має бути верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республіки, при чім ці закони передаються на затвердження найближчій сесії Трудового Конгресу. Виконавча влада Української Народної Республіки належить Раді Народних Міністрів, яка складається Директорією і в час перерви сесії Конгресу відповідає перед Директорією“.

На основі цього закону став членом Директорії д-р Євген Петрушевич. Від проголошення злуки прийняли Західні Землі назву: „**Західна Область Української Народної Республіки**“ (З. О. У. Н. Р.). Прийняли теж за герб тризуб, замість дотеперішнього лева.

Українська справа на Буковині

Коли 1. листопада 1918 р. вдалося Українцям перебрати владу в Галичині й довший час її в своїх руках втримати, то не так воно склалося на Буковині. Буковинська делегація Національної Ради під проводом Омеляна Поповича вела з румунськими послами до буковинського сойму й парламенту переговори про поділ Буковини на національній основі та перебрання нею влади в українській частині країни. Та на українськїм становищі став тільки один румунський посол до парламенту — Ончул, що під цим поглядом не мав ніякого

впливу на румунське громадянство. Створена 27. жовтня Румунська Національна Рада заявила рішуче за неподільність Буковини і прилученням її до Румунії. Правда, під впливом подій у Галичині **перебрали Українці владу 6. листопада** в Чернівцях і українських повітах та у відповідь на це перейшла румунська дивізія під командою ген. Задіка буковинський кордон і зайняла 11. листопада Чернівці та до тижня пілу Буковину. Делегація Національної Ради не змогла в короткому часі зорганізувати відповідної збройної оборони перед румунським наїздом і мусіла залишити разом з багатьома національними діячами буковинську територію, обмежуючись тільки до протестів. Буковинські делегати залишились далі в Національній Раді й її президії та у Виділі й Державнім Секретаріаті. Але позиція Румунії в справі Буковини була на міжнароднім полі сильна, бо антанта признала їй в час війни окремим тайним договором цілу Буковину за ціну збройного виступу проти центральних держав. На цій основі признала Буковину Румунії і мирова конференція 1919 р. договором в Сен Жермен.

Українська справа на Закарпаттю

Не краще виглядала справа і на Закарпаттю. По розпаді Австро-Угорщини почали закарпатські Українці організуватися, щоб і вони могли сказати своє слово при творенні нового політичного життя. Не йшло їм це легко, бо дотепер не мали вони жодних організацій, не тільки політичних, але й освітніх і господарських. Не мали теж відповідного апарату до творення своїх військових частин. Побоюючись вгратити Закарпаття, надав йому угорський уряд в грудні 1918 р. т. зв. „десятим законом“ автономію, тобто створив з комітатів Мармарош, Угоча, Берег і Уг автономну „Руську Країну“ із законодавчим органом „Руською Народною Радою“ та іменованим центральним урядом губернатора і окремим міністром для „Руської Країни“ в угорській раді міністрів. Про долю решти українських комітатів мала б рішати мирова конференція. І дійсно, уряд іменував губернатором Августина Штефана, а міністром для справ „Руської Країни“ д-ра Ернеста Сабова, але поза цим не зробив для реалізації автономії нічого. Знову ж большевики, що прийшли на зміну національному урядові в Угорщині, намагалися створити федерацію народів Угорщини. З цієї метою випрацювали вони „Конституцію Угорської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки“ та створили для Закарпаття „Русько-Країнське Народне Комісарство“.

Та у Закарпатців поширювалася щораз то більше думка про зєднання Закарпаття з Галичиною чи пак із Соборною Україною. Вже на збори Конституанти 18. жовтня 1918 р. у Львові вислали деякі чільніші закарпатські діячі листа, в яким заявляли свою солідарність з національними змаганнями Галичан та обіцяли прислати пізніше делега-

о. Августин Волошин

тів до Конституанти.⁵⁵ Із створених по важніших центрах „Народних Рад“ заявилися за цим зєднанням уже в листопаді й грудні „Народні Ради“ в Любовні на Спишу під проводом о. Омеляна Невицького, в Сваляві під проводом Михайла Комаринського і в Мармароськім Сиготі під проводом Михайла Бращайка. Виявом цих змагань були „Все-

---

⁵⁵ При кінці жовтня вислав о. Волошин з Ужгороду Августина Штефана до Української Парляментарної Рєпрезєнтації у Відні по інформації і вказівки, що Закарпатці мають робити. По виміні думок постановлено, що треба приступити негайно до творєння „Народних Рад“ і міліції, але без провокації Мадярів, щоб вони не виступили активно проти цього руху. Слїдуюча нарада мала відбутися в Будапєшті, на яку делегат Парляментарної Рєпрезєнтації мав привєзти дальші інструкції. Але із-за розвалу Авєстро-Угорщини зустріч та вже не відбулася.

народні Збори Угорських Українців“, що зійшлися 21. січня 1919 р. в Хусті. Взяло в них участь 420 делегатів, з яких кожний заступав тисячу душ українського населення. Ці збори схвалили такі резолюції:

1. Всенародні Збори Угорських Українців з дня 21. січня 1919 р. ухвалюють зєдинення комітатів: Марамарош, Угоча, Берег Уг, Земплин, Шариш, Спиш і Абуйторма з Соборною Україною, просячи, щоб нова держава при виконанню цієї злуки узгляднила окремішне положення угорських Українців.

Всенародні Збори заявляють, що український нарід Угорщини не признає „десятого закону про Руську Країну“, даного в Будапешті в 1918 р., бо ухвалено його без волі народу і без його заступництва.

2. Відповідно до цього рішення Збори постановляють, що український нарід не вишле своїх послів до угорського парламєнту.

3. Всенародні Збори просять, щоб українське військо обсадило комітати, заселені Українцями і щоб заосмотрило населення, яке живе в важких обставинах, в поживу.

4. Всенародні Збори вітають всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Словян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Збори вітають малярське народне правитєльство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не вживало ніяких насильств проти організованя українського народу і проти висловлення його правдивої волі.

6. Збори висловлюють подяку всім державам антанти і їх союзникам, що боронили демократичний дух і вибороли пригноблєним народам свободу та просять, щоб вони помогли здійснити постанову всенародних зборів.

7. Всенародні Збори вибирають для ведення справ українського народу Центральну Народну Раду і дають їй повновласть заступати угорських Українців усє і всюди, де цього буде потрібно, перед усіми народами і зробити все, що кожного часу в інтересі українського народу буде потрібно“.

Головою Центральної Народної Ради вибрано адвоката д-ра Михайла Брацайка. Вирішено теж вислати делегацію на мирову конференцію під проводом д-ра Юлія Брацайка. Осібна делегація під проводом Михайла Брацайка виїхала до Києва, щоб повідомити Директорію УНР про ухвалу „Всенародних Зборів“. Але доїхала вона тільки до Станиславова, бо вміжчасі Директорія залишила вже була Київ.

Та ці намаганя зєднати Закарпаття з іншими українськими землями не далися здійснити. Галицькі війська були звязані боротьбою на польському фронті. Тому Державний Секретаріат не міг вислати більших військових сил на Закарпаття, щоб підперти визвольні змаганя тамошніх Українців. Вправді вирушили на Закарпаття в січні 1919 р. дві військові експедиції з Галичини (з Коломиї і Станиславова), до яких по переході Карпат долучилися місцеві добровольці. Перша екс-

педиція зайняла 7. січня Ясіння, розбила 17. січня Мадярів під Раховом і зайняла Сигіт, але мусіла врешті перед мадярськими частинами і румунською бригадою з дуже великими втратами відступити. Друга зайняла Мукачів, та мусіла теж перед мадярською перевагою з втратами завернути. У висліді втрималася тільки впродовж п'ятих місяців ясінська „Гуцульська Республіка“ в горах, про яку, на жаль, не стрічав я ніде друкованих спогадів. Була теж в Галицькій Армії сотня ясінських Гуцулів, якою командував пізніший міністер Закарпатської України в 1939 р., пор. Степан Клочурак.

А тимчасом забрали слово закарпатські емігранти в Зеднаних Державах Америки. Ще 23. липня 1918 р. заявили вони на своєму зїзді в Гомстеді, що коли б Закарпаттю не пощастило здобути повної самостійности, то має воно злучитися з Галичиною, а коли б і це було неможливе, то має дістати автономію. Але в міжчасі почав ширити між ними пізніший президент чехословацької держави, Тома Масарик, сильну пропаганду за прилученням Закарпаття до Чехословаччини. Він робив у тім напрямі заходи перед урядами антанти і треба було йому ще аргументу, що самі Закарпатці того прилучення собі бажають. Ця пропаганда зробила своє. На Конгресі „Руської Народної Ради“ в Скрентоні дня 19. листопада 1918 р. більшість делегатів заявила за цією злукою. (За нею голосували 732 делегати, 27 голосували за самостійну державу, 1 за злуку з Галичиною, 310 за злуку з Україною, 10 за злуку з Росією, 9 за злуку з Угорщиною.)

Коли в травні 1919 р. румунські війська прогнали большевиків, які захопили були в Угорщині владу, Чехи зайняли Закарпаття, крім Мармарошини, що залишилася в румунських руках. Надії на злуку з УНР не сповнилися. Тоді об'єдналися пряснівська, ужгородська і хустська Народні Ради в „Центральну Руську Раду“ в Ужгороді, яка проголосила 8. травня 1919 р. злуку Закарпаття з Чехословаччиною. Окрема делегація повідомила про це рішення през. Масарика в Празі, а представник американської „Руської Народної Ради“ адвокат Григорій Жаткович і голова „Центральної Руської Ради“ в Ужгороді Антін Бескид — мирову конференцію в Парижі. В наслідок цього прилучила мирова конференція дня 10. вересня 1919 р., договором в Сен Жермен, Закарпаття (крім частини Мармарошини, яка залишилася при Румунії) до Чехословаччини, під умовою забезпечення її широкої автономії. Українська делегація на мирову конференцію протестувала проти цього, однак це нічого не помогло.

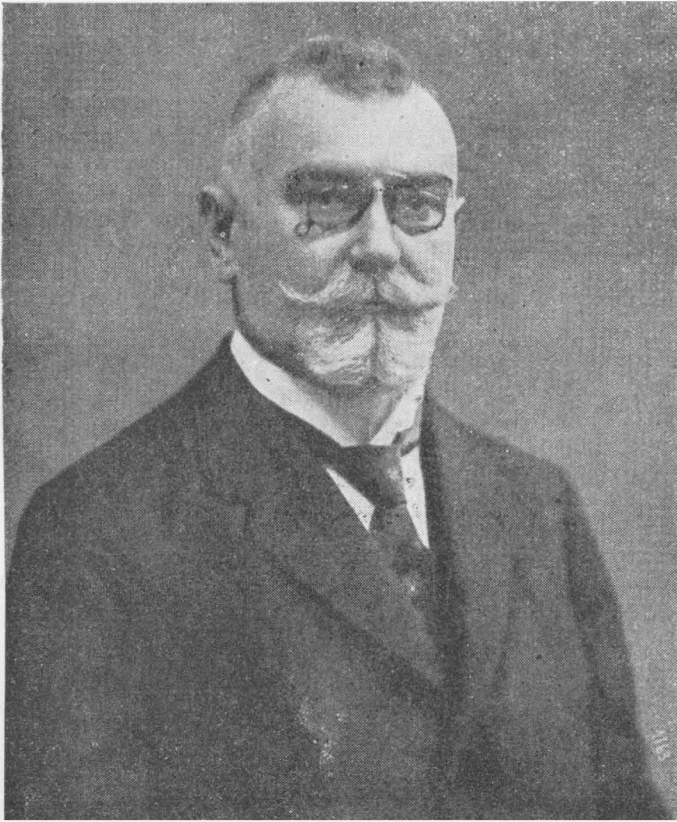
Українська справа на Лемківщині

Погано випала теж справа на Лемківщині. Як найдальше на захід висунена українська територія, була вона довгі літа під сильним польонізаційним тиском. Ті денационалізаційні намагання польської верхівки викликували сильний відпір Лемків та витворювали в них вороже

наставлення до Поляків. То ж коли Австрія перестала існувати, зовсім природним явищем стало намагання Лемків звільнитися від польського панування. Але до того треба було більших військових сил, яких, на жаль, не було. Була вправді в Новім Санчі кадра 10. п. піхоти з українською більшістю й українські старшини хотіли 1. листопада його опанувати, але Поляки випередили їх і роззброїли та інтернували 35 старшин і 800 вояків. Тепер вже прийшлося Полякам легко опанувати всі міста на лемківській території враз з її столицею Сянском. Начався польський терор, арештування, а навіть вистрілювання свідоміших одиниць по містечках і селах, напади польських міліціонерів і різних банд на українські села й грабунки та катування селян. Проти цього терору українське населення не мало змоги активно виступити. Тільки в південно-східній частині Сяніччини потворилися військові відділи, які з успіхом відбивали польські наступи. В селі Команча постав „Сяніцький Комісаріят Західно-Української Народної Республіки“ під проводом о. Пантелеймона Шпильки, в якого руках була через кілька місяців влада на цій території. Завдяки існуванню Комісаріату не мали Поляки потрібного їм доступу до Чехословаччини та й допомагав він багатьом Українцям із західньої Галичини, що втікали перед польським терором, дістатися на територію української держави. На жаль, українські війська не могли прийти з допомогою Лемкам, бо українсько-польський фронт устативувався далеко на схід від Сянока і тому вдалося Полякам урешті комісаріят зліквідувати.

Західня Лемківщина створила свій провід в селі Флоринка біля Грибова. Не маючи жодного звязку зі Сходом, робив він заходи про прилучення Лемківщини до Пряшівщини, себто на ділі до Чехословаччини. Заходи ці не могли мати успіху. За це стали ці провідники за Польщі перед польським судом, обжаловані в державній зраді. Дарма, що були вони москвофілами, боронили їх перед судом з успіхом вислані „Українським Горожанським Комітетом“ у Львові українські адвокати д-р Лев Ганкевич і, мабуть, д-р Володимир Старосольський.

З уваги на згадані події на Буковині і Закарпаттю праця в ділянці організації державного життя мусіла обмежитися до Галичини. Тому, що Буковина і Закарпаття відпали, а польські війська зайняли в цілості або частинно одинадцять галицьких повітів, **під контролею українського уряду залишилось коло 45.000 км² території із 4.000.000 населення (75% Українців, 12% Поляків, 11% Жидів і 2% інших)**. Проголошуючи злуку західньо-українських земель з Надніпрянською Україною, застерегла собі Національна Рада повну автономію аж до скликання Всеукраїнських Установчих Зборів. Було воно конечним з уваги на непосильні просто завдання, що припали Галичині в її боротьбі з Польщею. Правда, гасло беззастережної злуки мало спочатку багато прихильників не лише серед нечисленних галицьких соціялістів, але теж серед молоді без різниці партій, а передусім серед молодших

Д-р Кость Левцький

старшин. Та вони притихли, коли на засіданні Національної Ради 3-го січня 1918 р. заявився якнайрішучіше за автономією полк. Вітовський, що його вважали всі за безкомпромісового соборника, а молодь за свого духового провідника.

Західна Область У. Н. Р.

Як же виглядала ця автономія? Законодатним органом ЗОУНР була **Національна Рада**. Складалася вона із згаданих уже вгорі членів Конституанти, доповненої в грудні новими делегатами, по одному від кожного повіту й більшого міста; при тому Львів мав дати чотирьох, а Станиславів і Чернівці по двох делегатів. Понад 150 послів — це був дійсний сойм західньо-українських земель, правдивий виразник поглядів і змагань усього українського населення. Мушу відмітити тут ще один момент, а саме, що повіти вислали були делегатами до Націо-

нальної Ради цілий ряд селян і священників — своїх найвизначніших працівників на освітнім, економічним і політичним полі. В партійнім складі після цього доповнення нічого не змінилося; національні демократи мали даліше коло 2/3 місць. Буковинські делегати залишилися в Нац. Раді, без уваги на окупацію Буковини Румунами, але не було в ній, до кінця, представників Закарпаття.⁵⁶ Не було теж у Нац. Раді представників національних меншин, хоч вона закликала їх вислати своїх делегатів, а навіть ухвалила створити при Раді Державних Секретарів окремі секретаріати для польських, жидівських і німецьких справ. Поляки не хотіли признати української державности в Галичині, а Жиди й Німці, хоч симпатизували з українськими змаганнями, воліли в більшості захувати в українсько-польському спорі прихильну неутральність. З польських політичних мужів признав українські права до Галичини одинокий посол до австрійського парламента з міста Львова, Ернест Брайтер, безпартійний соціаліст. В 1920 р. був він членом делегації, яку вислав д-р Е. Петрушевич під проводом д-ра Костя Левицького до Риги, де відбувалися польсько-большевицькі переговори, які закінчилися знаним Ризьким мировим договором.

На першій сесії доповненої Національної Ради дня 3. січня 1919 року зложив д-р Е. Петрушевич свої повновласті та зажадав нового вибору президії. Національна Рада вибрала його в тайному голосуванні, майже одностайно, знову своїм президентом. (По одному голосові дістали д-р Сидір Голубович і Семен Вітик). **Отже голосували за ним усі партії з соціал-демократичною включно.**

Виконним органом Національної Ради була Рада Державних Секретарів, що виконувала всю цивільну й військову владу на терені ЗОУНР. Створений 10. листопада 1918 р. перший Державний Секретаріат складався з таких членів: д-р Кость Левицький — голова і се-

---

⁵⁶ Не відповідає правді твердження, що „Законна влада ЗУНР на цій території (себто Закарпатській Україні — С. Я.) була здійснювана недовго, бо незабаром почалася знову угорська окупація“ та що „Не вважаючи на це, депутати Карпатської України входили до складу УНРади ЗУНР“ (Див. Енциклопедія Українознавства, т. II., ст. 652). На ділі, урядові ЗУНР не вдалося ніколи завести свою владу на Закарпаття (військова експедиція з цією метою в січні 1919 р. закінчилася невдачею) і не було ніколи депутатів із Закарпатської України в УНРаді. У поіменнім списку членів УНРади, який подає д-р Чубатий у своїй праці: „Основи державного устрою Західно-Української Республіки“ нема прізвища ніодного Закарпатця. Д-р Цегельський згадує у своїх спогадах п. з. „Як воно по правді було?“ про двох членів УНРади із Сиготу, що входили теж в склад делегації Ради на Трудовий Конгрес у Києві і подає між ними прізвище Ключурака. Можливо, що Цегельський мав на думці двох делегатів Закарпаття, що появилися на засіданні УНРади в Станіславові 3. I. 1919 й один з них промовляв з приводу історичної ухвали про злуку, а яких члени Ради ентузіастично вітали. Для зазначення соборности всіх українських земель між їх уряд влучити в склад делегації на Трудовий Конгрес тим більше, що не всі делегати були членами УНРади. Д-р Цегельський уважав їх помилково теж членами Ради.

кретар фінансів,⁵⁷ **д-р Василь Панейко** — закордонні справи, **д-р Лонгин Цегельський** — внутрішні справи, **полк. Дмитро Вітовський** — військові справи, **проф. Олександр Барвінський** — віроісповідні справи й тимчасовий керівник секретаріату освіти (ця тека була зарезервована для представника Буковини), **д-р Сидір Голубович** — судівництво, **д-р Степан Баран** — земельні справи, **Ярослав Литвинович** — торгівля і промисл, **Д-р Іван Курівець** — суспільне здоров'я, **Антін Чарнецький** — суспільна опіка й праця, **інж. Іван Мирон** — шляхи, **Олександр Пісецький** — пошта й телеграф, **д-р Іван Макух** — публичні роботи. Крім цього в склад Секретаріату входив начальник Харчевого Уряду **д-р Степан Федак**.

Д-р Сидір Голубович

Друга Рада Державних Секретарів, створена з початком січня 1919 р., мала вже менше секретаріатів, бо деякі з них, як секретаріат віроісповідань і освіти, шляхів, пошт і телеграфів, злучено разом, а секретаріати суспільної опіки й праці, суспільного здоров'я і Харчевий Уряд скасовано й влучено їх як окремі відділи до секретаріату внутрішніх справ. Обсада поодиноких ресортів у тім другім Державнім Секретаріаті виглядала ось як: **д-р Сидір Голубович** — голова й одночасно секретар фінансів і торгівлі та промислу, **д-р Лонгин Цегельський** — секретар без теки й керівник секретаріату закордонних справ (коли він у лютому зі свого становища уступив, керівництво секретаріату перебрав **д-р Михайло Лозинський**, а по його виїзді до Парижа провадив секретаріат **д-р Степан Витвицький**), **д-р Іван Макух** — внутрішні справи, **полк. Дмитро Вітовський**, а опісля **полк. Віктор Курманович** — військові справи, **д-р Агенор Артимонович** — освіта й віроісповідання, **Йосип Бурачинський** — судівництво, **інж. Іван Мартинець** земельні справи, **інж. Іван Мирон** — шляхи, пошта й телеграф, **інж. Маріян Козаневич** — публичні роботи. Майже всі секретарі були визначними фахівцями, а це давало запоруку, що поведуть свої ресорти якнайкраще.

Цікавим явищем у державнім устрою був т. зв. **Виділ Національ-**

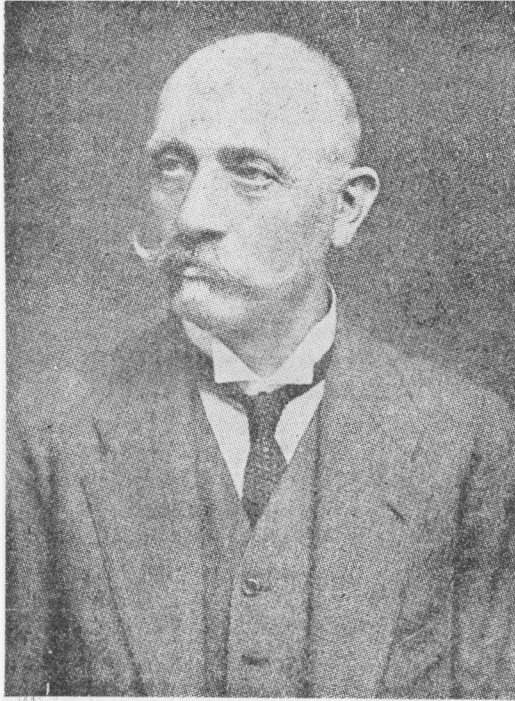
⁵⁷ Вже в половині грудня уступив д-р К. Левицький добровільно зі своїх обох становищ і більше не брав участі в уряді. Агенди його перебрав тимчасово секретар судівництва д-р Сидір Голубович.

ної Ради.⁵⁸ ЗОУНР не мала свого президента в західньо-європейському розумінні цього слова. Сувереном був цілий нарід, що виконував свої суверенні права через делегатів в Національній Раді. Одначе Національна Рада була завеликем тілом, а крім того не завжди відбувала наради. Тому на пропозицію д-ра Е. Петрушевича створено Виділ Національної Ради, якому ця остання передала свої суверенні права. До нього належало право іменувати членів уряду й приймати їх димісію, право амнесії, іменування начальників центральних урядів, провірювання законів, ухвалених Національною Радою, та їх оголошення у „Вістнику Державних Законів і Розпорядків“ тощо. Виділ складався з 9 членів і відбував свої засідання під проводом президента Національної Ради, а в разі його неприсутности, під проводом найстаршого віком члена Виділу (був ним тоді д-р Антін Горбачевський). Для важности рішень треба було присутности щонайменше шістьох членів Виділу. Назовні репрезентував Виділ президент Національної Ради, який підписував за нього теж усі письма. Він входив також, як представник Галичини, в склад Директорії УНР. Щойно коли під натиском польських військ Галицька Армія докотилася до Збруча, **передали Виділ і Рада Державних Секретарів усі свої повновласті президентові УНРади, д-рові Євгенові Петрушевичеві, проголосивши його Диктатором.**

Співпраця всіх українських партій

Великим позитивним явищем при державнім будівництві на Західніх Землях була співпраця всіх партій та громадський мир між ними. Вже з початком війни в серпні 1914 р. створили галицькі партії для представництва й оборони українських інтересів під проводом д-ра Костя Левицького „**Головну Українську Раду**“, що перетворилася пізніше, по влученні до неї представників Буковини й організації надніпрянських емігрантів „Союз Визволення України“ в „**Загальну Українську Раду**“. Ця засада співпраці обовязувала й по 1. листопада, хоч націонал-демократи мали в Нац. Раді подавляючу більшість. І так заступниками президента Н. Ради були, крім буковинського націонал-демократа **Омеляна Поповича**, ще радикали д-р **Лев Бачинський** і **Андрій Шмігельський** та соціал-демократ **Семен Вітик**. Секретарями Ради були нац.-демократ д-р **Степан Витвицький** і соц.-демократ **Йосип Устиянович**, а їх заступником представник молоді **Степан Сілецький**. В першій Раді Державних Секретарів було двох радикалів — д-р **Іван Макух** і полк. **Дмитро Вітовський**, християнський суспільник **Олександр Барвінський** і соц.-демократ **Антін Чарнецький**. В другій Раді були

⁵⁸ У деяких публікаціях утотожнюють непоінформовані автори Виділ Національної Ради з її Президією, дарма, що їх функції і компетенції були зовсім інші. Діється це мабуть тому, що деякі члени Президії (Пспович, Бачинський, Шмігельський, Вітик) були водночас членами Виділу.

Д-р Антін Горбачевський

радикали **д-р Макух** і полк. **Вітовський** та соц.-демократ **інж. Маріян Козаневич**. Що більше, в такому важнім органі, як Виділ Національної Ради, нац.-демократи не мали навіть більшости. На дев'ять членів Виділу було всього чотирьох нац.-демократів (**д-р Антін Горбачевський, Омелян Попович, д-р Теофіль Окуневський, о. д-р Степан Юрик**), 3-ох радикалів (**д-р Лев Бачинський, Андрій Шмігельський, Гриць Дувірак**), один соц.-демократ (**Семен Вітик**) та один безпартійний (**д-р Михайло Новаковський**).

Ця взаємна уступчивість партій та громадський мир між ними заощаджували масу енергії, що була б зужита на партійну боротьбу та давала змогу використати її на різних ділянках державного будівництва.

Селянсько-Робітничий Союз і наслідки його діянь

Однак не обійшлося і без спроб порушити цей мир. А саме буковинський делегат до Національної Ради Йосип Безпалко заложив із декількома, досі зовсім незнаними в громадському життю людьми, т. зв. Селянсько-Робітничий Союз, що претендував до виключного

представництва селянських і робітничих мас. Коло нього зібралася невеличка група невдоволених людей, яких не бракує в кожній суспільності. Щоб здобути вплив у масах, перейняв Безпалко большевицькі методи боротьби і розвинув незнану досі в Галичині демагогію. Та галицьке селянство було вже настільки свідоме й політично вироблене, що не пішло за демагогічними кличами Безпалка, тим більше, що мало в Національній Раді своїх представників — селян, широко знаних із громадянської праці, яким уповні довіряло. (Українського міського робітництва в Галичині не було багато). **Не перейшов на бік Безпалка теж ніодин селянин-делегат до Нац. Ради.** Національна Рада відкинула вимогу Селянсько-Робітничого Союзу, щоб поповнити її 61 делегатами Союзу, бо ж члени Нац. Ради були — поза делегатами партій — виборні, а до того в червні мали відбутися вибори до Галицького Союму на основі виборчої ординації, ухвалені Нац. Радою.

Одначе діяльність Селянсько-Робітничого Союзу не залишилася без наслідків. Вона підірвала дисципліну й мораль в армії, ослабленої вже і так невдачами на фронті. Це виявилось в травні, коли польська армія почала офензиву на цілому галицькому фронті. Ще гірший вплив мав Союз на взаємини між обома українськими урядами. Наддніпрянські соціалістичні партії (соціал-демократи й соціал-революціонери), що дійшли до влади на весну 1919 р., не могли стерпіти галицьких націонал-демократичної і радикальної партій, дарма, що програми цих партій мало в чім різнилися від їх програм. (Націонал-демократична партія змінила навіть на своєму конгресі в Станиславові у 1919 році на внесення през. Петрушевича свою назву на „Народна Трудова Партія“). Вони поставили свою ставку на ближчу собі ідеологічно галицьку незначну меншість і дали повну піддержку Селянсько-Робітничому Союзові. Покликали теж Безпалка побіч інших галицьких соціалістів до своєї ради міністрів, хоч він не мав ніяких кваліфікацій до цього. Там був він інформатором про галицькі справи, себто інтригував і нацьковував проти галицького уряду та громадянства, на яке цей уряд спирався. На Безпалка, а з ним і на Вітика, спала велика частина вини за галицько-наддніпрянські непорозуміння. Зрештою — якщо собі пригадує — навіть українська галицько-буковинська соціал-демократична партія, по невдачі визвольних змагань, виключила Безпалка зі своїх членів.

Діяльність Української Національної Ради

1. листопада 1918 р. перебрала Національна Рада владу не лише у Львові, але й у цілій Галичині. За винятком Лемківщини і вузької смуги вздовж українсько-польського пограниччя враз із Перемишлем та коридору між Перемишлем і Львовом, вдалося втримати цілу Галичину аж до травневої польської офензиви в українських руках. Національна Рада та Державний Секретаріят мали змогу в повному спокої

працювати над закріпленням української державности в Галичині. І саме про цю працю хоча коротко згадати.

По своїм уконституованні поділилася Національна Рада 19. листопада 1918 р. на три делегатури: Делегатуру у Відні — під проводом голови Нац. Ради, д-ра Евгена Петрушевича, у Львові — під проводом д-ра Костя Левицького і в Чернівцях — під проводом Омеляна Поповича. До Відня виїхала більшість послів до австрійського парламенту, щоб пильнувати там українських інтересів. У Львові й Чернівцях залишилися на ділі тільки члени, що постійно жили в тих містах. На долю двох останніх делегатур припало завдання організації та перебрання влади в Галичині й Буковині, що вони й виконали. Коли 11. листопада 1918 Буковину зайняли Румуни, виїхали буковинські члени Нац. Ради до Галичини. Також по уступленні українських військ зі Львова більшість членів Нац. Ради покинула Львів та переїхала з Державним Секретаріатом до Тернополя. Коли ж Державний Секретаріат переніс свій осідок до Станиславова, зібралася Національна Рада, поповнена делегатами від повітів і більших міст, 3. січня 1919 р. в Станиславові на свою першу сесію. Від того часу збиралася вона постійно в тому місті, де засідала в найбільшій його залі, в залі кіно-театру „Уранія“. Радила вона на пленумі й у комісіях (як комісія для закордонних справ, військова, фінансова, шкільна, для земельної реформи, для виборчої ординації до сойму й ін.). Деякі комісії радили перманентно.

Ще у Львові схвалила Національна Рада основний закон про державну самостійність українських земель Австро-Угорщини й закони про тимчасову адміністрацію держави та про тимчасову організацію судів і судейської влади, спираючись при тому здебільша на колишні австрійських законах. У Станиславові випрацювала й ухвалила Рада цілий ряд законів, як про злуку Західньо-Української Держави з УНР, про доповняючий статут Нац. Ради (президія мала складатися з президента, чотирьох заступників президента, двох секретарів і одного їх заступника), про Виділ Нац. Ради, про незайманість членів Нац. Ради, про спосіб оповіщення законів і розпорядків, про мову державних установ, про основи шкільництва, про громадянство й виконання громадянських прав і обов'язків, про заведення 8-годинного дня праці і, врешті, закони про виборчу ординацію до сойму й про земельну реформу.

Ухвалена Національною Радою **виборча ординація до однопалатного сойму** була одною з найпоступовіших у світі. Спиралася вона не лише на загальнім, рівнім, безпосереднім і тайнім, але й пропорційнім праві голосування, так що й найменше політичне угруповання могло вислати до сойму своїх представників. Інша річ, чи така ординація відповідала тодішнім умовинам, та чи не крила в собі різних небезпек. Право голосування мали всі громадяни держави, мужчини й жінки, що покінчили 20 літ життя, при чому **військо не могло голосувати**. Послом

міг бути вибраний кожний, що покінчив 28 літ життя. Голосування мало відбуватися в округах і на лести. Національні меншини мали теж право до заступництва в соймі, відповідно до своєї чисельности. Щоб виключити національну боротьбу, мала кожна національність голосувати в своїх окремих округах. Українських округ мало бути 12, польських і жидівських по 5 та одна німецька. Число послів устійнював закон на 226, в тому: 160 Українців (70,8%), 33 Поляків (14,6%), 27 Жидів (11,9%) і 6 Німців (2,7%). Вибори до сойму мали відбутися в червні 1919 р., але наступ польської армії не дав уже змоги їх провести.

Дня 14. квітня 1919 р. ухвалила Національна Рада **закон про земельну реформу**. На основі цього закону мали бути вивласнені всі державні землі; землі, що належали до членів пануючої династії; двірські, фундаційні, духовні; землі, набуті в цілі спекуляції та ті, що перевищували границю кількості, яку можна було посідати. (Отже — противно, як на Наддніпрянщині — Рада прийняла засаду приватної власности). Цієї границі Національна Рада не устійнила (мала вона бути між 30—100 моргів) і залишила цю справу до вирішення будучому соймові. Не вирішила теж Національна Рада й передала будучому соймову питання, чи попередні власники мають одержати відшкодування за сконфісковану землю, чи ні. Були голоси за прогресивним відшкодуванням (за певну кількість землі мали власники одержати повну ціну вартости, понад певну норму мало відшкодування щораз зменшуватися). Прихильники відшкодування подавали, між іншими, теж і такий важливий аргумент, що цим способом буде можна притягнути до українства спольонізовані українські роди та поставити їх на службу українській державі, що при нашому тодішньому браку більшої кількості високоосвіченої інтелігенції могло відіграти важливу ролю. Процес повороту до народности своїх предків був уже розпочався перед війною і дав нам уже декілька визначних одиниць (Шептицькі, Федоровичі, д-р Соловій, полк. барон Гужковський і ін.). Галицькі політичні чинники оглядалися, безперечно, також на переможні держави Заходу, в руках яких була доля Галичини, та перед якими Поляки всіма можливими засобами дискредитували український нарід. Цікаво, що за прогресивним відшкодуванням заявила значна кількість селян — членів Нац. Ради, що свідчило про велику виробленість і глибоке почуття правовости у галицького селянства. Частина земельного фонду мала бути використана для створення зразкових господарств при хліборобських школах і на розбудову міст та промислових осередків. Наділ землею мав початися щойно по закінченні війни. До того часу мали завідувати землею Земельні Комітети, при чому збір з поля в поточному році належав ще до попередніх власників. Міг би хтось закинути, що в членів Нац. Ради не було розуміння соціальних інтересів селянських мас. Та так воно не було. Галицька революція була в першій мірі національна. Загал народу розумів, що

Д-р Лонгин Цегельський

тільки по закріпленню своєї державности буде можна заспокоїти соціально-економічні інтереси усіх верств народу. Доказом цього є факт, що за цим законом про земельну реформу голосували всі партії з соціал-демократичною включно. До часу поділу землі було заборонене її купно. Право до наділу землею мали в першій мірі вояки Української Армії, вдови й сироти по них та інваліди. Виключені від наділу були дезертири Української Армії, ті, що боролися проти української держави, та карані за самовільний захват землі. Окремий закон мав устійнити наділення Церкви землею. Всі ліси удержавлено.

Діяльність Державного Секретаріату

Організація й виконання влади на території ЗОУНР належали до Державного Секретаріату. Відразу треба зазначити, що Державний Секретаріат мав перед собою незвичайно важке завдання. Впро-

довж чотирьох років перевалювалися через Галичину воєнні фронти. Край був зруйнований, винищений і ограблений. Не лише цілі села, але навіть цілі повіти (напр., зборівський) майже щезли з обличчя землі, а люди жили в землянках. Мільйони армії встигли ограбити й так убоге населення з цілого його добутку. Жаден нарід Австро-Угорщини не мав таких великих втрат в людях, як український, бо ж усі чоловіки від 18—50 років були забрані до війська, а українські полки кидало військово командування на найтяжчі фронти. Ціле населення було війною до краю вичерпане. А в листопаді й грудні 1918 р. прийшла ще одна мандрівка народів. Через Галичину перейшли на захід сотки тисяч вояків окупаційної австро-угорської армії в Україні та поворотців з російського полону, а на схід, у повороті додому, полонені російської армії. Не було запасу харчів, не було одіння й взуття, країні загрожували голод і пошесті. На новому українсько-польському фронті йшли бої і треба було думати передусім про постачання для армії. А що Львів, де сходилися всі залізничні шляхи, був у польських руках, залізнична комунікація була утруднена й тяжко було керувати повітами з далекого Станиславова. Та все ж таки треба признати, що Державний Секретаріят сповнив з честю своє завдання.

Правда, були різні, нераз поважні, занедбанні і в неодному могло б бути краще. Замало було фахових сил, частина інтелігенції не дала зі себе всього, що могла б дати; забагато старшин було в запільних установах, коли на фронті відчувався дошкульний їх брак. Та, коли порівняти Галичину хоч би з тодішньою Польщею, яка мала без порівняння більше інтелігенції і фахових сил, то треба безсторонньо признати, що в нас не було гірше, а під деяким поглядом може й краще, як у Польщі (антисемітизм, Тарнобжеська республіка під проводом кол. соймових послів о. Окуня й Пужака, спроба перевороту під проводом кн. Сапєги проти Пїлсудського у Варшаві в січні 1919 р. тощо). Не маю змоги описувати тут подрїбно діяльність кожного секретаріату зокрема. Та все ж піднесу деякі моменти їхньої діяльності, щоб дати читачам хоч слабе поняття про дуже велику працю, яка всього в кількох місяцях була пророблена в Галичині, а водночас висвітлити деякі незнані, або неясні факти.

Секретаріят закордонних справ

Зачну від Секретаріату закордонних справ. Дивним могло б видаватися, що по акті злуки цей Секретаріят дальше залишився. Та при переговорах між обома урядами про злуку було застережене його існування для оборони західних і полудневих границь ЗОУНР. Можливо, що таке домагання з галицького боку було наслідком побоювання, щоб уряд УНР не зрікса під натиском зовнішніх умовин західних земель, як воно зрештою пізніше й сталося. Та таке, певного роду перечулення пограничного населення було не тільки в нас; ви-

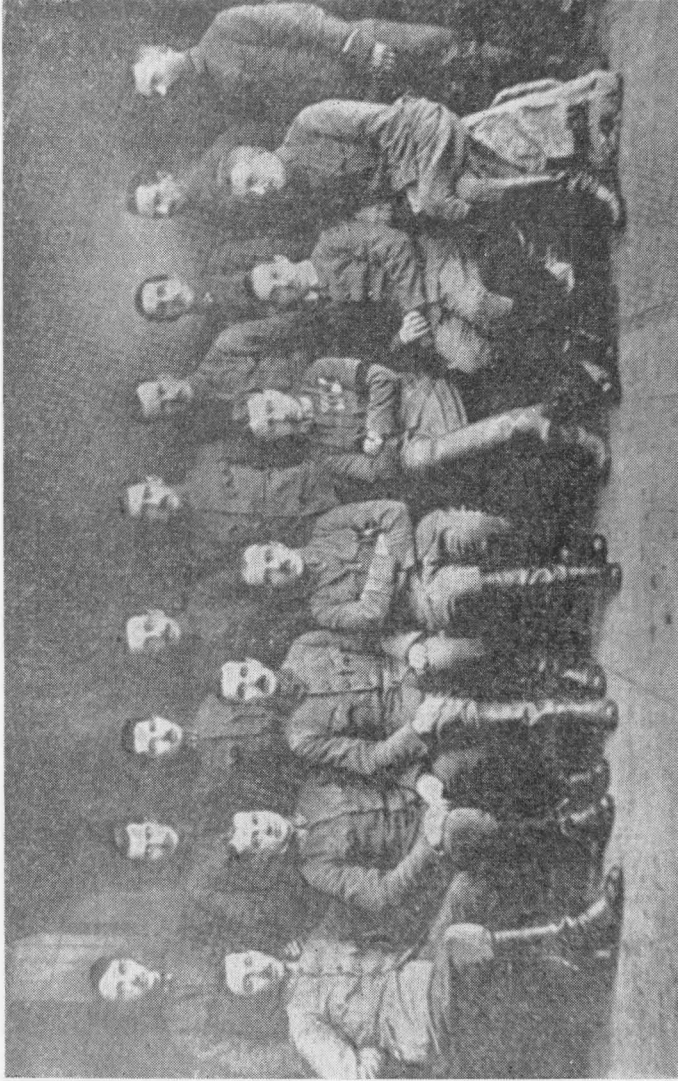
стачить згадати хоч би ролю Ельзасців у французько-німецьких взаєминах (Клемансо). Воно зрозуміле в населення, що веде безупинну боротьбу за своє національне існування, знає краще противника та здає собі ліпше справу з небезпек, які загрожують із його боку державі. А фактом є, що тодішні наддніпрянські керманичі (крім Михайла Грушевського й Дмитра Дорошенка, що тоді не були при владі) не визнавалися зовсім в українсько-польських взаєминах, не знали ідеології та політичних течій провідних кол польського народу (як причину всього лиха вважали тільки польську шляхту), і так, як перед тим довіряли російській демократії, так мали гепер повне довіря до польської „демократії“ й Пілсудського. Не говорю вже про розуміння геополітичного значення Галичини для України. Відгравали тут теж свою ролю сподівання галицьких провідників, що коли б УНР не вдержалася в боротьбі з большевизмом, то може вдалося б врятувати бодай галицьку державність, завдяки окремому міжнародному положенню Галичини. Однак були одночасно пороблені заходи для координації політики обох урядів. І так, керівник Секретаріату закордонних справ став товаришем міністра закордонних справ у Києві. Галицька дипломатична місія на мирову конференцію в Парижі ввійшла в склад наддніпрянської місії, а голова її став заступником голови об'єднаної місії. Окремі дипломатичні представництва втримувала ЗОУНР тільки в державах, що повстали на руїнах Австро-Угорщини, в яких мала вона свої спеціальні інтереси, як у Відні, Празі, Будапешті й Білгороді та, пізніше, ще при Ватикані й у Берліні.

Д-р Іван Макух

Секретаріат внутрішніх справ

Одним із найважливіших секретаріатів був **Секретаріат внутрішніх справ**. Йому підлягали повітові комісари. Ще перед 1. листопадом 1918 подбала Національна Рада про створення в більшості повітових міст Повітових Національних Рад, що їх завданням було перебрати в своєму місті й повіті владу в українські руки. Ті Національні Ради іменували перших повітових комісарів. Пізніше Секретаріат або затверджував їх, або іменував нових. Були ними здебільша правники — колишні адвокати, судді, нотарі, що теоретично або практично мали до діла з адміністрацією. Цікаві спомини зі своєї діяльності в характері пові-

Державний Секретаріат Військових Справ за полк. Віговського. Від ліва до права сидять: сотн. д-р Вол. Бемко, отам. Підляшеський, тсварниш Держ. Секретаря отам. Петро Бубела, Держ. Секретар полк. Дмитро Віговський, отам. д-р Яр. Білас, о ам. д-р Нікифор Грязяк, сотн. Ром. Шпайно; стоять: чет. д-р Нестор Гаморак, сотн. Юл. Буцманюк, пор. Спичак, ґ, сотн. Бородевич, сотн. Семен Магаяс, сотн. Вол. Тимцюрак, сотн. Вас. Пацчак, чет. Івал. Боберський.

ділу був побір і доставка армії вишколених старшин і вояків. До нього належали теж реклямації з війська. **Відділи зброї й муніції та артилерії** займалися придбанням для фронту зброї (криси, скоростріли, гармати) і стрілива. Їх праця була дуже важка, бо Галичина була відтята від цілого світу й придбати хочби лише стільки муніції, скільки потребував фронт, вимагало надзвичайних зусиль. **Технічний відділ** дбав про телеграфічний і телефонічний матеріал для фронту, про особові й вантажні авта, про летунський парк, про знаряддя для саперів і провадив варстати для направи самоходів і літаків. **Санітарний відділ** організував польові й запасні військові лічниці, санітарні поїзди, дбав про лікарів і санітарну обслугу для них та приготовляв потрібні для армії на фронті і для лічниць санітарні матеріали. **Ветеринарний відділ** дбав про побір, охорону й здоровя коней, потрібних для війська. Завданням **інтендантського відділу** було постачати армії одержу, взуття й харчі. Цей відділ мав теж великі труднощі, передовсім із придбанням білля, одержу й взуття. Через брак фабрик мусів він влаштувати військові кравецькі й шевські варстати. **Відділ військового судівництва** організував військові суди, дбав про унормовання військово-судового поступовання та обсаду судів фаховими людьми. **Письменничий відділ** укладав військову термінологію, видавав військові підручники та працював над виробленням форми одностроїв і відзнак для старшин і вояків. Врешті **пресовий відділ** оголошував щоденні звіти з воєнного положення. Видавав теж „Вісник Державного Секретаріату Військових Справ“ і тижневик для армії „Стрілець“. Під управою цього відділу була радіотелеграфічна стація.

Секретаріат проводив свою працю при помочі цілого ряду Окружних і Повітових Військових Команд, які йому підлягали і працювали за його вказівками. Таким чином Галицька Армія не була імпровізацією, а вислідом наполегливої праці запілля, що доклададо усіх зусиль, щоб створити з неї регулярну армію та забезпечити її в усе потрібне.

Секретаріат освіти

Великі осяги в праці виявив **Секретаріат освіти**. В кожному селі й місті урухомлено народні школи. Гірше було зі середнім шкільництвом. На теренах, що були під українською владою, залишилося всього три українські державні і декілька приватних клясичних гімназій. Не було ніодної реальної гімназії, ніодної учительської семінарії. Секретаріат перемінив усі польські середні школи на українські та удержавнив українські приватні школи. Так створено двадцять клясичних та три реальні гімназії і сім учительських семінарій. Крім того в менших містечках, а навіть більших селах, творилося спонтанно багато гімназійних курсів. Така тяга молоді, що не мала що їсти та в що одягнутися, до науки, була найкращим доказом зрілости нашого народу. Від 1-го травня 1919 р. мали постати в кожному повітовому

Олександр Барвінський

місті приготовні курси, яких завданням було забезпечити масовий приплив молоді до середніх шкіл. Приготовлено відчинення рільничих, ремісничих та інших фахових шкіл. Почато підготовні праці до реформи шкільництва. Через те, що університет залишився під польською окупацією, мали почати в червні 1919 р. в Станиславові нормальну працю університетські філософічні й правничі курси, щоб дати змогу закінчити студії студентам, які вже почали студії на згаданих факультетах. Національні меншості мали теж змогу відкрити свої школи під умовою, що вчителі зложать приречення на вірність українській державі. Скористали з цього Жиди й Німці. В Станиславові відкрито жидівську й німецьку гімназії. Жиди організували свої гімназії ще в Тернополі, Стрию і Коломиї. Для Поляків були призначені гімназії в Тернополі, Коломиї, Станиславові й Дрогобичі, однак їх не відкрито, бо вчителі відмовились зложити приречення.

Секретаріят залізниць, пошт і телеграфів

Белику працю виконав Секретаріят залізниць, пошт і телеграфів, хоч і мав надзвичайні труднощі. Комунікацію було тяжко наладрнати, бо осередок залізничого руху був в чужих руках; до того був брак вагонів, паровозів, вугілля та залізничників. Брак останніх доповнено залізничниками з Наддніпрянщини, а замість вугіллям, опаловано паровози деревом. Хоч існували величезні труднощі, залізниці виконали в листопаді і грудні 1918, а почасти ще й у січні 1919 велике завдання, перевозячи зі сходу на захід і зі заходу на схід сотки тисяч війська й полонених. Для виховання нового залізничого персоналу подбав Секретаріят про залізнично-технічні курси й курс практикантів на урядників руху. Пошту було спочатку тяжко урухомити й перевезено її кур'єрами. Але вже від січня 1919 урядувала вона правильно. При урухомленні телеграфів і телефонів показався великий брак матеріялів. Та все ж таки телеграф, а почасти і телефони були чинні. Секретаріят заложив теж курси для вишколу поштових урядників.

Секретаріяти фінансів і торгівлі та промислу

Найбільше труднощів мали Секретаріяти фінансів і торгівлі та промислу. Першому секретаріатові підлягали митні уряди, скарбова сторожа й уряди мір і ваги. Ці Секретаріяти мали теж найменше фахових людей. Прибутки державного скарбу були мінімальні. З уваги на повне зубожіння населення прибутки з податків не були великі. Урядові було спочатку нераз тяжко роздобути навіть кількасот тисяч корон, щоб виплатити „добове“ фронтовикам. Державні секретарі дістали платню, і то невелику, шойно в січні 1919. Платні державних урядовців були дуже малі. Але ніхто не покидав праці, бо знав, що працює для своєї держави, яка не може відразу стати на ноги.

Промисл в Галичині був незначний, то ж головним джерелом прибутків була торгівля нафтовими продуктами і сіллю. А що їх вимінювано за кордоном здебільша за речі, потрібні для війська, а на Наддніпрянщині за харчі і теж військові речі, то фінансове положення Галичини ніколи не було світле. Наддніпрянському урядові доводилося грішми помагати Галичині. Обіговою валютою була спочатку австрійська корона, а опісля теж гривня, по курсі 80 австрійських сотиків за гривню.

Інші Секретаріати

Коротко згадаю ще про діяльність інших секретаріатів. І так Секретаріят судівництва вспів zorganizувати вповні суди I., II., і III. інстанції, прокуратуру й нотаріати. Секретаріят земельних справ виробляв проекти земельної реформи і наглядав над тим, щоб уся земля була управлена. З тією метою призначено при повітових комісаріятах

рільничих референтів. Крім того були зорганізовані повітові рільничі комісії, а по селах сільські рільничі комісії. Для переведення земельної реформи приготовлювано створення земельних урядів. Секретаріят керував теж лісовими інспекторатами й управами державних дібр. До **Секретаріату публичних праць** належало використання скарбів землі (нафта, сіль, вугілля) і нагляд над битими шляхами й державними тартаками. Пекучим завданням Секретаріату була відбудова знищеної Галичини. З тією метою творено по повітах технічні уряди та будівельні експозитури. В зимі переведено вируб і приготування потрібного на відбудову дерева. З весною мала початися праця над відбудовою краю. Та польська офензива не дала впровадити цих намірів в життя.

Як бачимо з повище сказаного, кипіла в Галичині праця на всіх ділянках державного будівництва. Коли зважити, що ця праця тривала всього півроку, в часі, коли на фронті йшла завзята боротьба, то можемо бути гордимися на її висліді та ствердити, що український нарід в Галичині був зрілий до державного життя.

Галицька Армія, її постання, організація і дії

I.

НА ПЕРЕДОДНІ ПОСТАННЯ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Українські Січові Стрільці і Митрополит А. Шептицький

Коли почалася I. світова війна, міжпартійна політична репрезентація галицьких Українців, „Головна Українська Рада“, покликала військову формуцію „Українських Січових Стрільців“ для помочі в здійсненні своїх політичних задумів. На жаль, УСС не відіграли при будівництві української державности на Західніх Землях такої ролі, яку при сприятливіших умовинах могли б відіграти. Як відомо, митрополит Шептицький піддержував справу створення українського легіону. Він зробив пропозицію австрійському урядові, щоб команду над ним дістав брат митрополита Станислав Шептицький, полковник австро-угорського генерального штабу, що трохи пізніше став генералом. Належав він до кращих австрійських старшин і був якийсь час військовим аташе в Японії та обсерватором австро-угорського штабу в російсько-японській війні, а перед війною військовим аташе в Італії. Вихований у родині з українськими традиціями, був він „австрійцем“, що в атмосфері УСС був би став скоро переконаним українським патріотом. Не думаю, щоб митрополит робив таке пропозицію без відома свого брата.

Д-р Кирило Трильовський

Але спротивився цій кандидатурі голова „Української Боевої Управи“, яку покликала „Гол. Українська Рада“ для сформування легіону та опіки над ним, посол від радикальної партії до парламенту і галицького сойму — д-р Кирило Трильовський. Був це дуже талановитий чоловік, знаменитий організатор і рухливий суспільно-політичний діяч, але незвичайно честилюбивий, демагог і нераз необчислимий у своїх вчинках. Як голова „Січового Союзу“, себто головної управи руханково-пожарних товариств „Січ“, із членів яких, побіч „Соколів“, мали передовсім рекрутуватися УСС, хотів мати в справах УСС рішальний голос, а може навіть, хоч сам не був військовиком, стати на

їх чолі. Був він епігоном поширеної в Галичині Драгомановою антирелігійності і як такий в той час був здекларованим противником духовенства і церковної ієрархії. Коли в 1914 р. ціла Галичина відзначувала торжественно 100-літній ювілей народин Тараса Шевченка і з цього приводу зїхалися напередодні війни до Львова тисячі Січовиків, Соколів і Січових Стрільців на краєвий зїзд, Трильовський не дозволив вставити у програму святкування польової Служби Божої, хоч недавно перед тим польські соціалісти не завагалися прийти на польову Богослужбу з приводу ювілею польської перемоги над Німцями під Грунвальдом з червоними прапорами. Тим то кандидатура брата митрополита була для нього неприемлива.

Полк. Шептицький знав про таку настанову до себе; тож коли український політичний провід мусів урешті запропонувати йому команду над УСС, він від неї відмовився, виправдуючись тим, що має вже від своєї влади інші доручення. А тимчасом митрополит Андрей залишився у Львові, по другому боці боевої лінії, звідки його незабаром вивезли Москвини на заслання, і не міг уже впливати на позитивне вирішення цієї справи. Так втратили ми назавжди цього визначного старшину.⁵⁰

Пляни боєвих дій Центральних держав

Відмова полк. С. Шептицького від команди над УСС вирішила їмню долю. Саме тоді зазнала австрійська армія великих невдач на російському фронті. Німеччина й Австро-Угорщина мали на випадок війни заздалегідь усталені пляни боєвих дій. Німеччина мала всі свої сили кинути проти Франції, і розтороживши її, звернутися проти Росії. До цього часу мали австрійські армії стримувати російський наступ. Відповідно до цих залогень випрацював австро-угорський генеральний штаб плян операцій на австрійському фронті. Австро-угорські війська мали зібратися у Східній Галичині та вдарити клином у північній напрямі, щоб не допустити до військової мобілізації на польських землях, які належали до Росії та приневолити російські війська залишити цю територію. І дійсно у Східній Галичині сфомувалися дві австрійські армії під проводом ген. Авфенберга і Данкля та рушили в напрямі на Люблин. Вздовж Збруча залишила військова команда тільки незначні, здебільша кавалерійські, частини, не сподіва-

---

⁵⁰ Д-р Никифор Гірняк у своїй праці: „Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців“ не погоджується з таким наświetленням справи покликання на команданта УСС полк. Шептицького і покликується при тім на д-ра Костя Левицького, який називає її легендою. Та усі важливі політичні справи вирішуються — як відомо — поза кулісами і Левицький міг не знати всіх позакулісових ходів в тій справі, тим більше, що з початком війни перебував у Львові. Справу цієї не вважаю за остаточно вирішену, а радше за отверту для дальших дослідів.

ючись із цього боку покищо жодної загрози. Вона була певна, що супроти величезних просторів Росія не зможе скоро перевести мобілізації; зрештою, повідомлення розвідок не вказували на скупчення російських збройних сил здовж Збруча.

Однак австрійські військові пляни знав до подробиць російський штаб. Як виявилось по війні, вдалось російській військовій розвідці перетягнути на свою службу одного австрійського штабового старшину, який викрав на весну 1914 р. із сейфу ген. штабу ті пляни. Їх вислано дипломатичним кур'єром до Росії, і по сфотографуванню повернено назад, а старшина вложив їх непомітно назад до сейфу. Ще перед початком війни російський уряд у тайні розпорядив частинну мобілізацію та зібрав великі сили здовж австрійського кордону. І хоч австрійські армії розбили російські частини, що з ними зустрілися у своєму поході на Люблин, то кілька сильних російських армій перейшло східний кордон і вдарили на зади австрійських військ. Удар був такий сильний, що австрійські армії мусли залишити Східню Галичину і податися за Сян та в Карпати.

Польська дискредитація Українців

Австрійська влада стала шукати за причиною цих невдач. Поляки використали момент і зручно підсунули обвинувачення нашого народу в москвофільстві і державній зраді. Вони вважали, що в їх національному інтересі було дискредитувати українство. Українська справа стала з вибухом війни актуальною та могла бути предметом різних політичних потягнень із боку центральних держав, що грозило Полякам втратою західньо-українських земель, до яких підносили вони свої претенсії. Тож за всяку ціну хотіли вони знецінити в очах компетентних чинників українське питання та не допустити до створення легіону УСС. До цього надавалося найкраще обвинувачення в москвофільстві, хоч саме їхня впливова національно-демократична партія („вшехполяки“) і східньо-галицька шляхта („подоляки“) мали москвофільську орієнтацію та штучно підтримували вигасаюче в нашій народі москвофільство.

Наклепи на Митрополита Андрея

В своїх наклепах не пощадили вони навіть митрополита Андрея. Побоюючись за його долю та потребуючи в таких жажливих часах його помочі, намагався наш політичний провід намовити митрополита до виїзду до Відня. Та митрополит, хоч був свідомий небезпек, які йому грозили, заявив рішуче, що повірених собі вірних не покине. Тоді звернулася президія „Головної Ради“ через австрійського президента міністрів до Начальної Команди Армії з проханням, щоб вивезла митрополита зі Львова. По якімсь часі прийшло до прем'єра повідом-

лення, що галицьке намісництво робило в цій справі заходи та навіть віддало до розпорядження митрополита авта, але він виїхати не хотів. Очевидно, що митрополит не дався б був нікому намовити до виїзду, але пізніше показалося, що ніхто в тій справі до митрополита не приходив та жадних авт не прислав. Ясно, що Полякам було на руку залишення митрополита Андрея у Львові, щоб і на нього можна було кинути підозріння у нельояльність. І дійсно польські часописи писали про митрополита, що він „нарешті опинився між своїми“.

Українському проводові важко було боротися з тими наклепами, тим більше, що ціла адміністрація у Східній Галичині була в польських руках, а в старшинським корпусі було багато Поляків, які відповідно інформували компетентні чинники. Навіть така офіційна особа, як галицький намісник д-р Коритовський, висловився, що між Українцями й москвофілами є така різниця, як між Жидами й Ізраїльтянами. Через такі наклепи були численні езекуції над українським населенням (понад 35.000 жертв) та десятки тисяч арештованих по тюрмах і концентраційних таборах, як Талергоф і інші. Щойно московський терор у Галичині та масовий вивіз Українців wraz з митрополитом Андреем на заслання, при одночаснім повнім залишенню Поляків у спокою, відкрив австрійському урядові очі на дійсний стан речі.

Командант УСС. — Число добровольців

Зрозуміло, що в таких умовинах австрійська команда могла погодитися на створення більшої української військової формації хіба тільки тоді, якщо б на її чолі стояв того роду чоловік, як полк. Шептицький, до якого вона мала б повне довіря та з кого голосом мусіла б рахуватися. Та „Боева Управа“ іменувала командантом УСС директора української приватної гімназії в Рогатині — Михайла Галушинського, видатного педагога і культурно-освітнього діяча, пізнішого голову „Просвіти“ і віцемаршала польського сенату від Українців, але, на жаль, у військовій ділянці тільки запасного поручника австрійської армії. Він не мав доступу до вищих команд і не міг впливати на позитавні вирішення в справі УСС. Польським інтригам не стояло вже ніщо на перешкоді, тим більше, що шефом штабу львівської корпусної команди, а опісля корпусу ген. Гофмана, в склад якого входили УСС, став полковник гр. Лямезан, одружений з польською землевласницею, пізніший польський генерал, неприхильно настроений до Українців. І хоч впродовж серпня 1914 р. зголосилося до УСС понад 30.000 добровольців, а при кінці того місяця зіхалося їх до Стрия понад 10.000, військова влада казала їх розпустити, а затримала тільки 2.000 самих інтелігентів. Якже інакше виглядав би був листопад 1918 р., якщо були б ми мали тоді бодай 2—3 полки УСС!

Значення УСС в Галичині

Поза полкову формацію легіон УСС не міг ніколи розвинутися. В тяжких боях мав полк нераз важкі втрати, але в поповненні його новобранцями ставила військова команда просто непоборні перешкоди. Два рази попадав цілий полк у полон (Лисоня 1916 р. та Конохи 1917 р.) і, здавалося, що ніщо вже не врятує легіону від смерті. Та завдяки високій ідейності і спритності команданта Коша УСС отамана д-ра Никифора Гірняка, легіон, як той фенікс, все відновлювався і, хоч невеликий числом, проіснував до кінця війни. Всупереч усім перешкодам, все таки завдання своє він сповнив. Як елітарна частина австрійської армії, був він перед чужими доказом, що наш нарід не є темною, безформною масою, але зрілою нацією, що за реалізацію своїх політичних прямивань зможе покласти найвищу ціну - ціну крови. Та куди більше, просто незмірне значення його було в ідеологічній площині. УСС відновили традицію збройної боротьби за українську державність, приспану на західніх землях майже 600-літньою неволею. Геройські подвиги УСС піднесли національну гордість та випростували хребет галицького селянина. Видавана ними література ширила серед загалу визвольні кличі, а пісенна творчість стала добром цілого народу. Галицьке населення національно відродилося та було наприкінці вже готове обстоювати збройно свої національні інтереси.

УСС і СС на Наддніпрянщині

Незвичайно важну роль відіграли УСС теж на Наддніпрянщині. Уже в час війни існування українського легіону діяло освідомлююче на українських старшин і вояків російських частин, що боролися проти УСС. Коли ж у Росії почалася революція, то полонені УСС спішили з усіх усюдів до Києва, щоб взяти участь у будівництві української держави. Незабаром постала в Києві під проводом Євгена Коновальця формація Січових Стрільців, що відіграли таку важливу роль в боротьбі з большевицьким наїздником. СС виписали на своїх прапорах гасло самостійности й незалежности народу і тому кличеві не спроневірилися ніколи. Серед революційного хаосу в Україні були вони високодисциплінованою, проїнятою гарячим патріотизмом, найбільш надійною частиною, на яку уряд міг завжди рахувати. Голова Директорії Винниченко, який не любив Галичан, говорив про СС, що таке військо родиться раз на сотки літ. В складі СС були найкращі стрілецькі старшини, як Андрій Мельник, Роман Сушко, Чмола, Кучабський, Черник, Загаєвич, Домарадський і багато інших. СС звязали свою долю нерозривно з Наддніпрянщиною, вважаючи за свій святий обовязок боронити її незалежности до останньої каплі крови і своїй тіснісшій батьківщині не змогли вже збройно допомгти.

Коли у Львові розгорілися бої і Національна Рада вислала деле-

гацію до гетьмана Скоропадського з проханням, щоб прислав СС до Львова, вони відмовились від цього. Бо саме мало початися повстання проти гетьмана, в якому припало їм відіграти рішальну роль. Історія розсудить колись, чи в своїм високім ідеалізмі не зробили вони фатальної помилки. Бо справу Львова могли вони вирішити за один день, а повстання викликало в Україні хаос, в якому втопилася українська державність . . .

Підготова, щоб перейняти владу

Восени 1918 р. почали українські галицькі політичні чинники підготовлятися, щоб перебрати владу в Галичині. Вони розуміли, що

Полковник Дмитро Вітовський

Поляки добровільно на це не погодяться та що треба буде до цього збройної допомоги. Йшлося тут передовсім про Львів, де польське населення становило переважаючу більшість. Національна Рада брала до уваги в тім випадку передовсім УСС, окрилену славою, виключно з українськими старшинами, найбільш національно освіджену боєву частину. Вона прийняла навіть ухвалу, що основою і завязком українських збройних сил мають стати УСС. Зрештою, українські полки австрійської армії були всі здебільша на італійському фронті. Але УСС — було їх тоді тільки півтора тисячі — були на Буковині й не було ще тоді надії, щоб військова команда погодилася на перенесення їх до Львова. Треба було подумати про організацію українського вояцтва, що служило по різних запасних і вартових части-

нах у Львові. Були тоді у Львові запасні кадри 15 і 19 полк. піхоти і запасні курені 35 і 41 полків піхоти. Мали вони українську стрілецьку більшість, але переважно старших річників, а більшість старшин у них належала до чужих національностей. Були ще й інші частини, із яких кожна мала невелике число українських старшин і вояків. І саме українське вояцтво тих військових відділів мусіло допомогти Національній Раді перебрати владу у Львові революційним шляхом.

Військовий Комітет

Завдяки заходам деяких членів „Народнього Комітету“, а передусім його секретаря д-ра Степана Барана, начального редактора „Діла“ д-ра Василя Панейка, д-ра Степана Томашівського і д-ра Володимира Охримовича, заложено у Львові тайний Центральний Військовий Комітет, що його завданням було повести освідлюючу працю серед українських старшин та стрільців австрійських військових відділів. Було у Львові коло 60 старшин Українців, але майже самих запасних, і то найнижчих рані. Не лише старшин середніх і вищих ранг не було, але й не було кандидата на команданта українських збройних сил. Серед нашої інтелігенції в Галичині були модними антимілітаристичні настрої й батьки не хотіли посилати своїх синів до військових шкіл.

І тут показується, як далеко митрополит Шептицький перевищав шириною поглядів тодішню нашу інтелігенцію. При своїх зустрічах зі священниками з нагоди канонічних візитацій говорив митрополит не раз про потребу мати своїх людей також у старшинському корпусі австрійської армії. Діставав звичайно на це відповідь, що це не для нас, а для князів, графів і т. п. Тоді подавав митрополит за приклад одного з найвизначніших австрійських старшин, команданта перемиської твердині, ген. Гальгочі, що був селянським сином. Та це нічого не помачало.

Через те не мали ми в Австрії майже зовсім вищих, а до того штабових старшин. Був генерал Витошинський, командант бригади, в склад якої входили УСС в Карпатах, були команданти бригад ген. Кобилянський і ген. Шепарович, був командант дивізії на італійському фронті ген. Лаврівський, було ще може кілька осіб, та все це були вже старі люди, що до провodu революційного зриву не надавалися. Молодшим старшиною ген. штабу був підполк. Курманович, але він був на італійському фронті і приїхав до Галицької Армії досить пізно. Тому їздив при кінці листопада д-р Панейко до Києва, щоб там роздобути якогось старшину ген. штабу, при чому брали до уваги м. ін. підполк. Удовиченка. Однак у Києві не інтересувалися тоді Галичиною і місія д-ра Панейка не вдалася. Військовий Комітет залишився без провідника і всю організаційну роботу мусів вести молоденький підхорунжий УСС Дмитро Паліїв, пізніший четар УГА й адютант ген. Тарнавського. Щойно напередодні перевороту, 30. жовтня 1918, приїхав до Львова сотник УСС Дмитро Вітовський і перейняв команду. Шефом його штабу став колишній командант куреня УСС, отаман (майор) Сень Горук. Так отже невірним є писання деяких публіцистів, що Вітовський був творцем 1. листопада. Він тільки очолював через кілька днів це, що інші створили.

Отаман Сень Горук

Переловлення телеграми австрійського прем'єра

Національна Рада і Військовий Комітет не уявляли собі, що реченець перебрання влади вже такий близький. Щойно при кінці жовтня став Комітет висилати кур'єрів (переважно студентів) до повітових центрів з інструкціями, як підготовлятися до перебрання влади. Я їздив з такою місією до Бережан 28. жовтня 1918 р. Того самого дня виїхали кур'єри ще до інших міст. Де не було Повітової Національної Ради, там мали творитися комітети, яких завданням було визначити кандидатів на всі урядові пости, перевести евіденцію військових частин на терені повіту, перевірити, скільки в них Українців, а скільки чужинців, вишукати старшин-Українців і притягнути їх до праці, відсилати дезертирів та вояків, що приїхали додому на відпустки, до коша УСС, тощо. Комітети мали тримати звязок з Військовим Комітетом та в назначений ним день мали одночасно в цілій Галичині перебрати владу. Головою такого Комітету обрано в Бережанах емеритованого штабового полкового лікаря, великого українського патріота, пізнішого

Окружного Військового Команданта в Бережанах — полк. д-ра Євгена Ковшевича, а його заступником гімн. професора Ісидора Єлюка. Однак Нац. Рада довідалася в останніх днях жовтня, що польська ліквідаційна комісія має приїхати 1. листопада з Кракова до Львова, щоб перебрати владу в польські руки. Телеграфічний наказ австрійського президента міністрів д-ра Лямаша (виданий завдяки наполегливим заходам д-ра Петрушевича) до львівського намісника ген. Гуйна, щоб віддав владу Українцям, Поляки переловили в Кракові й до Львова не допустили. Ген. Гуйн, не маючи наказу, не хотів віддати влади Нац. Раді. Супроти цього треба було перебрати владу революційним шляхом уже вночі з 31. жовтня на 1. листопада, щоб випередити Поляків. 31. жовтня розіслано нових кур'єрів по повітах, щоб у тім самим часі і там перебрали владу.

1. листопада 1918 року

Ґрунт до цього був уже у Львові до деякої міри підготований. Військовий Комітет встиг уже зорганізувати українських старшин та втаємничити їх у свої пляни. Старшини перевели докладну евіденцію поодиноких військових частин за національним складом. Виявилось, що українського вояцтва було у Львові всього коло 1,200 душ. Натомість були — поза вояками інших національностей у різних військових частинах та в підпільних польських організаціях — ще два сильні пробоеві курені, австрійський і малярський. Маленька група українських вояків мала не лише роззброїти чужих вояків по всіх військових частинах та опанувати кількасоттисячне місто, але може навіть витримати бій з озброєними до зубів пробоевими куреннями, якщо б вони активно виступили, та втримати місто, аж поки прийдуть УСС з Буковини. Виглядало це на божевільні мрії. Паліїв оповідає в своїх спогадах про листопадові дні, що коли сотник Вітовський перед самим переворотом став ще раз обраховувати сили, що стояли Військовому Комітетові до розпорядження, жажнувся. „Нас усіх тут негайно вистріляють!“ — сказав він. — „Пане отамане“, — відповів Паліїв — „всі накази вислані, вороття вже немає“. Вітовський схилив зрезигновано голову . . .

Та переворот надсподівано вдався. Український політичний провід і старшини спознали своє завдання якнайкраще. Вони провели всю підготову в найбільшій конспірації, так що Поляки, які все легковажили Українців, були зовсім заскочені. Багато заважила теж втома війною чужонаціонального вояцтва. Воно нічого більше не бажало, як тільки дістатися скоро додому і проти роззброєння зовсім не протестувало. Тим то вдалося висланникам Військового Комітету спонукати пробоеві курені до збереження нейтральности. В 4-ій годині над ранком замаєв на львівському ратуші український прапор, а всі касарні, державні будинки й важливі об'єкти в місті зайняли українські

відділи. Львів опинився в українських руках. Того самого дня, а тільки в деяких місцевостях у найближчих днях, перебрали владу Українці в цілій Галичині.

Спротив Поляків і їх вагання

Та вже першого дня виявилось, перед якими важкими завданнями опинилася військова команда. Українських частин для оволодіння містом було рішуче замало. День і ніч сповняли вони службу, а змінити їх не було ким. УС Стрільців запізно повідомлено, а дотого вони не виявили відповідного поспіху в їзді до Львова та не були рішучі в поборюванню саботажів польських залізничників. Послабило їх теж усунення старшинами „революційним порядком“ дотеперішнього команданта, кадрового й боевого старшини, пізнішого генерала, сотн. Микитки, та вибір командантом УСС молодого поручника Йосипа Букшованого. Тому приїхали вони до Львова аж 3. листопада. Поляки швидко опам'яталися і, пізнавши слабі сторони Українців, почали організувати спротив. Уже 2. листопада розгорілися у Львові бої. Поки надїхали УСС, добилися Поляки вже значних успіхів.

Полковник Гриць Косак

А тим часом положення Українців під політичним поглядом не було найгірше. Антанта вела війну під кличем самовизначення народів. В одній із славних 14-ти точок през. Вільсона говорилося, правда, про konieczність створити польську державу, але тільки на етнографічних польських територіях. Східня Галичина була безспірно українською територією, бо ж мала понад 70% Українців і тільки коло 14% Поляків. Правда, Львів мав польську більшість, але він був островом в українському морю. До того польські землі були ще тоді — крім Зах. Галичини — під німецькою окупацією і шойно 11. листопада, коли владу в Варшаві перебрав Пїлсудський, почалося роззброювання Німців. Перед польською владою стояла така безліч проблем, що їй не легко було б рішитися на війну з галицькими Українцями, за яких плечима стояла все ж таки українська держава над Дніпром.

Безперечно, польські відповідальні чинники були під враженням кличів, проголошених антантою. Тим то можливими є поголоски, що ген. Ридз-Смігли, — син матері Українки, — що був міністром війни в польському уряді, створенім у перших днях листопада під австрійською окупацією в Любліні з провідником галицьких соціалістів Гнатом Дашинським у проводі, роззброював польські частини австрійської армії, що йшли на поміч Полякам до Львова. Також тодішній військовий командант у Кракові, бригадієр полк. Роя, згадує у своїх спогадах п. з. „Легенди і факти“, що він був проти висилки польської військової підмоги до Львова; коли ж під напором опінії був приневолений її вислати під командою пполк. Токаржевського, то писав у листі до Пілсудського, що „антанта нас за це по голові не поглядить“. Рахувалися з тими фактами теж провідники польських галицьких партій і тому почали переговори з Українською Національною Радою. До того між польськими підпільними організаціями не було згоди і між легіоністами Пілсудського та вшеполяками йшла боротьба за те, в чиїх руках має опинитися провід польської революти.

Співпраця польських і українських соціалістів

Та вирішення прийшло від найменш сподіваної сторони, а саме від польських соціалістів. Кажу „найменш сподіваної“, бо ж до створення польського робітничого руху причинилися великою мірою Українці і для того могли надіятися від польських соціалістів зрозуміння своїх національних прямивань. У другій половині 19-го століття намагалися наддніпрянські діячі довести до порозуміння між Українцями і Поляками в Галичині. Коли посередництво Куліша й Кониського між Українцями і правлячою в Галичині польською шляхтою не довели до нічого, кинув Драгоманів клич створити поступові партії обох народів і з їх допомогою довести до їх згоди понад голови польської шляхти. При кінці 19-го стол. творять учні Драгоманова радикальну і соціально-демократичну партії. Одночасно працюють Українці над створенням польських лівих партій. Так працював Франко десять своїх найкращих літ (він назвав пізніше той час „В наймах у сусідів“) у польськiм людовiм часописі „Кур'єр Львовскі“, аж доки не викинули його з редакції за поміщену в віденському німецькому часописі статтю про Міцкевича, проголосивши це спеціальними оповістками на мурах Львова. Коли згодом польська людова (селянська) партія поросла в піря, переліцитовувалася вона під проводом Стапінського, а опісля Вітоса, з іншими польськими партіями в шовінізмі супроти Українців. Українські соціалні-демократи знову під проводом Миколи Ганкевича працювали над поширенням польського робітничого руху, передовсім у Львові. Вони занедбали українське робіт-

ництво, яке масово денационалізувалося, з приводу чого повстала перед першою війною в партії фронда під проводом більш національно настроєних членів. Микола Ганкевич видав навіть брошуру п. з. „Польска Неподлегла“, в якій гарячими словами доказував потребу й konieczність створити польську державу. Та коли в 1907 р. прийшли перші вибори до австрійського парламенту на основі загального права голосування, то польські соціалісти поставили кандидатом та вибрали послом зі Львова мало знаного друкаря Йосифа Гудеца, а не найбільш заслуженого для робітничого руху Миколу Ганкевича, бо . . . він був Українцем.

Польські соціалісти і українська держава

В час війни вступили польські соціалістичні послы до т. зв. „Польського Кола“, себто клубу польських послів усіх партій, з консервативними князями й графами включно, та завзято поборювали берестейський договір і тайний до нього додаток, що на його основі мали до кінця липня 1918 р. відлучити Східню Галичину від Західньої та створити враз із північною Буковиною окремий український коронний край в Австрії. Коли ж 1. листопада 1918 Українці перебрали владу в Галичині, то польський соціалістичний посол Гавзнер скликав збори польських залізничників і гарячими словами закликав їх боротися за „польський Львів“ проти „наїзду східних дикунів“. Цей факт мав вирішне значення для дальшого розвитку подій у Львові. Польське чоловіче населення було ще в складі австрійських військових частин поза Львовом і польський спротив міг спершу спертися тільки на сотках польських залізничників, звільнених від військової служби для праці на львівськiм залізничнiм вузлі. І дійсно, т. зв. „Новий Світ“, себто околиці головної залізничної станції, стали центром польського спротиву. Вже 2. листопада знайшовся він у польських руках і звідтіля почався польський наступ на решту Львова. Що більше, посол Гавзнер довів до порозуміння польських соціалістів з іншими польськими партіями та до створення у Львові польського „уряду“, що його метою була боротьба з Українцями. Одну з головних ролей у цьому „уряді“ відіграв сам посол Гавзнер.

Не від речі буде тут ще додати, що у львівській делегатурі Нац. Ради та українсько-польських переговорах українські соціалісти відігравали визначну ролю, а від 9. листопада навіть головою делегаттури був соціал-демократ д-р Лев Ганкевич. Та це не мало жодного впливу на зміну відношення польських соціалістів до української справи.

Та все ж таки, коли б було вдалося українській владі в перших днях здушити польський спротив та закріпитися у Львові, то справа

була б узала, мабуть, інший оборот. Польський уряд не був би зважився відразу починати війну з Українцями. Галичина була б втягнена у протибольшевицькі комбінації антанти та була б знайшла охорону проти польських зазіхань, які певно були б збільшувалися відповідно до того, як була б поступала організація польської держави, а одночасно як була б виявлялася слабкість Східньої України.

Українська поблажливість

Але український провід був теж під враженням кличів антанти про самовизначення народів і не рахувався, мабуть, з можливістю війни з Польщею. Через те зробив деякі тактичні помилки, що опісля фатально пімстилися. Між іншим, щоб не дати протилежній стороні приводу до будьяких обвинувачень, не поробив він потрібних заходів, щоб не допустити до револти, або щоб її здушити, коли вона почалася. Вже 1. листопада зголосився до д-ра Степана Барана, який перейняв дирекцію львівської поліції, один тайний агент із списком та адресами визначніших членів польських підпільних організацій та заявив, що їх треба негайно інтернувати, якщо у Львові має бути спокій. Та Національна Рада заявила проти інтернування, а деякі її члени загрозили навіть виступленням з Ради, якщо б з українського боку прийшло до будьяких репресій. Що більше, українська влада не увязнила навіть польських діячів, що явно займалися протиукраїнською агітацією та накликуваням збройного спротиву. А притримання чільніших, знаних з ворожого наставлення до Українців, польських провідників та вивезення їх зі Львова, було б безперечно підкосило польську револуту. Так само дивився на справу і полк. Вітовський. Коли 1. листопада звертали йому увагу деякі люди, що польські організації відбувають масові зібрання з метою підготувити револуту та що цій акції треба протидіяти, він відповів їм, що його завданням є дати охорону українському урядові, а не боротися з польським населенням.

Польська рішучість

Зовсім інакше поступали Поляки. Коли вони зайняли 3. листопада Святоюрську гору, то інтернували митрополита Андрея Шептицького і різними способами його шиканували. Коли ж українські війська покинули Львів, то польська команда негайно увязнила всіх визначніших Українців та вивезла їх до табору інтернованих на Домбю коло Кракова. Не пощадила навіть сеніора українських політиків, 76-літнього старика Юліяна Романчука. Тільки на енергійну інтервенцію інших інтернованих у польського генерала Розвадовського, з котрим зу-

стрілись вони випадково в дорозі до Домбя на залізничній стації в Перемишлі, доручив цей останній відставити його назад до Львова. Це саме зробили Поляки з чільнішими українськими громадянами в Перемишлі.

Коли прибули УСС до Львова, усталився у місті українсько-польський фронт, якого вже ні одній, ні другій стороні не вдалось зрушити. Завзяті бої тривали аж до 21. листопада; тоді то українські війська, боючись оточення, коли прибула польська відсіч із Кракова, покинули Львів.

Фальшива польська пропаганда

Цих три тижні потрапили львівські Поляки прекрасно використати для себе. Польська команда здавала собі ясно справу, що без помочі з корінної Польщі їх революта буде скоріше чи пізніше здушена. Тому то висилала вона без перерви зі Львова післанців, які на вічах по більших містах оповідали в найчорніших красках різні видумки про звірства, морди та знущання Українців над польським населенням. Ця пропаганда, хоч зовсім неправдива, робила своє. Польська опінія почала щораз енергічніше домагатися збройної інтервенції в Галичині. Вона зрушила врешті й Пілсудського, який заявив, що „не пересуджуючи справи Галичини, він не може дозволити, щоб Українці видушували там Поляків, як кріликів“. Так дійшло до першої відсічі Львова 21-го листопада; за нею пішли інші. Почалася формальна українсько-польська війна.

Джентлменство українських військ

Очевидно, що з українського боку не було жодних надужить. Командант польської революти у Львові, сотник Мончинський, признається у своїх спогадах п. з. „Бое Львовске“ виразно до того, що він зумисне вислав алярмуючі вістки про українські знущання над Поляками, щоб зрушити польську опінію та спонукати польську владу вислати відсіч. Що більше, коли по залишенню українськими військами Львова явився в ньому згадуваний уже мною полк. Роя, то він, по перевіренню справи, вважав за свій обовязок проголосити офіційний комунікат, що поголоски про українські звірства виявилися неправдивими. Текст цього комунікату знаходиться у згадуваних вже мною спогадах. Теж польські учасники львівських боїв у своїх спогадах нераз підкреслювали, що українські війська у Львові боролися поджентлменськи та що Поляки не все відплачувалися їм за це взаємністю.

II.

ПОСТАННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЯ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Завязки Галицької Армії

Накинена Польщею галицьким Українцям війна, приневолила український політичний провід почати негайно організувати армію. Завязком її стали військові частини, що зайняли Львів, доповнені 3. листопада Українськими Січовими Стрільцями. Завдяки цим останнім могли втриматися українські війська три тижні у Львові. Прилучилося до них зараз по зайняттю Львова трохи львівського робітництва та студентської молоді. Впродовж тритижневих боїв наспіли ще деякі сотні, зорганізовані Повітовими Військовими Командами. Прибув теж з Одеси для зазначення соборности усіх українських земель невеличкий загін (45 вояків)⁶⁰ під проводом пізнішого полковника Долуда. Перед залишенням Львова число українських вояків було понад чотири тисячі.

Зanedбання і труднощі

На жаль, край не встиг вислати поважніших сил для оборони своєї столиці. Зорганізування військових частин натрапляло відразу на величезні труднощі. Повертаючи з фронтів вояки рвалися додому, щоб побачитися з ріднею, що їй не бачили нераз і кілька літ, та трохи відпочити. Це було деякою мірою зрозуміле, бо ж українські полки австрійська військова команда висилала на найтяжчі та найнебезпечніші fronti. Не всюди і не відразу були відповідні старшини, що могли б організувати нові військові частини. Якогось часу вимагала теж організація і споєння свіжих сотень та придбання для них виряду і зброї.

Та все ж таки треба відмітити, що провінція не доінула як слід поваги ситуації у Львові. Організація збройної сили йшла заповільним темпом та й по більших містах (напр. у Станиславові) місцеві чинники залишали завеликі залоги. Кілька тисяч свіжого вояцтва було б

---

⁶⁰ В праці ген. Удовиченка „Україна у війні за державність“ є на ст. 80 редакційна замітка, що „в допомогу Укр. Гал. Армії Уряд Української Народньої Республіки вислав кінний відділ в команді полк. А. Долуда і відділ артилерії зі складу армії УНР.“ На ділі цей невеличкий загін піхотинців ім. Гонти приїхав ще за влади гетьмана 13. листопада до Львова з Одеси на зазив „Готовної Ради Українців Галичини, Буковини й Угорщини“ в Києві, що хотіла зорганізувати на Наддніпрянщині корпус оборони Галичини та з цих намагань нічого не вийшло. В пізніших боях з Поляками розвинувся цей загін у більшу теж піхотну військову частину під командуванням Долуда, що поповнилася виключно Галичанами. За Директорії прийшли ще на галицький фронт два полки артилерії СС-ів як рекомпенсат за висланих до наддніпрянської армії кількох тисяч Галичан.

вистачило для Львова. При відповіднім напруженню енергії та зрозумінню положення повіти могли ці сили на час доставити. Однак треба для справедливости признати, що урядовим українським чинникам тяжко було зі Львова порозумітися з провінцією та її відповідно поінформувати. Пошта і телеграф не були наладані і треба було вживати кур'єрів, що — очевидно — вимагало багато часу. Створений 9. листопада Державний Секретаріят зробив велику помилку, що залишився до кінця у Львові. Він повинен був виїхати до якогось з більших міст в краю (напр., Стрий чи Станиславів) та віддати всі свої сили для підготовки відсічі.

Шлянова організація Галицької Армії

Щойно залишення українськими військами Львова 21. листопада та виїзд Державного Секретаріату до Тернополя приспішив працю над створенням Галицької Армії. Справа ця належала до **Секретаріату Військових Справ**, що відповідав за свою діяльність перед Національною Радою. На його чолі став 9. листопада **полк. Дмитро Вітовський**, а 13. лютого 1919 р. замінив його **полк. Віктор Курманович**, що залишився водночас шефом генерального штабу армії. Сталим заступником (товаришем) Секретаря Військових Справ був **отаман Петро Бубела**. Коли 8. червня Національна Рада і Рада Державних Секретарів передала усю владу д-рові Євгенові Петрушевичеві як Диктаторові, функції Секретаріату Військових Справ перейшли на **Військову Канцелярію Диктатора**. Шефами її були на українських землях **підполк. Долежаль**, **полк. Чмелик** і врешті знову **підполк. Долежаль**. На еміграції, у Відні, шефом Військ. Канц. Диктатора був **отаман др Ярослав Селезінка**.

Ще у Львові поробив полк. Вітовський заходи для організації української збройної сили. Розпорядком з дня 13. листопада поділив він Галичину й українську частину Буковини на **три військові області**, а саме львівську, станиславівську і тернопільську, що відповідали трьом корпусним командам. Кожній з них мали підлягати **чотири округи**, а саме:

Полковник Гнат Стефанів

А) Область Львів:

1. **Округа Львів** (повіти Львів, Сокаль, Жовква, Городок, Рудки).
2. **Округа Перемишль** (повіти Перемишль, Мостиська, Добромиль, частина повіту Березів, Лісько, Сянік).
3. **Округа Рава Руська** (повіти Рава Руська, Ярослав, Яворів, Цішанів).
4. **Округа Самбір** (повіти Самбір, Старий Самбір, Турка, Дрогобич).

Б) Область Станиславів:

1. **Округа Станиславів** (повіти Станиславів, Богородчани, Надвірна, Товмач, Городенка).
2. **Округа Стрий** (повіти Стрий, Жидачів, Сколе, Долина, Калуш).
3. **Округа Коломия** (повіти Коломия, Печеніжин, Косів, Снятин).
4. **Округа Чернівці** (повіти Чернівці, Кіцмань, Заставна, Вашківці, Серет, Вижниця, Сторожинець).

В) Область Тернопіль:

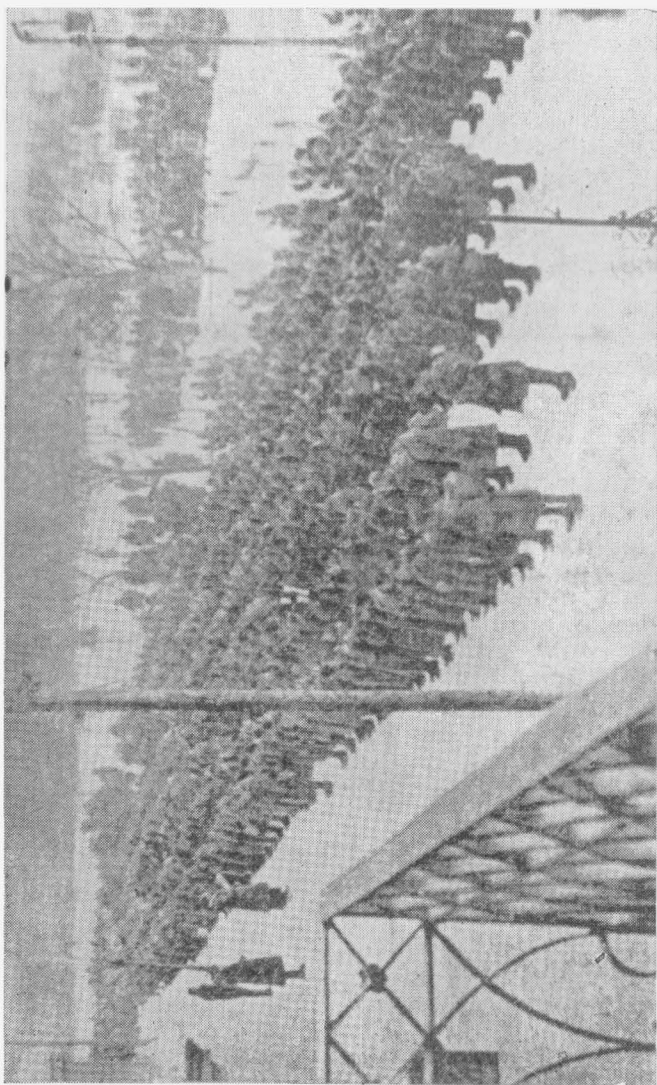
1. **Округа Тернопіль** (повіти Тернопіль, Збараж, Скалат, Тербовля).
2. **Округа Золочів** (повіти Золочів, Радехів, Камінка Струмилова, Броди, Зборів).
3. **Округа Чортків** (повіти Чортків, Бучач, Гусятин, Борщів, Заліщики).
4. **Округа Бережани** (повіти Бережани, Бібрка, Перемишляни Рогатин, Підгайці).

Кожній Окружній Команді підлягало **по кілька Повітових Військових Команд**. Скоро зорганізовано більшість Окружних і Повітових Команд, що негайно почали працю над організацією військових частин. Увесь тягар цієї праці лежав на Окружних Командах. Підлягали вони просто Секретаріатові Військових Справ.

Основою творення ГА стала **обовязкова військова служба усього чоловічого українського населення**. Спершу покликували військові команди до бранки різні річники, аж доки уряд не призвав до військової служби усе українське населення від **18—35 літ**. Брак виряду і зброї не дозволив покликати до служби дальших річників. Чужонаціональне населення не покликали до війська, але зголосилося добровільно до служби багато галицьких Німців і Жидів, передовсім старшин і лікарів. Що більше, в час чортківської офензиви **стали Жиди організувати свою бригаду в складі ГА**. Короткий час не дозволив її вповні оформити, та все ж таки вже був готовий **один жидівський курінь**, що перейшов з ГА за Збруч.

Із покликаних до війська річників творили військові команди піхотні сотні і курені та артилерійські і технічні частини. Найтяжче було з кіннотою. ГА не мала ніколи більшої кавалерійської частини, що було її слабою сторінкою. Щойно в час переходу ГА за Збруч

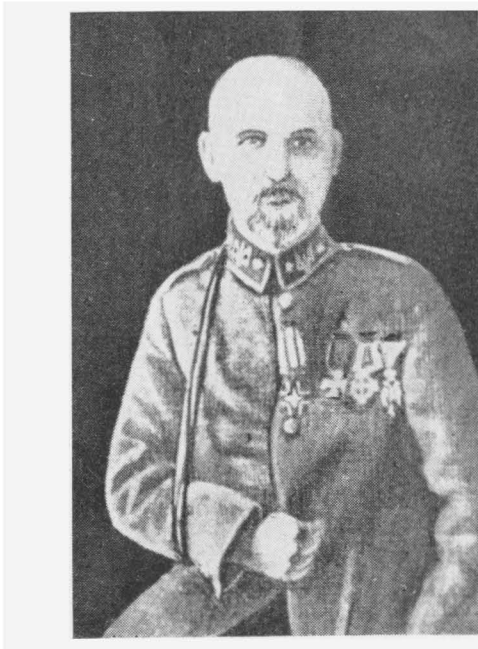
Заприсяження на ринку в Коломиї в грудні 1918 р. одного з коломийських куренів перед вийздом на фронт.

створено при I. корпусі слабенький кінний полк, а при III. корпусі невелику кінну бригаду. Вишкіл відбувався при Окружних, а часом і Повітових Командах. Були теж старшинські і підстаршинські школи. Щойно по вишколі відходили частини на фронт.

Фронт цей не був спершу вповні зорганізований. Військові частини, що залишили Львів, відійшли у більшості в східному напрямку та зупинилися аж в Куровичах. Тут вони переорганізувалися та створили т. зв. „Групу Схід“, що стала завязком I. корпусу. Були ще „Група Північ“, „Група Яворівська“, „Група Старе Село“, „Група Наварія“, „Група Бізанца, Кравса“ і т. ін. Не були вони однаково зорганізовані. Були в них полки, самостійні курені, сотні й т. п. Деякі з них були спершу радніше партизанськими загонами, слабо пов'язаними з головною командою, а їх успіхи залежали здебільша від більшого або меншого таланту їх командантів.

Переорганізування Галицької Армії

Щойно коли шефом штабу став 9. грудня полк. Мишковський, переорганізував він ці напів самостійні частини в одну дисципліновану цілість. З того часу складалася **ГА з трьох корпусів. I-ий корпус з осідком команди в Камінці Струмиловій**, тримав фронт від Сокаля по Жовкву-Яворів, **II-ий корпус, з командою в Бібрці**, оточував Львів, **III-ий корпус, з осідком команди в Стрию**, займав відтинок від Львова аж по Карпати. В склад кожного корпусу входили **чотири піші бригади**, а кожна з них складалася з **3-5 піших куренів, полку артилерії** (полк складався з 4-5 батерій, по 4-6 гармат і бодай одної важкої батерії з двома гарматами), **кінної сотні, технічної сотні, сотні зв'язку і допоміжних (санітарних, інтендантських тощо) установ**. На весну 1919 р. переведено по бригадах полкову організацію. Кожна бригада складалася тепер **із двох полків піхоти по три курені**, крім інших, вище згаданих, частин. Думку лучити бригади в дивізії, закинено. Кожна бригада мала свою доповнюючу округу і тому крім порядкового числа носила

Ген. Михайло Омелянович-Павленко

ше назву своєї округи (2-га коломийська, 3-тя бережанська, 4-та золочівська, 5-та равська, 6-та сокальська, 7-ма львівська, 8-ма самбірська, 9-та угнівська, 10-та яворівська, 11-та стрийська і гірська). Тільки 1-ша бригада УСС поповнювалася вояками з цілої Галичини. Бригада мала **коло 5.000 вояків** із відповідною кількістю старшин. Отже на фронті було **коло 60.000 вояків**, а коли врахувати ще й запільні частини, то чисельний стан ГА виносив **коло 125.000 людей**. ГА різнилася тим від наддніпрянської, що мала прекрасно організоване запілля (в червні створено „Команду Запілля“, а опісля „Команду Етапу Армії“), яке мало доставити фронтові усе, чого він потребував та забезпечити спокій на задах армії. Коли зважити, що при виряді військових частин були просто непоборні труднощі, то виставлення такої чисельної, вповні організованої та дисциплінованої армії було великим досягненням Галичини.

Полковник Євген Мишковський

Коли в час чортківської офензиви усе здібне до зброї населення стало голоситися добровільно до війська, задумала військова влада створити ще два корпуси. На команданта **IV. корпусу** був назначений наддніпрянський генерал **Гембачів із шефом штабу полк. Какурін**. Командантом **V. корпусу** мав стати мабуть **полк. Коссак**. Почали вже були організуватися нові бригади (14-та станіславівська, 16-та чортківська, 17-та бучацька, 18-та тернопільська, 15-та і 21-ша). Та брак виряду і зброї, а до того і короткий час не дозволили зреалізувати цих задумів. По переході за Збруч розв'язано ці бригади, а вояків влучено до інших бригад. Залишилася тільки 14-та бригада, що заступила в III. корпусі гірську бригаду отамана Черського, яка в час польського наступу, відрізана від інших частин, перебилася на Чехословаччину.

Чи були німецькі старшини в УГА?

Великою перешкодою при творенню ГА був брак фахових старшин, а передовсім старшин генерального штабу. Цих останніх треба було бодай на становищах шефів штабів Начальної Команди, корпусів і бригад. Через брак Українців мусів Секретаріят Військових Справ ангажувати чужинців, Хорватів, Малярів, Чехів, а передусім Німців,

що добровільно голосилися до служби. Були це передусім галицькі Німці, що почувалися вже громадянами української держави. Інші були зв'язані з Галичиною тим, що або служили за Австрії в українських полках, або вродились та вирости в Галичині, або були жонаті з Українками. Мало було таких, що не мали перед тим ніяких зв'язків з Галичиною. А не-австрійських Німців-старшин не було в Галицькій Армії ні одного. Зрештою, і число цих німецьких старшин було в порівнянні з кількатисячним українським старшинським корпусом мінімальне. Та Поляки, що мали на своїй службі теж старшин Німців (ген. Лямезан, полковники Кеслер, Гемпель і ін.), обвинувачили нас перед мировою конференцією в Парижі, що нашою армією командує Німці. Обвинувачення ці знайшли відгомін на засіданнях комісії визначеної мировою конференцією для польсько-українського перемиря, коли то голова комісії, бурський генерал Бота, поставив українським представникам просто питання, чи в галицькій армії служать старшини Німці. На жаль, непоінформований у цих справах наш делегат, Наддніпрянець Шульгин (галицьких делегатів на цім засіданню не було) не міг справи відповідно в'яснити. Тим то в проєкті перемиря, що його Поляки не прийняли, мали українські представники підписати спеціальне зобов'язання, що українська влада в Східній Галичині „видасть усі розпорядження, щоб українські війська, які будуть стояти у Східній Галичині, не мали ніякого старшини, що належав до німецької або австро-угорської армії, за вийнятком старшин, народжених у Галичині“.

Начальний Вожд і Начальна Команда

На чолі ГА стояв **Начальний Вожд** із своїм шефом генерального штабу. До помочі мав він цілий ряд референтів, що разом творили **Начальну Команду ГА**. Назва ця прийнялася щойно пізніше; спершу були інші назви, як Військова Команда, Генеральна Команда тощо. Начальна Команда складалася з оперативного і матеріального відділів. До першого належали референти: оперативний, зв'язку, розвідки, муніципний, летунства, залізничних шляхів і автомобільний. До другого референти: персональний, інтендантський, санітарний, ветеринарний, військового духівництва, судівництва тощо. В подібний спосіб — тільки з меншим числом референтів — були зорганізовані команди корпусів і бригад. Органом армії був, видаваний Державним Секретаріатом Військових Справ, а опісля Диктатурою, часопис „Стрілець“. Крім цього команда I-го корпусу видавала ще свій орган „Український Козак“. Начальний Вожд був відповідальний перед найвищим, суверенним органом ЗОУНР — Виділом Національної Ради, що його іменував та кожної хвилини міг відкликати. Осідком Начальної Команди по залишенню Львова українськими військами були через короткий час Бережани, Бібрка, а опісля через кілька місяців Ходорів..

Першим командантом українських збройних сил у Львові був **сотник УСС Дмитро Вітовський**, підвищений Національною Радою зараз по зайняттю Львова до ранги полковника. Та він уже 2. листопада зрезигнував зі свого становища, виправдуючись перемученням. По своїй резигнації залишився він ще кілька днів на своїм пості, але до військових операцій не мішався. Заступав його в тому командант міста, емеритований полковник австрійської армії — **Маринович** та полк. **Косак**. Дня 5. листопада став головним командантом колишній командант полка УСС — **полк. Гриць Косак**. Одначе скоро виявилось, що він теж не доріс до свого завдання й тому вже 9. XI. перейняв

Генерал Мирон Тарнавський

Начальну команду енергійний кадровий сотник австрійської армії, підвищений до ступеня полковника — **Гнат Стефанів**. За нього усталився фронт у Львові, що його не вдалось уже зрушити і він дав наказ українським військам залишити Львів. Дня 9. грудня⁶¹ став начальним вождом Наддніпрянець **ген. Михайло Омелянович-Павленко**. Під його проводом боролася зреорганізована ГА і він перевів її відворот перед переважаючими польськими силами у закуток Збруч-Дністер. Ставши Диктатором, заіменував д-р Петрушевич Начальним Вождом 9. VI. **ген. Олександра Грекова**. Цей перевів славу Чортківську офензиву та відвів ГА з-під Львова назад до Збруча. При переході ГА на Наддніпрянщину замінив 5. липня ген. Грекова **ген. Мирон Тарнавський**, що командував армією до 6. листопада 1919, коли то на його місце прийшов 7. листопада **ген. Йосип Микитка**. Осідком Начальної Команди в той час була довший час **Винниця**. Коли ГА попала в большевицькі руки, командували нею короткий час (від 10.—27. II. 1920) наперед **полк. Шаманек**, а опісля підп. **Витошинський**. Врешті призначили большевики т. зв. Польовий Штаб Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА) з осідком в Балті. На його чолі став галицький комуніст **Василь Порайко**, а його заступником і дійсним керівником армії був наддніпрянський Українець, комуніст — **Солодуб**.

⁶¹ Деякі автори подають іншу дату. Д-р Шухевич приймає дату видання першого приказу до війська, себто 9. грудня, за початок служби ген. Павленка в Гал. Армії. Зрештою різниця є тільки о кілька днів.

Польовий Штаб переорганізував скоро армію в три піші й одну кінну бригади враз із запільними установами і вислав їх на фронт. 30. березня перенісся він до Києва, де по переході галицьких бригад на польський бік та по увязненню галицьких членів Штабу перестав, мабуть, існувати. Незабаром по його переїзді до Києва приїхав сюди з Москви кол. сотник УСС д-р Сіяк із спеціальними — як казав — дорученнями самого Леніна щодо ГА. Він намагався усунути Порайка з Польового Штабу та самому стати на його чолі. Порайко і Затонський не хотіли на це погодитися. Не знати, який оборот була б прийняла справа, та події на фронті зробили її неактуальною.

Шефи Штабу

Першим шефом штабу ГА став 1. листопада 1918 р. колишній командант куріня УСС **отаман (майор) Сень Горук**, гарний боевий

Генерал Йосип Микитка

старшина, що, на жаль, на штабовій праці зовсім не розумівся. Змінив його 9. грудня 1918 р. Наддніпрянець **полк. Євген Мишковський**, що в дійсності організував Галицьку Армію. По нім прийшов 13. лютого 1919 р. **полк. Віктор Курманович**. В час чортківської офензиви був шефом Штабу Німець, **полк. Штіпшиц-Тернова**. При переході ГА за Збруч перейняв це важливе становище дуже талановитий старшина **полк. Альфред Шаманек**. Коли начальним Вождем став ген. Микитка, шефом штабу заіменовано **ген. Густава Ціріца**. За большевицького часу шефом штабу був короткий час знову Шаманек, аж урешті поставили большевики шефом польового штабу ЧУГА полковника бувшої царської армії, Москвина, **Іванова**.

Команди корпусів

Перший корпус організував **полк. Віктор Курманович** і був спершу його командантом. Опісля змінив його **отаман Йосип Микитка**, дуже боевий старшина, що скоро авансував і на Наддніпрянщині ді-

йшов до ранги генерала. Коли він став Начальним Вождем, прийшов на його місце полк. **Альфред Шаманек**, а врешті **отаман Омелян Лисняк**. Шефами штабу були сотник Гнатевич, отамани Вурмбрандт, Зегорш, Куніш. Льонер і Ерле. Командантом другого корпусу був спершу полк. **Мирон Тарнавський**. При переході за Збруч перейняв він команду ГА в ранзі генерала і тоді став командантом корпусу дотеперішній командант бригади полк. **Арнольд Вольф**. Шефами штабу були нездарний старшина підп. Папп де Яноші, полк. Шаманек і отаман Льонер, одружений з Українкою, що пізніше був військовим аташе при посольстві австрійської республіки в Москві. **Третім корпусом** командував спершу полк. **Гриць Коссак**, а опісля полковник, підвищений пізніше в генерали, **Антін Кравс**. Шефами штабу були отамани Долежалъ, Якверт і Льобковіц.

Полковник Альфред Шаманек

Команданти бригад

Командантами бригад були в різних часах: отамани д-р Степан Шухевич, Черський, Йосип Букшований, Богуслав Шашкевич, Віктор Стафіняк, Сень Горук, Роман Дудинський, Оробко, Волощук, Омелян Лисняк, сотники: Климкевич, Юліян Головінський, Володимир Коссар, Петрик, д-р Володимир Бемко, Кондрацький, Стронський, д-р Ілько Цьокан, і ін. З чужинців командували бригадами: Хорват підполк. Чмелик, Чех отаман Віметаль, Німці полк. Антін Кравс, підполк. Вольф, підполк. Бізанц, отамани Шльоссер, Ланг, Тінкль, Кніттель, Гофман і інші.

III.

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Галицька Армія була створена для оборони Галичини перед польським наїздом. Була вона **регулярною армією, на західно-європейський лад**, із чисельними і добре зорганізованими запільними установами. Слабою її стороною був брак вищих старшин, а передовсім старшин генерального штабу. Велика більшість її старшинського

складу складалася з запасних старшин, що перед війною були вчителями, професорами, судьями, адвокатами, інженерами, різного роду урядовцями, а то й студентами університету. Та саме цей факт надав армії національного та глибоко патріотичного характеру, бо через старшин, колишніх національно-громадських діячів, була вона тісно пов'язана з національними прямиваннями народу. Правда, і цих старшин було замало, і під цим поглядом польська армія стояла далеко вище. Через брак зв'язку зі світом бракувало їй зброї, одержі, а нераз і харчів. Та проте була вона здисциплінованим військом, що не уступало ні в чому польській армії.

Брак фахових старшин дався відчутти відразу після зайняття Львова. Військова команда не була підготована до боїв у Львові і навіть не брала до уваги такої можливості. Вона вважала за своє завдання дати тільки охорону українському урядові і, коли почалася польська революція, вона вповні розгубилася. Уступлення полк. Вітовського було саме виявом його почуття безрадности в цій складній ситуації. Його шеф штабу, дуже ідейний і працьовитий отаман Горук, не мав поняття про штабну роботу і займався навіть видаванням перепусток. Інші прибічники полк. Вітовського, а зокрема полк. Маринович, ще менше надавалися до військового проводу. Тим то, коли 3. листопада наспіли УСС, не спрямовано їх зайняти головну заліз-

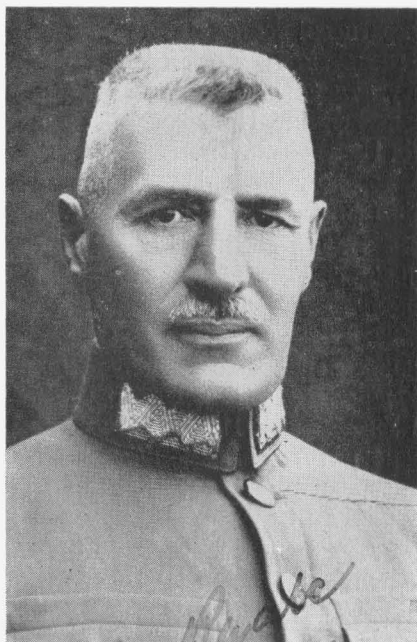

Полковник Арнольд Вольф

ничу станцію, а розділено по різних частинах Львова. До здобуття станції призначено тільки невелику частину, непоінформувавши її зовсім про ситуацію, у висліді чого акція ця не вдалася і Поляки закріпилися на станції. А УСС могли легко зайняти станцію, а тим самим були б українські війська втримали Львів. Не подумала теж Військова Команда про знищення за всяку ціну моста на Сяні в Перемишлі, через що Поляки зі заходу зайняли 11. листопада Перемишль і через нього прислали до Львова відсіч з Кракова. Ці перші дні листопада вирішили великою мірою долю Галичини, бо, якщо б Львів був втримався в українських руках, то польський уряд у Варшаві не був би зважився ще тоді на інтервенцію в Галичині.

Енергічнішим командантом виявився полк. Стефанів. Йому вдалося устabilізувати фронт у Львові так, що українські війська тримали східню частину міста, а західня залишалась в польських руках. Що більше, він перебрав ініціативу в свої руки і невпинно атакував польські позиції. **Положення Поляків було тоді таке важке, що кілька разів виринала у них думка про капітуляцію.** Треба признати, що надхнені полк. Стефановим українські вояки — мала жменька в кількасоттисячнім місті — боролися по-геройськи, а устaвлена на Високім Замку артилерія сильно Полякам дошкулювала. На жаль, не вдалося йому таки фронту зрушити. Коли ж надійшла відсіч Полякам з Кракова і почала зі заходу окружувати українські позиції та дійшла аж до Личакова, він, нервово вичерпаний, дав наказ українським військам залишити Львів, хоч можна ще було, мабуть, втриматися. Кампанія у Львові коштувала українські війська коло 350 забитих і понад 300 ранених та кількасот полонених.

Генерал Антін Кравчук

Завданням зреорганізованої армії під проводом ген. Павленка і полк. Мишковського стало якнайскоріше здобути Львів. Та завдання це було їм не під силу. Звиклі до великих людських мас, якими оперувала царська армія, не мали вони відваги відносно малими силами здобувати Львів. Тимто полк. Мишковський покладав великі надії на чисельну т. зв. козятинську бригаду, що прийшла з Наддніпрянщини. По її прибуттю мала початися генеральна атака на Львів. Та коли бригада відмовилася йти до наступу, залишила фронт та ще здеморалізувала межуючі зі собою галицькі частини, так що її треба було обеззброїти й відіслати до дому, офензива на Львів, що тривала від 27. грудня 1918 до 2. січня 1919, не вдалася. Не вдався теж другий наступ 11. січня. А дорогий час минав . . .

Та не треба думати, що ГА в той час дармувала. Вона зводила без перерви завзяті бої за підступи до Львова. Теж на інших фронтах, передусім на півночі, в районі Любачів-Яворів-Рава Руська, і на півдні, в околицях Хирова і Перемишля, йшла невпинна боротьба з різними польськими відділами. В цих боях, при великих морозах і снігах,

Українці зайняли Львів, покинули в паніці фронт і розбіглися додому. Правда, становище підп. Паппа незабаром перейняв полк. Шаманек, але це вже було запізно.

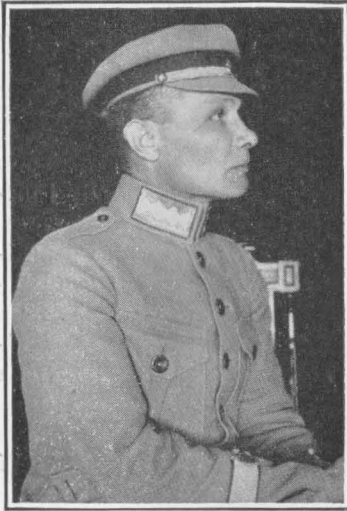
Польська офензива з допомогою армії Галлера

Так проминули сприятливі для Українців місяці. Впродовж цього часу Поляки встигли зорганізуватися і виставити досить сильну і численну армію, що для виряду діставала легко матеріяли з-закордону, а передовсім з Франції. До того прибула з Франції знаменито виеквіпована **армія ген. Галлера, що її мали вжити виключно проти большевиків.** Та Поляки свого зобов'язання не дотримали і кинули її на український фронт. Не потребували вони теж оглядатися на Наддніпрянську Україну, що в тяжких змаганнях з большевиками втратила вже майже всю свою територію і не представляла для них жодної загрози. Витворилося фатальне положення: Галичина потребувала військової допомоги проти Польщі, а Наддніпрянщина не могла її дати, та ще й сама шукала її в Галичині. В такій сприятливій для себе ситуації зібрали Поляки великі сили, щоб зліквідувати Галицьку Армію і так вирішити справу Галичини в свою користь.

Боеві дії почали Поляки 19. квітня проти II. корпусу і відтиснули облягаючі Львів бригади на таку віддадь, що українська артилерія не могла вже досягти міста. 15. травня звернулися вони проти III. корпусу, а незабаром і проти I. з допомогою частин армії ген. Галлера. Врешті прийшли їм на поміч ще й Румуни, що 23. травня переступили галицько-буковинську границю та зайняли Коломию і ціле Покуття аж по Дністер. Їх виступ не дав зорганізувати нового фронту здовж Гнилої Липи-Лімиці, що було в пляні Начальної Команди. Слабо озброєна і без жадних резерв армія не витримала сильного натиску і стала скоро відступати в східньому напрямку, аж врешті опинилася в трикутнику Борщів-Збруч-Дністер.

Українська Чортківська офензива

Дня 8. червня повела розбита армія за ініціативою 3. і 7. бригад (команданти підполковники Вольф і Бізанц) **успішний наступ, що довів до зайняття Чорткова.** Іменованій Диктатором Петрушевичем новий Начальний Вожд, ген. Греків, захопив в тверді руки армію, використав початкові успіхи і **повів блискучу т. зв. чортківську офензиву.** Здеморалізована невдачами і здавалось вже небоездатна армія **набрала нового духа, кинулась лаявною на ворога і йшла непереможно вперед.** В зайнятих нею місцевостях голосилося усе здібне до зброї населення до війська, так що воно скоро поповнилося знову до первісного складу. Що більше, команда приступила до творення ще двох нових корпусів. ГА займала місто за містом, аж дійшла до брам Львова на лінії Дністер-Свириж-Перемишляни-Красне-Броди.

Генерал Віктор Курманович

Армія стала знову відступати на схід, але вже в повнім порядку, у високій дисципліні духа. **В днях 16.—18. липня перейшла вона Збруч, щоб довшою дорогою — через Київ — повернутись до Львова.**

Похід на Київ

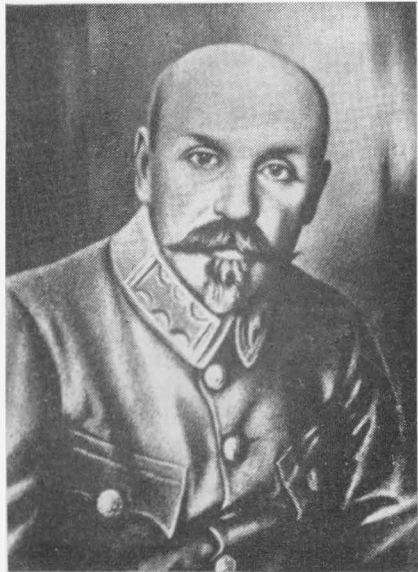
За Збручем ситуація була така загрозлива, що Наддніпрянська Армія добувала останніх сил, щоб не дати себе зліквідувати. Не було мови про відпочинок для Галицької Армії, якого вона по більш як піврічних боях — боса й недоживлена — так дуже потребувала. ГА мусіла займати негайно фронт проти нового ворога. Через відмінний від Наддніпрянської Армії спосіб організації та з політичних причин затримала вона свою відрубність, підлягаючи далі Начальній Команді і Диктаторові. В оперативних справах підлягала вона враз з Наддніпрянською Армією т. зв. Штабові Головного Отамана. Обєднавшись так під спільним проводом кинулись обидві братні армії **бравурним наступом на ворога та стали гнати його перед себе.** Впродовж місяця перейшла армія цілу правобережну Україну і зайняла **31. серпня** (I. і III. корпус враз із наддніпрянським запорізьким корпусом — під проводом ген. Кравса) **Київ.** Волнораз II. корпус враз із корпусом СС йшов в північнім напрямку з метою здобути Коростень, а 11 бригада та опісля ще й бригада УСС боролися завзято разом з рештою Наддніпрянської Армії на полудневім фронті. **Цими боями вписала ГА до своєї історії одну з найкращих сторінок.**

Договір з армією Денікіна

Та в Києві з'явився новий ворог — Денікін. Армія залишила Київ і, знесилена, мусіла боротися ще з одним ворогом. Зрешті з'явилася страшна пошесть тифу, що остаточно перемогла армію. Щоб рятувати решту вояків, склала Начальна Команда Г. Армії на власну руку сепаратний договір із денікінською армією, на основі якого входила в її склад для дальшої боротьби з большевиками. Виринає питання, чи не було іншого виходу для ГА, чи був конечний цей договір, з приводу якого роблено ГА великі закиди.

Для кожного поінформованого було ясно, що об'єднаним арміям не було під силу далі боротися. Правда, наближалася катастрофа й для Денікіна, але він ще мав настільки сили, щоб зліквідувати українські армії. Наддніпрянський уряд думав шукати порятунку в Польщі і тому наказав відворот армії під польський фронт. Відворот цей міг відбуватися тільки підводами й пішки, що при страшних осінніх болотах, при браку битих шляхів, було для цілоти Галицької Армії неможливим. Треба було б залишити все майно та велику частину армії, хворої на тиф, на поталу ворога, на певне пропаще. Але й здорові члени армії ледве чи були б могли врятуватись. Польщі треба було якнайбільшого послаблення України, щоб могла українському урядові подиктувати без дискусії свої умови. В тім напрямі діяв в останніх днях катастрофи представник польської армії при Головному Отамані Петлюрі капітан Чарноцький. Своєю поведінкою довів він до повної дезорганізації решток наддніпрянського військового й адміністративного апарату. Команда ГА мала підстави припускати, що Поляки були б намагалися за всяку ціну знищити рештки ворожо настроєної до себе Галицької Армії. Галицькі вояки були б попали в табори полонених, у славні польські табори, де в зимі було б багато з них вигинуло, як згинували вже перед тим десятки тисяч полонених та інтернованих Галичан. Отже умова з Денікіном була конечною **передимкою** для ГА, щоб **рятувати найцінніший елемент, що залишив Галичину, та використати його ще при нагоді для української справи.**

В час злуки з Денікіном УГА (від злуки називала вона себе У-

Генерал Олександр Греків

країнською Галицькою Армією) не понизила ніколи українського прапора й рятувала, як могла, Наддніпрянців від денікінських переслідувань. Старшини й вояки могли в той час перебути в спокою пошесть тифу. Коли по розгromі Денікіна попала УГА в большевицькі руки, був увесь склад УГА вже здебільша по тифі.

Договір з Наддніпрянською Армією

Що більше, коли денікінці під ударами большевиків послабли, заключили представники обох армій за згодою ген. Тарнавського, що заступав хворого тоді на тиф ген. Микитку, дня 24. грудня у Винниці умову про злуку обох армій з тим, що ГА мала задержати далі свою організаційну окремішність. Начальним Вождем мав стати ген. Павленко, шефом штабу Галичанин, головним інтендантом теж Галичанин, а його помічником Наддніпрянець. Крім цього до уряду УНР мали вступити по одному представникові від обох армій. Розрив ГА з денікінцями мав наступити в моменті, який уряд і Нач. Команда ГА будуть уважати з практичних і стратегічних поглядів за відповідний. Ген. Тарнавський зобов'язався задержати в міру можливости в руках ГА район Винниця-Жмеринка-Вапнярка для забезпечення адміністративної праці уряду УНР та втримання в нім публичного ладу й порядку. Крім цього Галичани домагалися реабілітації перед українським народом урядом УНР ген. Тарнавського й ГА від закиду зради.

Договір з большевиками

На жаль, до здійснення цієї умови не прийшло. Щоб відірватися від денікінців, мусів ген. Павленко, ще заки довідався про підписання умови, податися скорими маршами на схід і стратив зв'язок із ГА. Большевики прийшли в район розташування ГА скоріше, як можна було того надіятися. ГА подалася з денікінцями на полудне. Щоби рятувати безліч залишених по шпиталях хворих вояків, створився у Винниці ревком ГА з отаманом д-ром Гірняком у проводі, що порозумівся з большевиками про перехід армії до них. ГА вспіла дійти ледве до Бершаді, Ольгополя і Балти, коли большевики підходили вже під Одесу. Нач. Команда намагалася перевести армію на румунську територію, але Румуни її через Дністер не перепустили. Тоді делегати ревкому арештували в Рибниці над Дністром ген. Микитку й Ціріца, а створений при Нач. Команді ревком під проводом Анд. Музички затвердив умову з XI-ою большевицькою армією про злуку ГА з большевиками, бо тільки в цей спосіб могла вона врятуватися від фізичного знищення. Нач. Вождем став зразу полк. Шаманек, а опісля підполк. Витошинський із шефом штабу полк. Шаманеком, з осідком у Балті. Та большевики прислали незабаром свого команданта, галицького комуніста Василя Порайка із шефом штабу Москалем Івановим. Армія дістала тепер назву: „Червона Українська Галицька Армія (ЧУГА)“.

Головний Отаман Симон Петлюра

Під большевицькою командою

Большевики раділи таким набутком, як УГА, бо так зорганізованих і здисциплінованих частин вони ще тоді не мали. Але водночас і боялися сильних національних і патріотичних почувань, що ними були сповнені її вояки. Наслані большевиками агітатори намагалися „розслоїти“ УГА, посіяти у вояків недовіря та ненависть до старшин. Та це їм ані трохи не вдалося. **УГА залишилась далі сцементованим одною думкою й одними почуваннями монолітом.**

З колишньої чисельної армії залишилося ще коло 20.000 вояків. Большевицька команда зорганізувала з них три піші й одну кінну бригади враз із запасним кошем. З II-го корпусу створено 1-шу бригаду Червоних УСС, з I-го корпусу 2-гу, а з III-го корпусу 3-тю бригаду. Кожна бригада складалася з трьох полків піхоти по три курені, одного полку артилерії, важкого гарматного дивізіону й одного полку кінноти. Полк. Іванов намагався створити з них одну боеву одиницю, дивізію чи корпус. Були чутки, що армію перекинуть для організації на Полтавщину. Та большевики знали, з ким мали діло, і намагання шефа штабу не довели до нічого. Вони вислали їх на фронт і приділили кожному до іншої большевицької дивізії (Бердичів, Жмеринка, Вапнярка) і навіть до двох різних армій (XII-ої і XIV-ої).

Генерал Микола Юнаків

квідували. В Кожухові був теж **ген. Микитка**, а в Москві **ген. Ціріц**, яких большевики — коли вони відмовились піти на большевицьку службу — розстріляли.

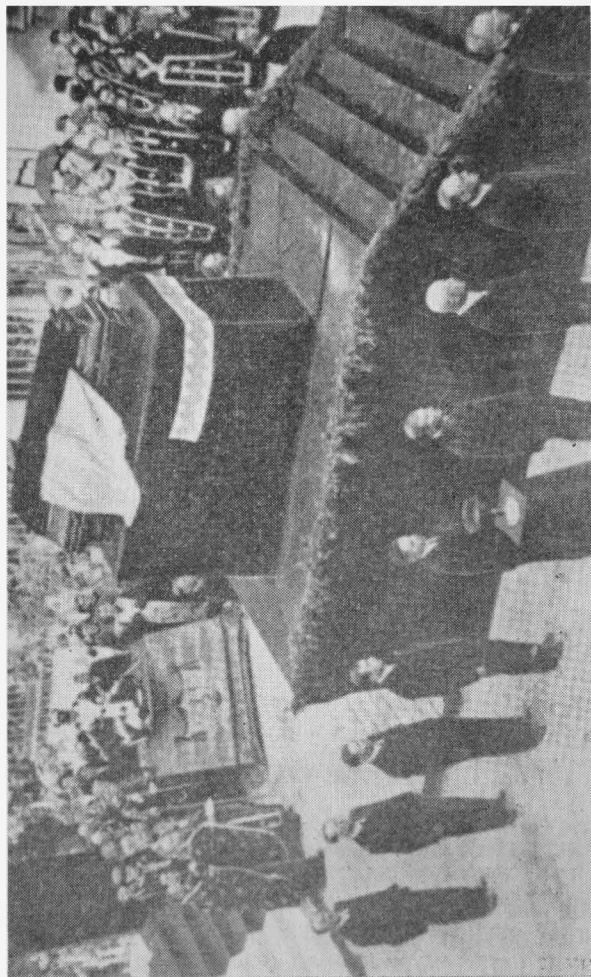
Перехід на сторону Петлюри.

Позбувшись тифу, УГА прийшла до себе і набрала самопочуття. Вона не думала бути сліпим оруддям у руках большевиків і чекала тільки нагоди, щоб із ними пірвати. Завдання це взяв на себе тайний комітет, що створився при збірній станиці старшин у Бірзулі з декількох визначніших старшин (сотн. В. Бемко, сотн. О. Навроцький, сотн. В. Білінський і ін.). Комітет втаємничив у свої пляни команди бригад та втримував із ними звязок. Вислав теж часто курієрів для звязку з ген. Павленком і полк. Удовиченком, що тримав із своєю дивізією фронт у районі Могилева. Комітетові вдалося придбати відбірчу радіостанцію, уложити шифри й вислати з ними одного старшину до ген. Дельвіга, військового аташе при українській місії в Румунії. Старшина цей дістався щасливо до Букарешту і передав звітommлення враз із шифрами генералові. Цією дорогою дізналися про відносини на Україні й про настрої Гал. Армії От. Петлюра й антантські компетентні чинники. Комітет чекав інструкцій радіевою дорогою, але вони не над-

Командантом I-ої бригади став галицький комуніст Михайло Баран (колишній старшина УСС, що взимі 1914-15 р. попав — мабуть добровільно — в Карпатах у російський полон і там став комуністом), II-ої сотн. Юліян Головінський, а III-ої сотн. Йосип Станимир. Командантом кінної бригади став отаман Едмунд Шепарович.

При большевицькій реорганізації армії збирала команда злишніх старшин у збірній станиці, а по розриві армії з большевиками вивезли їх большевики до табору інтернованих у Кожухові біля Москви. Туди вислали теж увязнених старшин з Польового Штабу й Коша УСС в Києві. В таборі цім зібралось понад 300 галицьких старшин. Між іншими був між ними **отаман Сень Горук**. Мало кому з них удалося врятуватись. Всіх їх большевики в різний спосіб злі-

Колонні старшини обох Українських Армій на почесній стійці при домовині ген. Тарнавського на подвір'ю катедрі Св. Юрія у Львові 1938 р. Митр. Шептицький в сенсі численного духовенства служить парадну.

ходили. От. Петлюра, мабуть, надто довіряв Полякам, а може боявся теж якої галицької диверсії у своїй тодішній пропольській політиці і не використав в останнє галицької шанси. А відповідними наказами можна було довести в час наступу польської армії на Київ до злуки галицьких бригад з дивізією полк. Удовиченка й армією ген. Павленка під проводом того останнього. Коло 30-тисячна, запровадена в бій з большевиками, армія, що була б певно ще поважно збільшилася добровольцями, могла тоді зайняти полудневу Україну з Одесою. Так була б скріпилася сильно позиція От. Петлюри супроти Поляків та її зріс би був його престиж за кордоном. Мабуть, і вислід київської операції був би тоді виглядав інакше. Та, на жаль, так не сталося.

Дня 6. квітня виступила кінна бригада от. Шепаровича біля Тирасполя проти большевиків, але виступ цей був передчасний і комітет, не маючи інформації з-за кордону, не зважився доручити прочим бригадам, які були вже на фронті або в дорозі туди, прилучитися до повстання, тим більше, що ген. Павленко знаходився тоді далеко від місця розташування Гал. Армії. Дня 22. квітня заключив уряд От. Петлюри з Поляками договір, якого наслідком була війна з большевиками й похід на Київ. Неясні вістки про цей договір дійшли негайно до галицьких фронтових частин. Можливо, що Поляки зробили це нарочно, щоб спровокувати настроєних ворожо до большевиків Галичан до якихсь дій, без жодних зобов'язань із свого боку. І дійсно командант II-ої бригади сотн. Головінський вирішив, без повідомлення комітету, зірвати негайно з большевиками і повідомив прочі бригади про спільний виступ проти них. II-га і III-тя бригади відкрили 23. і 24. квітня фронт і тим уможливили польській армії скоре просування вперед і здобуття Києва. I-ша бригада не дістала в час повідомлення про виступ і завзято билася з Поляками та врешті, оточена ними, склала в Пиківці біля Хвастова зброю. Тайний комітет, не знаючи нічого про виступ бригад, не зміг поробити відповідних заходів і через це большевики встигли вивезти старшин із збірної станиці в Бірзулі в Московщину. Бригаді от. Шепаровича вдалося перебитись через большевицькі лінії і злучитись з армією ген. Павленка.⁶²

Ліквідація УГА

Та тепер прийшов новий удар. Поляки не бажали собі Галичан на Наддніпрянщині. Тож (дехто впевняв, що за згодою, а навіть на виразне бажання Отамана Петлюри) роззброїли бригади. Стрільців розпустили додому, а старшин вивезли до табору полонених у Тухолі над

---

⁶² В Енциклопедії Українознавства (Днів. т. II., ст. 524) автор даного розділу утотожнює кінну бригаду от. Шепаровича з II-гою пішою бригадою і тому подає, що вона „при зустрічі частин ЧМГА з військами УНР“ виступила в один час з III-ю бригадою проти большевиків і була теж Поляками роззброєна, що не відповідає правді.

Стрілецькі могили на Янівській кладовищі у Львові.

німецькою границею, звідки частина втікла через Німеччину до Чехословаччини, а решту розпустили ступнево додому. Опинився там теж **ген. Тарнавський**. Правда, при відвороті з Києва командант III-ої польської армії ген. Ридз-Смігли скликав у Коростені збори старшин, які на його внесення ухвалили звернутися до польського уряду з побажанням, щоб повернув назад Галичан на Україну, бо без них не дасться зорганізувати української державности, та це було вже запізно. Рештки Галичан, що не попали в польські руки, згуртувалися біля херсонської дивізії Наддніпрянської Армії. Коли большевицькі війська увійшли в Галичину та підходили під Львів, вони перейшли під проводом **ген. Кравса** з району Товмача через Карпати на Чехословаччину, де були обеззброєні й інтерновані. Кілька тисяч Галичан залишилось в Україні. Декому з них удалося в пізніших роках повернутись до Галичини, решту большевики поволі винищили.

Значення УГА

Так покінчила ГА своє існування. Роля її не лише в історії Галичини, але й цілої України величезна. **Вона обновила приспані віками неволі державницькі традиції в Галичині.** Без її боротьби не було б пізнішого розвитку галицької самостійницької ідеології і повстання УПА. **ГА продовжила на цілий рік визвольні змагання на Наддніпрянщині.** Вона була носієм визвольних соборницьких ідей та захоплювала ними маси. В ім'я цих ідей застелила вона трупами своїх вояків цілу Правобережну Україну від Коростеня аж по Одесу. ГА своєю організованістю, дисципліною та державно-суспільницьким підходом до всіх справ призначала своїх і чужих в Україні, що ідея української державности — це не мрія жменьки авантюристів, але прямування всіх

терств народу, які можна ділом реалізувати. Доказом цього добродієльна участь у ГА галицьких Німців і Жидів та пошана й любов, якими втішалася вона серед населення без різниці національності на Паддніпрянщині. Завдяки ГА врешті не сходилла справа Галичини аж до весни 1923 р. з порядку нарад тодішніх керманичів світової політики. Не її вина, що не могла вона зробити для справи української державности більше, як зробила.

Додатки

ПРОЄКТ ПЕРЕМИР'Я КОМІСІЇ ГЕНЕРАЛА БЕРТЛЄМІ

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників до польської й української делегацій для перемир'я.

Після того, як між обома сторонами заключено припинення збройної боротьби, Комісія Союзників, прийнявши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін, має честь подати вам рішення, які вона прийняла в справі установаження перемир'я між ними, в реченні 4 днів, числячи від 1. березня 1919 р. 8 год. ранку.

Комісія пригадує, що Мирова Конференція застерігає собі остаточне рішення політичних і територіяльних питань, які тепер розділяють сторони та що вона дала своїй делегації тільки уповажнення здійснити припинення ворожих кроків та установаження тимчасового перемир'я, виключно військового, постанови якого не матимуть ніякого впливу на кінцеве рішення Конференції.

Комісія ждатиме у Львові до 5. березня, 8 год. ранку, уповажнених обох воюючих сторін, наділених повноваженнями для підписання цього перемир'я.

Ми, представники чотирьох держав: Америки, Англії, Франції й Італії, звертаємо знову Вашу увагу, в разі відмови, на незвичайну відповідальність, яку Ви візьмете на себе, і на трудність Вашого положення супроти Мирової Конференції, яку ми представляємо.

(Підписи): Представник Америки: Robert Lord
Представник Англії: Carton de Wiart
Представник Франції: General Berthelemy
Представник Італії: Commandant Stabile

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників у Львові до української делегації

Комісія Союзників вважає за свій обов'язок додати одне слово щодо проекту додаткового договору, долученого до договору перемир'я. Цей проект є тільки нарисом, поданим для інформації. Його

остаточно устійнить Комісія Союзників тільки після анкети, відбутої на місці. (Ті самі підписи)

Договір перемиря

Щоб спинити пролив крові й покласти кінець ворожим крокам, підписані делегати (тут полишено вільне місце на імена делегатів), належно уповаженні до цього своїми урядами, підписали оце перемиря, постанови якого є такі:

Стаття 1. Перемиря є чисто військове й його умови ніяким способом не можуть впливати на рішення, які має прийняти Мирова Конференція.

Воно зачнеться другого дня після підписання, скінчиться після того, як Мирова Конференція повідомить про своє рішення в справі Галичини.

Стаття 2. Військова демаркаційна лінія, яка розділятиме теперішні військові сили обох сторін на час перемиря, подана на долученій карті 1:200.000.

Вона йтиме здовж ріки Бугу від границі Галичини до устя потоку, який перепливає попри Ясеницю Польську, далі здовж цього потоку до залізничного мосту Холотів-Камінка, далі здовж цього залізничного шляху (частина шляху, приналежна до Українців) до мосту на ріці Бузі, далі здовж залізничного шляху (частина шляху, приналежна до Поляків) від цього останнього мосту до мосту на ріці Камінці, далі здовж цієї ріки до границі, яка ділить політичний повіт Жовківський від Камінецького, далі здовж цієї границі, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Камінецьким, далі здовж границі між політичними повітами Львівським та Перемишлянським до залізничного шляху Львів-Перемишляни, звідси здовж границі між політичними повітами Бобрецьким і Перемишлянським до Солової (ця місцевість належить до Українців, Миколаїв до Поляків), далі здовж потоку Білого до Соколівки (ця місцевість належить до Українців), далі здовж шляху Соколівки до залізничного двірця у Вибранівці (двірць і місцевість належить до Поляків), далі здовж шляху залізничного двірця у Вибранівці до Гути Щирецької (ця місцевість належить до Українців) і звідси здовж південної границі політичного повіту Львівського і далі здовж східньої границі політичних повітів Дрогобицького й Турчанського.

Стаття 3. Українські сили мають бути усунені поза цю лінію протягом 14 днів від початку перемиря. Після того речення не може бути під час перемиря ніякої концентрації війська у смузі по однім і другім боці демаркаційної лінії у відношенні 3 кілометрів від цієї лінії. Обі сторони можуть полишити в цій смузі тільки відділи, потрібні для міс-

цевої поліції, без артилерії. Комісія Союзників, передбачена нижче, управлятиме подробиці виконання і рішатиме в останній інстанції.

Стаття 4. Всі воєнно-полонені обох сторін мають бути звільнені. Їх поворот буде предметом договору, який мають заключити обі воюючі сторони зараз після підписання перемиря.

Стаття 5. Особи інтерновані, взяті як закладники, придержані або увязнені під час війни з політичних мотивів, будуть негайно звільнені.

Стаття 6. Не можна буде робити ніякої перешкоди поворотові до місця їх осідку з-перед часу воєнних кроків, ані користуванню всіми правами для осіб одної чи другої сторони, а також для громадян держав союзних чи заприятельованих (*des nations allies ou amies*) навіть коли вони брали участь у війні: всі сконфісковані маєтки мають бути їм звернені або має бути дане відшкодування.

Стаття 7. Ніхто не може бути нарушений ні непокоєний в своїх правах ані в маєтку з причини своєї народності або участі у війні.

Стаття 8. На землях Східньої Галичини, поставлених під контролю обох сторін, на час цього перемиря будуть заборонені і признані згори неважними всі трансакції щодо маєтків, які належать не-приятелям союзних і заприятельованих держав: рухомі і нерухомі власності, участі в інтересах права, користі з яких небудь контрактів і т. д. --- з винятком операцій необхідних для безпосередніх потреб експлуатації цих маєтків (купівля сировини, продаж продуктів і т. д.)

Стаття 9. На тих самих землях, під час цього перемиря, не даватиметься концесії на право експлуатації нафтових теренів, поза приватною власністю.

Стаття 10. З застереженням, щоб нафтові інсталяції і всі залізничні шляхи не підлягли ніякому важливому ушкодженню, польські військові власті, за цілий час цього перемиря, матимуть обовязок доставляти українським властям, щомісяця за заплату, залізницею і на залізничний двірць у Стрию, якийсь тонаж нафтової ропи та її виробів.

Цей тонаж, як також ціна нетто купна нафтової ропи, її виробів і товарів, які можуть бути доставлені титулом заплати, і умови для управління цієї трансакції будуть предметом додаткового договору, обовязкового для обох сторін, що його установить Комісія Союзників для виконання перемиря, після анкети на місці. Вони мають бути такі, щоб українські власті за весь час цього перемиря мали далі ті користі, що їм давало протягом місяця січня володіння відступленими нафтовими теренами.

Стаття 11. Українська армія матиме обовязок охороняти під час евакуації евакуовану смугу й особливо експлуатації й інсталяції нафтові проти всякого замаху, всякого знищення і всякого порушення. При своїм відході вона передасть береження порядку місцевим цивільним властям.

Стаття 12. Комісія Союзників, зложена з 1 члена військового і 1 члена технічного від кожної з союзних або заприятельованих держав, берегтиме виконання цього перемир'я й матиме всю владу рішати в останній інстанції всі питання, які можуть бути піднесені і які не є управлінні в вище поданих постановках. Вона зможе делегувати підкомісії, які в разі потреби мають поза нею управлінювати окремі справи.

Стаття 13. Французький текст поданих вище 12 статей є одиноким урядовим.

Додатковий договір щодо нафти

Стаття 1. Польські військові влади матимуть обов'язок доставляти українським військовим владам, щомісяця, за плату, залізницею і на залізничний двірць у Стрию . . . 1. вагонів-цистерн або . . . 1. тон нафтової ропи. Українські військові влади матимуть змогу жадати, щоб така кількість нафтової ропи, яка їм подобається, була заступлена відповідною кількістю її виробів. Вони матимуть доплатити кошти рафінажі, вільні від всіх такс.

Стаття 2. Ціна купна за нафтову ропу або її виробу, доставлені українським владам, може бути заплачена, по їх виборі, товарами або монетою, яка має курс у Польщі.

Стаття 3. Ціни нетто за вагони на залізничному двірці у Стрию, фактуровані для нафтової ропи, та її виробів: ціни нетто товарів, доставлених у плату за вагони, так само на залізничному двірці у Стрию, будуть такі:¹⁾

Стаття 4. Полякам буде заборонений усякий вивіз нафти й її виробів з другої сторони установленої військової демаркаційної лінії.

Стаття 5. Всі вагони-цистерни, які знаходяться в дні підписання цієї транзакції на території Східньої Галичини, будуть списані і поставлені польській дирекції залізниць за плату за кожний вагон польськими владами ціни, установленої Комісією Союзників.

Вийняток буде зроблений для кількості вагонів-цистерн, потрібної для руху на нафтових теренах, положених на схід від демаркаційної лінії, і для транспорту нафти, доставленої Українцям, зі Стрия. Цю кількість означить Комісія Союзників, яка візьме на увагу інструкції щодо руху вагонів на австрійських залізничних шляхах Галичини. Комісія Союзників рішатиме всі питання про уживання і рух вагонів-цистерн і вагонів з товарами.

Дня . . . . лютого 1919. (Ті самі підписи на кожному з 5 листів тексту головного й додаткового договору).

---

¹⁾ Цей тонаж і ці ціни установить, згідно з постановами статті 10-ої договору перемир'я, Комісія Союзників після вислухання нею українських і польських знавців і закінчення анкети, яку вона має провести на місці.

**ПРОЄКТ ПЕРЕМИР'Я КОМІСІЇ ГЕН. БОТИ, ПРЕДЛОЖЕНИЙ
ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ДЕЛЕГАЦІЯМ В ПАРИЖІ,
ДНЯ 12. ТРАВНЯ 1919 Р.**

„Договір перемиря

між (військовими) польськими силами і (військовими) українськими силами, складений за посередництвом Злучених Держав Америки, Британської Імперії, Франції та Італії.

Стаття 1. негайно будуть дані інструкції для припинення всякої військової акції між силами польськими й силами українськими, починаючи дня . . . 6 година вранці.

Стаття 2. Військовою демаркаційною лінією, яка ділитиме польські й українські збройні сили під час перемиря, буде лінія, визначена в додатку А і зазначена на долученій карті.

Стаття 3. Впродовж 5 днів після припинення ворожих кроків польські відділи на схід від вище зазначеної лінії візьмуть на захід від цієї лінії, а всі українські відділи, які є на захід від цієї лінії, візьмуть на схід від цієї лінії.

Стаття 4. Число польських відділів і відділів українських, себто в Східній Галичині по обох боках демаркаційної лінії, буде впродовж 15-и днів від припинення воєнних дій зведене на 20.000 людей. Комісія Перемиря, передбачена в статті 5, матиме рішати, чи опісля буде можливо змінити ці сили. Привіз воєнної амуніції до Східньої Галичини під час перемиря буде обмежений до кількості, дозволеної Комісією Перемиря.

Стаття 5. Міжсоюзна Комісія Перемиря, зложена з представників держав, що виконують посередництво, буде дбати про виконання умов цього перемиря. Ця Комісія зможе передавати підкомісіям управління особливих або окремих справ.

Комісія Перемиря матиме обовязок установити дефінітивно становище обох сторін таким способом:

- а) щоб усунути всякі тертя між Поляками й Українцями;
- б) щоб запевнити лад на цілій області.

Польські й українські уряди при владі в Східній Галичині зобов'язуються прийняти всі розпорядження Комісії і влещувати їй всіма способами виконання її завдань.

Стаття 6. Всі воєнні полонені польські й українські, які знаходяться в руках обох сторін, будуть звільнені на підставі умови, яка має бути складена в 7 днів після припинення воєнних кроків.

Стаття 7. Будуть негайно випущені на волю всі особи, Поляки й Українці, увязнені або інтерновані з політичних причин, українськими і польськими урядами від 1. листопада 1918 року.

Також не буде робитися ніяких перешкод у їх повороті до первісного осідку або у вживанню повних прав і свободи цими особами, як теж особами, приналежними до союзних і заприязнених держав, якщо б вони навіть брали участь у війні.

Всі skonфісковані посілости, приналежні до осіб в областях, підданих під окупацію польських і українських сил, будуть віддані їх правовим власникам, а якщо б це було неможливим, то буде їм заплачено відшкодування.

Стаття 8. Ніхто не буде переслідуваний і непокоєний щодо своїх прав або своєї свободи з приводу своєї національності або участі у війні.

Стаття 9. На території, підданій під окупацію польських і українських сил згідно зі статтею 2, обі сторони будуть придержуватися точно принципів правил, доданих до Конвенції з 1907 року про війну на суші (Гагська конвенція) й особлива увага буде звернена на бажання іншої національності, як окупаційна сила. Місцеві уряди, які представляють більшість населення більшости інтересованих округ, будуть заслуговувати на якнайбільші пільги.

Стаття 10. Половина продукції нафтових теренів буде віддавана щомісячно залізницею польським урядам за заплату готівкою або в натурі. Ціна буде встановлена Комісією Перемиря на підставі коштів продукції з дочисленням коштів експлуатації і транспорту.

Стаття 11. Всі трансакції щодо дібр, прав і інтересів, приналежних громадянам держав, ворожим, союзним і заприязненим державам, на територіях підданих під контроль обох сторін, є на час цього перемиря заборонені і будуть неважними й неіснуючими. Одначе ця постанова не перешкоджує трансакціям, потрібним для експлуатації цих дібр.

Стаття 12. Під час цього перемиря не будуть давані концесії на права експлуатації нафтових теренів і до публичних домен, положених на території обох сторін.

Стаття 13. Постанови цього перемиря не будуть ніяким чином уважатися за рішальні про дефінітивний статут Східньої Галичини, який у відповіднім часі управильнять союзні і заприязнені держави в договорах і конвенціях, що їх мають скласти ці держави в пізнішому часі. Це перемиря скінчиться, коли дефінітивний статус буде установлений таким чином.“

Додаток до проєкту перемиря, який мала підписати тільки українська сторона:

„Зобовязання, дане українськими представниками, як додаток до договору про перемиря, складеного між польськими й українськими силами:

Підписуючи договір перемиря з нинішньої дати, підписаний є уповажнений прийняти зобов'язання іменем української влади, яка тепер фактично утримує Східню Галичину, що уряди при владі пороблять усі розпорядження, щоб українські сили, які будуть стояти в Східній Галичині, не мали ніякого старшини, що належав до армії німецької, або австро-угорської, або належить тепер до армії німецької, австрійської чи угорської, за винятком старшин, народжених на території Східньої Галичини“.

ДОДАТОК „А“

до проекту перемиря комісії ген. Боти

„Лінія перемиря покидає Буг там, де він спливається з Козловицьким потоком і йде горі течвою цього потоку аж до впливу до нього річки Варяжанки (йдучи на захід від Угринова). Далі йде в загальнім напрямку на південь через означені точки (коти): 246, 258, 208, 210 і через точку над потоком Болотнею безпосередньо на північ від коти 207 (йдучи на схід від Лубова, Ванева і на захід від Себечева і Жабча). Відсіля йде лінія до місця, де спливаються Рата і Желдець. Далі йде горі течвою Желдця аж до виступу 252 (на північ від Жовтянців). Опісля звертається на схід в напрямі точки адміністраційної границі між повітами львівським і камінецьким безпосередньо на захід від коти 262. Йде цією границею, як теж адміністраційною границею між повітами львівським і перемишлянським аж до точки, віддаленої 1500 метрів на південний захід від точки 276 (на північ від Печені). Звертається на південний захід, переходить через коти 302, 280, 440, 377, 366, 113; опісля доходить до південної границі львівського повіту в віддаленню 1 км на південь від останньої коти (йдучи на схід від Коцурова, Гринева, Суходолу, на захід від Миколаєва). Йде південною границею львівського повіту аж до місця, де вона зустрічається з Дністром. Йде горі течвою Дністра і Бистриці аж до Мокрян, де зустрічається зі західньою границею дрогобицького повіту. Йде цією границею на південь аж до точки 1001 (Буківська); далі лінією хребта на південний захід аж до точки 1132 (Шимонець): далі на південний захід поздовж потоку, який йде до Родича аж до місця, де він зливається зі Завадкою, опісля доли Завадкою до місця де вона впадає до Стрия: далі горі Стрием до місця, де на північний захід від Маткова впадає до нього потік, що йде з Кривки; далі горі течією цього потоку, на південь, аж до точки 831 Ясенова, на давній границі між Угорщиною і галичиною“.

ВИРІШЕННЯ НАЙВИЩОЇ РАДИ З 25. ЧЕРВНЯ 1919 Р.

„Щоб забезпечити особи і майно мирного населення Східньої Галичини проти небезпек, які їм загрожують від большевицьких банд, Найвища Рада союзних і заприязнених держав вирішила уповажнити

(військові) сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч.

Це уповажнення в нічому не пересуджує вирішень, які Найвища Рада прийме опісля, щоб управильнити політичний статут Галичини.“

1-ИЙ ДОГОВІР ІЗ ДЕНІКІНОМ

„Протокол перемиря, заключеного між представниками Добровольчеської Армії з одного і представниками Галицької Армії з другого боку.

24. ст. ст. жовтня 1919. Станція Зятківці.

Голова Комісії: полковник російського генерального штабу Дубяго, Члени: від Добровольчеської Армії полковники генерального штабу Коновалов і Саборський і від Галицької Армії отаман генерального штабу Альфонс Ерле, отаман Омелян Лисняк і сотник Йосип Левицький.

При перевірці повноважень стверджується:

1. Повноважень представників Добровольчеської Армії установлена особистим повідомленням команданта війська Новоросійської Области генерал-лейтенанта Шілінга.

2. Повноважень представників Галицької Армії дав Начальний Командант Галицької Армії ген. чет. Тарнавський під датою 5. листопада н. ст. 1919, ч. 6897.

Р і ш е н о :

1. Галицька Армія переходить у повному складі з етапними установами, складами й залізничним майном на сторону російської Добровольчеської Армії і віддається в повне розпорядження Головного Команданта озброєних сил Півдня Росії,¹⁾ в теперішній час через команданта війська Новоросійської Области.²⁾

2. Галицька Армія, під час перебування в вище згаданій підлеглості, не буде вжита до боротьби з армією Петлюри, яка діє на фронті, і до одержання окремого завдання відводиться в запілля.

3. Галицький уряд через недостачу території спиною тимчасово свою діяльність і переходить під опіку російської Добровольчеської Команди. До часу вказання місця осідку він оселюється в Одесі, куди негайно переїздить.

4. При головному Штабі галицького війська знаходяться представники російської Добровольчеської Команди для вирішення на місці всіх біжучих питань оперативного, адміністративного і господарського характеру.

Головний галицький штаб висилає до штабу Новоросійського

¹⁾ Титул генерала Денікіна (осідок у Таганрозі).

²⁾ Генерал Шілінг (осідок в Одесі).

війська офіцерів для зв'язку в кількості, яку вкаже командант війська Новоросії.

5. Цей протокол входить у життя з днем його підписання. Від того дня Галицька Армія сповняє всі розпорядження Добровольчеської Команди.

6. Галицька Армія, починаючи 25. ст. ст. жовтня, приступає до зосередження в районі Погребище-Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками про внутрішнє життя Галицької Армії і про право зносин галицького уряду з чужими державами, полишаються нерішеними до одержання пояснень від генерала Денікіна.

Для цього галицька делегація, призначивши одного представника для негайного вручення цього протоколу Галицькій Начальній Команді, в складі двох других представників переїздить в Одесу в штаб війська Новоросійської Области.

8. Для вигоди зносин обі сторони обов'язуються зараз установити телеграфічний зв'язок на апаратах Морзе, при чім включно до Липівця роблять це добровольці, далі до Винниці Галичани.

Голова Зєднаної Комісії полковник генерального штабу Дубяго. Члени: полковник генерального штабу Коновалов, полковник генерального штабу Саборський, отаман генерального штабу А. Ерле, отаман О. Лисняк, сотник Йосип Левицький.

На основі уповноваження Головного Команданта озброєних сил Півдня Росії ген. Денікіна потверджую цей протокол.

Стація Зятківці, 24. ст. ст. жовтня 1919.

Командант війська Новоросійської Области
генерал-лейтенант Шілінг.“

2-ИЙ ДОГОВІР ІЗ ДЕНІКІНОМ

„Протокол засідання військової Комісії, зложеної з представників Добровольчеської й Галицької Команди.

Одеса 4./17. листопада 1919.

Представники від Добровольчеської Армії: полковники генерального штабу Даровський, Коновалов, Саборський; від Галицької Армії: отаман генерального штабу Ціммерман, сотник Турчин і поручник д-р Давид.

Повновласті представників Добровольчеської Армії стверджує особисто командуючий військом Новоросії генерал лейтенант Шілінг, а повновласті галицьких представників підтверджуються предложенними ними телеграмами команданта Галицької Армії чч. 6828 і 7852.

Провід обняв як найстарший ступнем полк. ген. шт. Даровський.

Постановлено:

1. Галицька Армія переходить у повному складі разом із етапними установами, складами й рухомим залізничним матеріалом на сторону російської Добровольчеської Армії і входить у повне розпорядження Головнокомандуючого військом Новоросійської Области.

2. Галицька Армія задержує свою організацію, командний збір, мову, устави й ціле військове майно. Частини мають існувати в складі не менше 75% своїх штатних складів за штатами Галицької Армії, які обов'язують по 4./17. листопада 1919.

Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3. Російська Добровольчеська Команда допоможе Галицькій Армії в доповненні її рядів уроженцями Галичини, що знаходяться як у чужих державах, так і на території Росії.

4. При вищих штабах, як також установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці з вибору Добровольчеської Команди для зв'язку й вирішення на місці вирішальних питань.

5. Політичних питань про взаємні відносини галицького уряду до уряду Добровольчеської Армії, а також про майбутню долю Галичини не розглядається й полишається до вирішення на політичних переговорах. Аж до вирішення цих питань у постой генерала Денікіна задержує Диктатор Галичини право керування й контролю внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати проти Армії Петлюри, яка знаходиться на фронті.

7. Галицька Армія зосередиться не пізніше 17./30. листопада 1919 в районі Козятин—Винниця—Ілинці—Оратово—Погребище.

8. Для забезпечення цієї концентрації Галицька Армія негайно займає й держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить найпізніше до 17./30. листопада 1919 до Уманя.

10. Всі запільні військові установи, етап, склади й інше пересувається поступово й розташовується на лінії Христинівка—Ольгопіль—Вознесенськ—Миколаїв.

Санітарні установи, в яких знаходяться хворі та виздоровці, полишаються на місці.

11. Хворі й ранені Галицької Армії, які не знайдуть місця в галицьких лічницях, будуть прийняті в шпиталі збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а після видужання вертаються в Галицьку Армію.

12. Для зв'язку зі штабом команди війська Новоросійської Области вишлеться зі штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Цей договір входить у силу з хвилиєю ратифікації його з одної

сторони командантом війська Новоросійської Області, з другої сторони командантом Галицької Армії.

14. Ворожі кроки між Добровольчеською й Галицькою Армією спинюються з хвилиною підписання цього протоколу представниками обох сторін, не ждучи ратифікації його, як це сказано в точці 13.

Голова Комісії Даровський, Коновалов, Саборський, Ціммерман, Лука Турчин, Д-р Гр. Давид.

Стверджую:

Командант війська Новоросійської Області генерал-лейтенант Шілінг.

Одеса, 17. листопада 1919.

Стверджую:

Начальний вожд Галицької Армії генерал-четар Микитка.

Винниця, 19. листопада 1919.“

СТАТУТ ДЛЯ СХІДНЬОЇ ГАЛИЧИНИ, УХВАЛЕНИЙ НАЙВИЩОЮ РАДОЮ 20. ЛИСТОПАДА 1919 Р.

РОЗДІЛ І.

Статут для Східньої Галичини

Стаття 1. Головні союзні і заприязнені держави дають Польщі — а вона приймає — мандат організувати й адмініструвати під час 25 літ нижче означену частину давніх австрійських провінцій Галичини й Буковини, яка творитиме автономну територію Східньої Галичини.

Комітет, який матиме завдання зайнятися розграниченням, зберегеться за п'ятнадцять днів після того, як цей договір набере сили. Цей комітет складатиметься з 6 членів. П'ятох призначають союзні й заприязнені держави й одного Польща. Вирішення прийматимуться більшістю голосів; в крайнім випадку рішатиме президент. Обидві сторони обов'язані прийняти це вирішення.

Д о д а т о к : Границі Східньої Галичини

А) На Заході: Від точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією сходиться зі східньою адміністраційною границею громади Белзця, і в напрямі на південний захід, та сама адміністраційна границя. Далі адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом на заході і Равою Руською на сході. Далі, в напрямі на південний захід, адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом і Яворовом, перетинаючи кут, утворений коло села Липівця, лінією, яка має бути означена на терені в віддаленню коло 2 кілометрів на північ від цієї місцевости. Далі, в напрямі на південь, адміністраційна границя між повітами Ярославом і Перемишлем на заході і Яво-

ровом, Самбором, Старим Самбором на сході. Далі, в напрямі на південь аж до вигнення в віддаленню одного кілометра в напрямі на південний схід від точки 519 (Радич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромилем і Старим Самбором. Звідси в напрямі на південний захід аж до вигнення цієї границі коло 15 кілометрів на південний захід від Хирова і в віддаленню коло . . . від Хирова і 2 кілометри на південний схід від точки 733, лінія має бути означена на терені, перетинаючи залізничний шлях Хирів-Самбір в околиці 2 кілометрів від Хирова. Звідси зловж лінії водного ділу між басейнами Стрв'яжа і Дністра. Далі, в напрямі на південь аж до точки зустрічі з чесько-словацькою границею в околиці коло 2 кілометрів на південь від точки 1355 (Галич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромиль і Ліско на заході і Старий Самбір і Турка на сході; однак ця границя відхиляється від названих розграничень в двох точках, які мають бути означені на терені, а саме: а) там, де адміністраційна границя звертається на захід від дороги з Хирова до Лютовиськ, так, щоб ця дорога залишилась в цілості на польській території, б) коло місцевости Бібрки, так, щоб ця місцевість залишилась на польській території.

Б) На південнім заході: Від вище означеної точки до точки зустрічі з границею Буковини давня границя між Галичиною й Угорщиною, точка 1655, яка в Карпатах є спільною точкою між басейнами рік Віссо й Черемош і спільна точка трьох границь: Галичини, чесько-словацької держави й Румунії.

В) На південнім сході: Від вище означеної точки, в напрямі на північний схід, аж до точки зустрічі границь політичних повітів Городенки і Снятина, коло 11 кілометрів на південний схід від Городенки, давня границя між Галичиною й Буковиною. Звідси, в напрямі на північний схід, аж до точки, яка має бути вибрана на березі Дністра, коло 2 кілометри від Заліщик, лінія яка має бути означена на терені і яка йде через точки 239, 312. Звідси, аж до точки, де давня границя між Австро-Угорщиною і Росією звертається на північ, коло 3 кілометри на захід від Жванця, головний біг Дністра вниз ріки.

Г) На сході й півночі: Від вище означеної точки над Дністром аж до точки зустрічі зі східною адміністраційною границею громади Белзця давня границя між Австро-Угорщиною й Росією.

Стаття 2. Польща зобов'язується виконувати мандат під контролем Союзу Націй і на умовах, означених в цьому договорі.

Рада Союзу Націй матиме після 25 літ право задержати, зревідувати або змінити статут, означений в цьому договорі.

Стаття 3. На час правління, устанавленого цим договором, міжнародні договори й конвенції, які є складені або мають бути складені з Польщею, будуть застосовані так само до Галичини.

Стаття 4. Дипломатичні і консульські агенти Польщі заступатимуть за границею інтереси громадян Східньої Галичини.

Стаття 5. Всі свободи приватного й публичного характеру, всі політичні права і права, застережені для меншостей, забезпечені в Польщі польськими законами, будуть забезпечені в Східній Галичині. Зокрема буде запоручена якнайповніша релігійна свобода. Греко-католицький обряд користуватиметься тими самими правами що римо-католицький.

Стаття 6. Польща зобов'язується, що закони, стосовані в Східній Галичині про свободу зборів, товариств, слова і преси рахуватимуться з особливим правлінням території і забезпечуватимуть населенню якнайширші свободи, згідні з удержанням порядку і зі збереженням постанов цього договору.

Стаття 7. Польська й українська (ruthene) мова будуть признані в рівній мірі урядовими мовами в Галичині і матимуть ті самі права.

Не пересуджуючи гарантій, забезпечених меншостям статтею 8-ою, кожна громада чи муніципальність матиме право рішати, чи в публичних заведеннях початкової школи мають учити польської чи української мови, чи обох.

В області публичної науки в середніх і вищих заведеннях і з застереженням постанови статті 13-ої законодавча влада належатиме до Союму Східньої Галичини, передбаченого в 10-ій статті.

При призначуванні публичних фондів для трьох ступнів школи буде передведений справедливий поділ між школами з польською викладовою мовою і школами з українською викладовою мовою.

Стаття 8. Постанови договору, складеного 28. червня 1919 між Високими Договірними Сторонами, застосовуються в Східній Галичині і будуть інтерпретовані таким способом: 1. обовязки, які цей договір накладає на Польщу, будуть обовязувати також владу Східньої Галичини, в міру її компетенції; 2. запоруки, які проголошує цей договір у користь етнічних меншостей проти польської більшости, обовязують також у випадку, коли більшість є українська.

Стаття 9. Не буде вільно переводити в Східній Галичині ніякої систематичної колонізації колоністами, спровадженими з-поза границь краю.

РОЗДІЛ II.

Союм Східньої Галичини

Стаття 10. В Східній Галичині буде союм, який буде зложений з одної палати, вибраної загальним тайним голосуванням з пропорціональною репрезентацією. Право голосування будуть мати без різниці обі статі (поли). Загальні вибори будуть що-пять років. В випадку розв'язання Союму вибори будуть в реченці трьох місяців після розв'язання.

Польські виборчі закони будуть застосовані при виборах до Сойму Галичини, при збереженні вище поданих постанов.

Стаття 11. Сойм буде скликати губернатор, передбачений в статті 19-ій; губернатор зможе так само відложити сойм, проголосити закриття сесії або розв'язати сойм.

Сойм матиме що року дві звичайні сесії.

Стаття 12. Сойм Східньої Галичини буде видавати закони в таких справах:

1. Виконування публичного культу.
2. Публична освіта.
3. Публична опіка.
4. Публична гігієна.
5. Шляхи регіональні, комунальні й муніципальні, разом з залізними шляхами, які мають місцевий інтерес.
6. Всі заохоти до хліборобства, торгівлі і промислу, разом з розпорядженнями для улегшення кредиту, закупна і продажі, для розвитку уживання нових технічних засобів, для підтримання винаходів і дослідів.
7. Застосування загальних законів про вживання вод на ірригацію або для добуття моторової сили.
8. Застосування загальних законів про організацію й адміністрацію громад, міст і повітів.
9. Податки на власний рахунок Східньої Галичини.
10. Земельні питання.
11. Всі інші справи, до яких Сойм Польщі признає йому компетенцію.

Сойм Галичини щороку схвалить на пропозицію губернатора бюджет урядів, що відповідають справам, які належать до його компетенції.

Стаття 13. Кожний закон, ухвалений Соймом, президент Сойму передасть губернаторові, який силою своєї власної влади може в одномісячному реченні від передачі наложити на нього „вето“. Це право вета погасне, коли в реченні одного року після його виконання Сойм наново схвалить той сам закон більшістю двох третин.

При законах про публичну науку в середніх і вищих школах вето губернатора буде абсолютне.

Коли однак законодатне рішення в земельній справі, спинене через вето губернатора, буде в реченні одного року наново схвалене Соймом більшістю двох третин, цю справу польський уряд негайно пропозит Раді Союзу Націй. Вона більшістю голосів рішить про дальшу акцію і відповідне розпорядження до того, що вважатиме корисним і вказаним в даних обставинах.

Стаття 14. Член Сойму не може бути ніяким способом пересліду-

ваний або пошукуваний з приводу промов, поглядів або голосування в Сеймі або в комісії.

Член Сейму під час сесії не може бути арештований або переслідуваний перед карними трибуналами, як тільки за дозволом Сейму, з винятком випадку довшеного вчинку.

Арештування члена Сейму або слідство проти нього буде завішене на час цілої сесії, коли Сейм нього зажадає.

Стаття 15. Сейм установить сам свій регулямін. Він вибиратиме свого президента і своє бюро.

Найвищий Трибунал у Львові, передбачений в статті 27-ій рiшати про реклямації, звернені проти важности виборів до Сейму.

РОЗДІЛ ІІІ.

Представництво Східньої Галичини в Сеймі Польщі і в польськiм уряді

Стаття 16. Виборці Східньої Галичини братимуть участь у виборах до Сейму Польщі. Для цього польські закони про вибори до нього Сейму розтягатимуться на Східню Галичину з тим застереженням, що на цій території має бути задержане пропорціональне представництво.

Після, вибрані в Східній Галичині, не будуть брати участі в Сеймі Польщі в нарадах над законодатними справами того роду, в яких має компетенцію Сейм Східньої Галичини.

Постанови цієї статті зможуть бути піддані ревізії на основі спільної згоди польського уряду й міністерства Східньої Галичини.

Стаття 17. Сейм Польщі матиме право законодатної влади для Східньої Галичини в усіх справах, які не підлягатимуть компетенції Сейму Східньої Галичини.

Стаття 18. До Ради міністрів Польщі належатиме один міністер без портфелю, назначений шефом польської держави з-поміж мешканців Східньої Галичини, і він буде репрезентувати цей край.

В кожному польському міністерстві будуть зорганізовані окремі бюро для справ Східньої Галичини з компетенцією займатися цими справами.

До польської Ради Міністрів буде приділений високий український (Ruthene) урядовець, щоб служити їй радою в справах, які відносяться спеціально до Українців (les Ruthenes) і до греко-католицького віровизнання.

РОЗДІЛ ІV.

Адміністрація Східньої Галичини

Стаття 19. Виконна влада в Східній Галичині буде віддана губернаторові, якого буде назначувати і відкликати шеф польської держави.

Стаття 20. Губернатор дбатиме про вдержання порядку й публичної безпеки. Він забезпечуватиме виконання законів, ухвалених Сеймом Польщі і Сеймом Східньої Галичини.

Стаття 21. Зі застереженням права вета, передбаченого в статті 13-ій, губернатор оголошуватиме закони, ухвалені Сеймом Східньої Галичини, в реченці одного місяця від передачі йому схваленого закону президентом Сейму.

Стаття 22. Справами приналежними до Сейму Східньої Галичини, згідно зі статтею 12-ою керуватимуть міністри, назначені губернатором і відповідальні в цих справах перед Сеймом. Сейм визначить число, функції і платню цих міністрів.

Стаття 23. Справами, які не належать до Сейму Східньої Галичини, керуватимуть шефи урядів, підпорядковані губернаторові.

Стаття 24. Акти губернатора, які відносяться до справ, передбачених в статті 12-ій, мають бути контрасигновані відповідним міністром, за вийнятком декрету вета.

Стаття 25. Губернатор назначуватиме публичних урядовців. Однак закон польський або галицький, відповідно до випадку, зможе приписати інший спосіб назначування нижчих урядовців. Такий закон зможе також визначити умови, вимагані для допущення до цього чи іншого уряду.

Урядовці для урядів, які відповідають справам, передбаченим в статті 12-ій будуть назначувані на пропозицію відповідального міністра.

Стаття 26. Здібність до публичних урядів не може бути в принципі залежна, ні правно, ні фактично, від раси, релігії чи мови.

Урядовці, з необхідними вийнятками, мають бути покликвані зі Східньої Галичини. Розпорядженнями губернатора, виданими на пропозицію шефа даного уряду або відповідального міністра, відповідно до випадку, можуть бути визначені уряди, які будуть зарезервовані виключно для кандидатів, що походять зі Східньої Галичини, або відповідають умовам, визначеним в тих розпорядках.

При виборі урядовців, при рівних даних, треба рахуватися з чисельною важністю різних національних груп.

РОЗДІЛ V.

Судова організація Східньої Галичини

Стаття 27. Трибунал у Львові творитиме найвищий трибунал для цілої території Східньої Галичини.

Стаття 28. Судді Східньої Галичини, з вийнятком тих, для яких буде прийнята виборна система, будуть визначувані шефом польської держави на пропозицію губернатора. Вони будуть неусувальні і не

можуть бути усунені, як тільки наслідком рішення трибуналу у Львові, який буде урядувати як найвища дисциплінарна Рада магістратури.

Стаття 29. Кари, проголошені трибуналами Східньої Галичини, будуть виконані в Східній Галичині.

Стаття 30. Шеф польської держави матиме право помилування осіб, засуджених трибуналами Східньої Галичини.

РОЗДІЛ VI.

Фінансовий лад Східньої Галичини

Стаття 31. Особливий фінансовий лад для Східньої Галичини буде встановлений польським законом, згідним з постановами цього договору.

Стаття 32. Маєтки, положені в Східній Галичині і приналежні давніше до австрійського уряду, до коронного краю Галичини або до австрійської корони, як також маєтки, положені на цій території і приналежні з титулу приватного права до давньої суверенної родини Австро-Угорщини, передаються Польщі під умовами, передбаченими в статті 204-ій мирового договору між Високими Договірними Сторонами й Австрією, і Польща забезпечить їх адміністрацію.

Стаття 33. Маєтки вже тепер призначені для публичної установи, збережуть це призначення. В майбутньому їх не можна буде відняти від цього призначення як тільки в правних формах і за згодою влади, яка керує тою установою.

Під час правління, установленого цим договором, маєтки, передбачені в статті 32-ій, не можуть бути продані ані обтяжені тягарями, які розтягалися б поза час цього правління. В випадку, коли б згідно зі статтею 2-ою, установлено новий статут, умови які розтягалися б поза той час, утратять правну силу в три роки після установлення нового статуту, коли під час цього речення не будуть виразно потверджені. Однак ця постанова не буде ніякою перешкодою розпоряджати цими маєтками з огляду на переведення земельної реформи або праць признаних загально-корисними.

Постанови цього розділу не пересуджують в нічому розпоряджень союзних і заприязнених держав щодо цих маєтків на випадок коли б Східна Галичина в цілості чи в часті була відділена від Польщі.

Стаття 34. Приналежності до домен і маєтків, призначених для публичних установ, будуть адміністровані згідно з постановами статей 32-ої і 33-ої; щодо них заведеться рахунок, який має бути управлений на випадок і в хвилині, коли б згідно зі статтею 2-ою установлено новий статут Східньої Галичини.

Стаття 35. В випадку, коли б деякі публичні установи, яких тягар спадав би на Галичину, обтяжували в Польщі державний бюджет,

польська законодавча влада визначить відповідну частину прибутків з загальних податків, побираних в Східній Галичині, і передасть її до бюджету Східньої Галичини.

Стаття 36. Бюджет Східньої Галичини обійматиме:

1. У в и д а т к а х : Видатки на справи, передбачені в статті 12-ій.
2. В п р и б у т к а х : а) частину прибутків з загальних податків визначену згідно зі статтею 35-ою; б) прибуток з додатків до загальних податків, яких висоту визначить Сейм Східньої Галичини.

Стаття 37. Польський уряд забезпечить сплату довгів, які на основі статей 199-ої і 200-ої мирового договору між Високими Договірними Сторонами і Австрією мають обтяжити територію Східньої Галичини. На випадок, коли б ця територія в цілості або в частині була відділена від Польщі, припадаюча на неї частина тих довгів буде визначена згідно з принципами, висловленими в статті 199-ій згаданого договору.

РОЗДІЛ VII.

Військова організація

Стаття 38. Законодавство про військову службу, обов'язуюче в Польщі, зможе Польща застосувати в Східній Галичині, з застереженням, що так створений контингент творитиме окремі одиниці, які в часі миру стоятимуть у гарнізонах Східньої Галичини, а в часі війни будуть до розпорядження польського уряду для оборони національної території.

РОЗДІЛ VIII.

Переходві постанови

Стаття 39. Аж до зібрання Сейму губернатор Східньої Галичини буде управляти територією, придержуючись постанов цього договору.

В справах, які на основі цього договору належать до компетенції польського Сейму, польські закони будуть уведені в Східній Галичині проголошенням губернатора. В справах, які належать до компетенції Сейму Східньої Галичини, будуть застосовані без нового проголошення закони й розпорядження, які обов'язували 28. липня 1914.

Губернатор видасть потрібні розпорядження для заведення адміністрації. Він визначить число міністрів і їх функції і так залишиться аж до іншої постанови Сейму.

Губернатор видасть потрібні розпорядження, щоб Сейм Східньої Галичини, під умовами, передбаченими в статті 10-ій, був вибраний як-

найшвидше і таким способом, щоб міг зібратися найпізніше в реченні 9-ти місяців після введення в життя цього договору.

Губернатор має забезпечити свободу виборів, додержуючись постанов статті 6-ої, і приступити до негайного скликання Союму.

Цілий лад, установлений розділами I--VI цього договору, функціонуватиме від хвилини зібрання першого Союму. Обовязкова військова служба не може бути введена в Східній Галичині перед нею датою.

Стаття 40. Ніхто з мешканців Східної Галичини не може бути турбований чи переслідуваний з приводу свого політичного становища від 28. липня 1914 до введення в життя цього договору.

* * *

Цей договір, зредагований французькою, англійською й італійською мовами, якого французький текст буде обов'язуючий на випадок різниці думок, буде ратифікований. Він увійде в законну силу одночасно з мировим договором з Австрією. Місцем зложення ратифікації буде Париж. Держави, уряди яких мають осідок поза Європою, зможуть обмежитися повідомленням уряду Французької Республіки через свого дипломатичного представника в Парижі, що їх ратифікація довершена, і в цьому випадку зможуть передати ратифікаційну грамоту, коли це буде можливе. Французький уряд вручить усім підписуючим державам копію протоколу про зложення ратифікацій.

Дано в Парижі, дня . . . 1919, в однім примірнику, який буде зложений в архівах уряду Французької Республіки і якого автентичні експедиції будуть вручені кожній з підписуючих держав."

ВИРІШЕННЯ РАДИ АМБАСАДОРІВ З 15. БЕРЕЗНЯ 1923 Р.

„Зваживши, що, згідно з 91. статтею мирового договору в Сен Жермен, Австрія зреклася в користь головних і союзних та заприятельних держав усіх прав і титулів до територій, які раніше належали до колишньої австро-угорської монархії й які знаходяться поза новими кордонами Австрії, як це описано в 27. статті згаданого договору, але яких досі ще нікому не признано і, маючи на увазі, що Польща признала, що щодо Східньої Галичини етнографічні умовини вимагають автономного устрою, — конференція амбасадорів вирішила признати, як границю Польщі з Росією, лінію, означену й застовплену за згодою обох держав і на їх відповідальність 23. листопада 1922 р.“ (Лінія ця відповідала кордонові, усталеному в Ризькому договорі. — С. Я.)

Докладніші пояснення до світлин політичних і військових провідників

Барвінський Олександр — професор учительської семінарії, член галицької Краєвої Шкільної Ради, автор підручників до науки української літератури для вищих клас середніх шкіл, автор історії української літератури, автор обширних, частинно тільки друківаних споминів, видавець „Історичної Бібліотеки“, перший голова Наукового Товариства імені Шевченка, співробітник „Правди“ і „Діла“, основник і видавець щоденника „Руслан“, основник і голова християнсько-суспільної партії, посол до галицького сойму й австрійського парламенту, член австрійської Палати Панів, член Української Національної Ради, секретар віроісповідань і керівник секретаріату освіти в першій Державній Секретаріаті. Нар. 1847 р. — помер 1927 р. у Львові.

Бачинський Лев, д-р — адвокат, посол до австрійського парламенту, заступник голови Української Парламентарної Репрезентації, член і заступник голови Загальної Української Ради, віцепрезидент Української Національної Ради і член її Виділу, посол до польського сойму, голова радикальної партії. Нар. 1872 р. — помер 1930 р. в Станиславові.

Вітовський Дмитро, полковник — командант сотні УСС у 1914-16 рр., військовий комісар УСС на Волині в 1916-17 рр., голова Центрального Військового Комітету і перший командант українських військ, що зайняли 1. листопада 1918 р. Львів, Державний секретар військових справ у 1918-19 рр. Нар. 1887 р. — згинув 8. VII. 1919 р. в летунській катастрофі під Ратібором на Шлеську, похований в Берліні.

Вольф Арнольд, полковник — командант 3-ої бережанської бригади, командант II. гал. корпусу, командант Західньої Арміїської Групи в час наступу Об'єднаних Армій на Київ у 1919 р., командант галицької бригади в таборах в Ліберці й Йосефові на Чехах. Нар. 1877 р. — помер 1924 р. в Простейові, Моравія.

о. Волошин Августин — професор, а опісля директор учительської семінарії в Ужгороді, подвижник національного відродження на Закарпаттю і духовний його провідник, автор кілька разів перевиданої граматики української мови по-мадярськи, довголітній редактор тижневика „Наука“ (за Чехословаччини „Свобода“), ініціатор і організатор українських товариств, Президент Закарпатської України, професор і ректор українського університету в Празі, автор наукових творів з ділянки педагогії. Нар. 1874 р. — схоплений більшовиками 1945 р. в Празі і вивезений на Схід, де незабаром і загинув.

Голубович Сидір, д-р — адвокат, посол до галицького сойму й австрійського парламенту, директор Краєвого Кредитового Союзу у Львові, член „Народнього Комітету“, член Загальної Української Ради, член Української Національної Ради, секретар судівництва в першому Державному Секретаріаті, президент другого Державного Секретаріату і секретар фінансів та торгівлі і промислу. Нар. 1874 р. — помер 1928 року у Львові.

Горбачевський Антін, д-р — адвокат, співосновник і редактор „Діла“, член австрійського Найвишого Адміністраційного Трибуналу, посол до галицького сойму, член Української Національної Ради і найстарший віком член її Відділу, заступник голови дипломатичної місії, висланої обома українськими урядами в жовтні 1919 р. до Варшави, член польського сенату. Нар. 1856 р. — помер 1944 р. в Сяноці.

Горбачевський Іван, д-р — визначний український хемік, професор і ректор чеського університету в Празі, ректор українського університету тамже, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, член Української Академії Наук у Києві, член Краєвої Ради Здоров'я Чеського Королівства й австрійської Вищої Ради Здоров'я, член австрійської Палати Панів, австрійський міністер здоров'я, член Української Національної Ради. Нар. 1854 р. — помер перед другою світовою війною в Празі.

Греків Олександр, ген.-штабу генерал-хорунжий — донський козак, міністер військових справ Директорії УНР, голова української місії для переговорів з французьким командуванням в Одесі, Начальний Вожд ГА в час чортківської офензиви. Схоплений більшовиками в 1945 р. у Відні і засланий на Сибір.

Горук Сень, отаман (майор) — один з провідників руханково-пожарного товариства „Сокіл“, редактор щоденника „Руслан“, командант курія УСС, перший шеф штабу ГА, командант бригади, персональний референт Нач. Команди ГА. Знищений більшовиками у 1920 р.

Коссак Гриць, полковник — командант курія УСС у 1914-15 рр., командант полка УСС у 1915-16 рр., командант українських військ у Львові 5.—8. XI. 1918, командант III-го гал. корпусу. Нар. 1882 — розстріляний більшовиками в 1932 р.

Кравс Антін, генерал-четар — командант 8-ої самбірської бригади, командант III-го гал. корпусу, командант Середньої Арміїської Групи, що здобула Київ, командант галицької бригади в таборах в Ліберці й Йосефові на Чехах. Нар. 1871 р. на Буковині — помер 1946 р. в Карльсбрузі під Віднем.

Курманович Віктор, ген.-штабу генерал-четар — командант I-го гал. корпусу, Державний секретар військових справ і шеф штабу ГА, генерал-квартирмейстер Верховної Команди Об'єднаних Армій. Нар. 1876 р. — схоплений більшовиками у Відні 1945 р. і розстріляний 1946 р. в Києві.

Левицький Кость, д-р — адвокат, довголітній член виділів Товариства „Просвіта“ і „Наукового Товариства ім. Шевченка“, основник і редактор „Часописи Правничої“, автор німецько-українського правничого словаря, автор

мемуарного характеру праць: „Історія політичної думки галицьких Українців 1848—1914 рр.“, „Історія визвольних змагань галицьких Українців у 1914—1918 рр.“ та „Великий зрив“, творець української кредитової кооперації в Галичині, член і голова „Народнього Комітету“, посол до галицького союму й австрійського парламенту, голова українського соймового клубу в 1910-14 рр. і Української Парляментарної Репрезентації у Відні в 1910-16 рр., голова Головної і Загальної Української Ради, член і голова львівської делегації Української Національної Ради від 19. X.—10. XI. 1918 р., президент Державного Секретаріату від 10. листопада до половини грудня 1918 р., большевицький в'язень Лубянки в Москві 1939-41 рр. Нар. 1859 р. — помер 1941 р. у Львові.

Макух Іван, д-р — адвокат, посол до галицького союму і заступник голови українського соймового клубу, член Загальної Української Ради, член Української Національної Ради, секретар праці в першому Державному Секретаріаті і секретар внутрішніх справ в другому Державному Секретаріаті, товариш міністра внутрішніх справ УНР, член польського сенату, голова радикальної партії. Нар. 1872 р. — помер 1946 р. в Зальцбургу, Австрія.

Микитка Йосип, ген.-четар — командант полевої формації легіону УСС, командант групи „Старе Село“ під Львовом, командант I-го гал. корпусу, Начальний Вожд ГА. Нар. 1874 — ростріляний большевиками в серпні 1920 р. в Москві.

Мишковський Євген, ген.-штабу генерал-хорунжий — шеф штабу ГА в 1918--1919 рр., шеф штабу Дієвої Армії УНР в 1919 р. Нар. 1882 р. на Полтавщині — ранений большевиками під м. Чорний Острів, помер від ран 1920 р. в Тернополі.

Павленко-Омелянович Михайло, генерал-полковник — кошовий отаман „Вільного Козацтва“ Катеринославщини в 1918 р., Начальний Вожд ГА в 1918-19 рр., командант запорізького корпусу, командант військ в Зимовому Поході 1919-20 р., командант Армії УНР 1920 р. Нар. 1878 в Тифлісі, Грузія — помер 1952 в Парижі, Франція.

Петлюра Симон — редактор місячника „Украинская Жизнь“ в Москві, голова українського Генерального Військового Комітету, Генеральний секретар військових справ, отаман Гайдамацького Коша Слобідської України, голова Директорії і Головний Отаман Військ УНР. Нар. 1879 р. в Полтаві — забитий 1926 р. большевицьким агентом в Парижі.

Петрушевич Євген, д-р — адвокат, посадинок міста Сколе, член „Народнього Комітету“, посол до галицького союму й австрійського парламенту, заступник голови соймового і парляментарного клубів, член і заступник голови „Загальної Української Ради“, голова Української Парляментарної Репрезентації у Відні в 1917-18 рр., президент Української Національної Ради в 1918-19 рр. Диктатор ЗОУНР. Нар. 3. V. 1863 в Бужську — помер 29. VIII. 1940 в Берліні.

Попович Омелян — буковинський громадський, політичний, освітній і педагогічний діяч, референт українського шкільництва в буковинській Краєвій Шкільній Раді, перший краєвий шкільний інспектор українських шкіл, посол

до буквинського сойму, член Краєвої Шкільної Радн і Краєвого Віділу, автор шкільних підручників, автор німецько-українського словаря, видавець „Бібліотеки для молоді“, автор збірки шкільних законів і багато популярних книжечок, член і голова делегації Української Національної Ради в Чернівцях, віцепрезидент Української Національної Ради і член її Віділу, інспектор „Рідної Школи“ в Галичині. Нар. 1856 р. на Буквинні — помер 1930 р. в Заліщиках.

Романчук Юліян — один із творців новітнього українського відродження в Галичині, професор гімназії, автор українських читанок для народніх і середніх шкіл, співосновник, голова і почесний член Товариства „Просвіта“, співосновник і дійсний член Наукового Товариства імени Шевченка, редактор „Правди“, видавець і редактор тижневика „Батьківщина“, співосновник і співробітник „Діла“ і „Рутеніше Ревю“, редактор збірного видання творів українських клясиків „Руська Письменність“, співосновник і провідник першого українського політичного товариства в Галичині „Народня Рада“, співосновник національно-демократичної партії і голова її езекутиви „Народнього Комітету“, довголітній провідник українських незалежних послів в галицькій соймі і віденському парламенті, голова Української Парляментарної Репрезентації у Відні в 1907-10 і 1916-17 рр., віцепрезидент австрійського парламенту в 1910-18 рр., голова „Українського Допомогового Комітету“ і „Української Культурної Ради“ у Відні в час першої світової війни, член Української Національної Ради. Нар. 1842 р. — помер 1932 р. у Львові.

Скоропадський Павло, генерал-командант 34-го російського корпусу, командант 1-го українського корпусу, Провідник Українського Вільного Козацтва, гетьман України 1918 р. Нар. 3. травня 1873 р. в Тростяниці на Полтавщині, згинув від ран, одержаних в час летунського налету 26. квітня 1945 р. на залізничнодорожній станції Плятлінг, Баварія.

Старух Тимотей — селянин, посол до галицького сойму й австрійського парламенту, член „Народнього Комітету“, член Української Національної Ради“, член президії Трудового Конгресу в Києві, царський і польський в'язень. Нар. 1860 р. — помер 1923 р. в Бережанах.

Стефанів Гнат, полковник — командант ГА від 7. XI.—7. XII. 1918 р. командант окремого кінного полку в Зимовім Поході 1919—1920 рр., командант Етапу Армії УНР в 1920 р. Нар. 1886 — помер 1946 в Регенсбургу, Німеччина.

Тарнавський Мирон, генерал-четар — командант полевой формації УСС в 1917 р., командант II-го гал. корпусу, Начальний Вожд ГА. Нар. 1869 — помер 1938 р. у Львові.

Цегельський Лонгин, д-р — член нелегального проводу української молоді на переломі 19-го і 20-го ст. „Молода Україна“, автор епохальної розвідки „Русь-Україна і Московщина-Росія“, член редакції і начальний редактор „Діла“, редактор „Свободи“ і щоденника „Українське Слово“, співробітник „Союза Визволення України“, посол до галицького сойму й австрійського парламенту, член „Народнього Комітету“, член Української Національної Ради, секретар внутрішніх справ в першому і керівник секретаріату закордонних справ в другому Державному Секретаріаті, товариш міністра закордонних

справ УНР, дипломатичний представник уряду Диктатора в ЗДА, редактор „Америки“, член Українського Конгресового Комітету Америки. Нар. 1875 р.— помер 1950 р. у Філадельфії.

Шаманек Альфред, ген.-штабу полковник — шеф штабу II-го корпусу, шеф штабу ГА. Нар. 1883 р. у Львові — згинув в 1920 р. від кулі румунського перевізника через Дністер в с. Пороги, Бесарабія.

Шептицький Андрей, ЧСВВ, доктор теології, філософії і прав — ігумен монастиря св. Онуфрія у Львові, основник релігійного місячника „Місіонар“, станицлавівський єпископ 1899—1900, львівський архієпископ і галицький митрополит 1900—1944, почесний член „Просвіти“, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, член і віцемаршал галицького сойму, член австрійської Палати Панів, член Української Національної Ради, основник і фундатор Українського Національного Музею у Львові, Народної Лічниці, Порадні Матерів, жіночої гімназії СС Василянок, господарських шкіл у Милованю, Коршеві і Стрию, численних сиротинців та багато інших харитативних, культурно-освітніх і економічних установ, батько української молоді, меценат української науки і мистецтва, борець за український університет і основник Богословської Академії у Львові, провідник, учитель, опікун і оборонець українського народу, аскет-святий, основник і провідник монаших чинів і згромаджень, один з найбільших подвижників єдності Церков, царський і польський в'язень. Нар. 29. VII. 1865 р. — помер 1. XI. 1944 у Львові.

Юнаків Микола, ген.-штабу генерал-полковник — професор Імператорської Академії Генерального Штабу в Петрограді, командант IX-ої російської армії в 1917 р., шеф штабу Об'єднаних Українських Армій в 1919 р., голова Вищої Військової Ради УНР в 1920 р. Нар. 1871 р. на Харківщині — помер 1931 р. Тарнові, Польща.

Важніша література

Д-р Кость Левицький: Історія політичної думки галицьких Українців 1848—1914. Львів 1926.

Д-р Кость Левицький: Історія визвольних змагань галицьких Українців з часів світової війни 1914—1918. Львів 1928.

Никифор Гіряк: Організація і духовний ріст Українських Січових Стрільців. Філадельфія 1955.

Осип Думін: Історія Легіону УСС 1914-18. Львів 1936.

Золоті Ворота. Історія Січових Стрільців 1917-19. Львів 1926.

М. Безручко: Січові Стрільці в боротьбі за державність. Каліш 1932.

Д-р Кость Левицький: Великий зрив. Львів 1931.

Д-р Лонгин Цегельський: Памяти Евгена Петрушевича. „Америка“, Філадельфія 1940, чч. 128—134.

Д-р Лонгин Цегельський: „Як воно по правді було?“. „Америка“, Філадельфія 1936—1937.

Дмитро Паліїв: Листопадова революція. „Новий Час“. Львів 1928, ч. 134 і дальші.

Олекса Кузьма: Листопадові дні 1918 р. Львів 1931.

Мирон Кордуба: Переворот на Буковині. Літературно-Науковий Вісник Х—ХІІ. Львів 1923.

Augustyn Stefan: From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine. New York 1954.

Д-р Петро Стерчо: До питання прилучення Закарпаття до ЧСР в 1919 р. „Свобода“, ч. 161—163 за 1955 р.

А. Крезуб: Нарис історії польсько-української війни 1918-19. Львів 1923.

Ген. М. Омелянович-Павленко: Українсько-польська війна 1918-19 р. Прага 1929.

Микола Чубатий: Основи державного устрою Західно-Української Республіки. Львів 1920.

Д-р Осип Назарук: Рік на Великій Україні. Відень 1920.

Осип Левицький: Галицька Армія на Великій Україні. Відень 1921.

Д-р Іван Максимчук: Кожухів. Львів 1930.

Ген. М. Капустяньський: Похід українських армій на Київ-Одесу 1919 р. Ч. I—III. Видання друге. Мюнхен 1946.

Д-р Лука Мишуга: Похід українських військ на Київ. Відень 1920.

Ген. Антін Кравс: За українську справу. Львів 1926.

- Ганс Кох: Договір з Денікіном. Львів 1930.
- О. Доценко. Літопис української революції. Т. II. Кн. 4 і 5. Львів 1923-24.
- Ген. Олександр Удовиченко: Україна у війні за державність. Вінніпег 1954.
- І. Мазепа: Україна в огні й бурі революції 1917—1921. I—III. Мюнхен 1951.
- Полк. Євген Коновалець: Причинки до історії української революції. Видання II. 1948.
- Ген.-поручник А. Кравс: Спогади. „Вісті Братства кол. Вояків 1. УД УНА“. Мюнхен 1953.
- Д-р Степан Шухевич: Спомини. I—V. Львів 1929.
- Дмитро Паліїв: На чисту воду. „Літопис Червоної Калини“. Львів 1930.
- Дмитро Дорошенко: Мої спомини про недавнє-минуле. I—IV. Львів 1923-4.
- Віктор Андрієвський: З минулого. I—III. Берлін 1921-3.
- Д-р Михайло Лозинський: Галичина в рр. 1918-20. Прага 1922.
- Д-р Степан Томашівський: Під колесами історії. Берлін 1922.
- Kutchabsky W.: Die West-Ukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolszewismus in den Jahren 1918-23. Berlin 1934.
- Czesław Maczyński: Boje lwowskie I-II. Warszawa 1921.
- Bogusław Roja: Legendy i fakty. Warszawa 1932.
- Podpułk. Józef Sopotnicki: Kampanja polsko-ukraińska. Lwów 1921.
- Історія українського війська. Вид. Івана Тиктора. Видання друге. Вінніпег 1953.
- Загальна Українська Енциклопедія. Львів-Станіславів-Коломия 1934-35.
- Енциклопедія Українознавства. Мюнхен-Нью Йорк 1949.

Зміст

1. Передмова	5
2. Юліан Романчук — громадський діяч і політик	7
3. Призабутий державний муж — президент і Диктатор ЗОУНР д-р Євген Петрушевич	16
4. Організація державної влади в Галичині у 1918-19 рр.	81
5. Галицька Армія, її постановня, організація і дії	120
6. Додатки	157
7. Докладніші пояснення до світлин політичних і військових провідників	176
8. Важніша література	181

Схема ч. 1 взята з Енциклопедії Українознавства.

Схема ч. 2. взята з Загальної Української Енциклопедії.

Схема ч. 3. взята з Загальної Української Енциклопедії.

Схема ч. 4. взята з праці ген. Капустяньського: Похід Українських Армій на Київ-Одесу.

Схема ч. 5. взята з Енциклопедії Українознавства.

Почуваюся до милого обов'язку подякувати на цім місці п. Дм. Микитюкові з Вінніпегу за ласкаве визначення деяких кліш.